

המכון
החרדי
למחקרי
מדיניות

החברה החרדית

תמונת מצב

ד"ר גרי הורביץ

אוגוסט 2016

צוות הפרויקט

- ד"ר נרי הורביץ
- גב' רוני ברבוי
- ד"ר שלומית שהינו-קסלר
- גב' יהודית מילצקי

חברי וועדת ההיגוי

- מר אליהו פלאי
- מר יצחק פינדרוס
- פרופ' יורם מרגליות
- מר ישראל תיק
- עו"ד הושע גוטליב

תודות נוספות

- מר בני פפרמן וגב' מירב גרינשטיין ממנהל מחקר וכלכלה במשרד המשחר והתעשייה
- פרופ' צבי אקשטיין וצוות מכון אהרן למדיניות כלכלית

(c) כל הזכויות שמורות למכון החרדי למחקרי מדיניות (ע"ר)

עריכה גרפית: סטודיו נעם תמרי
 הזכויות בתמונות: פלאש 90, שוקי לרר, ינון פוקס,
 ברוך יערי, אוהד צויגנברג, אוריה תדמור, משה שטרן
 תמונת השער: פלאש 90

המכון החרדי למחקרי מדיניות כנפי נשרים 15, ירושלים
 טלפון: 077-778-440 פקס: 077-532-5840
www.machon.org.il

תוכן העניינים

6	מבוא
16	א. מערכת החינוך
32	ב. לימודים גבוהים והכשרה מקצועית
46	ג. תעסוקה
76	ד. רווחה
96	ה. דיור
108	ו. הכנסות והוצאות
118	ז. תרבות ועיסוקי פנאי
128	סיכום

דבר היו"ר

אנו שמחים להציג את "החברה החרדית – תמונת מצב", פרי עבודה מאומצת שנעשתה בשנה האחרונה, של צוות המכון בראשות ד"ר נרי הורוביץ.

בשנים האחרונות גברה ההכרה בדבר הצורך בנתונים מהימנים ומקיפים אודות החברה החרדית. נתונים אלה נדרשים כחלק ממערך ידע וכלים מקצועיים המשמשים את מקבלי ההחלטות והדרג המקצועי בבואם להתמודד עם האתגר של תכנון מדיניות לחברה החרדית, שהיקפיה ומשקלה היחסי בחברה הישראלית גדלו בעשורים האחרונים באופן משמעותי. הנתונים משמשים גם ככלי בשיח הציבורי, שהוא לעיתים קרובות מקוטב, ומכוון להעצמת הקונפליקטים. הנגשת נתונים מקצועיים, אמינים ובלתי מוטים הינה אתגר שהמכון החרדי למחקרי מדיניות לקח על עצמו.

הנתונים המוצגים בתמונת המצב הם העדכניים ביותר הנמצאים בשדה. תמונת המצב מרחיבה את המבט מעבר לנתונים, מתוך הכרה שהבנת הציבור החרדי מצריכה פרשנות של הנתונים, כמו גם הבנה של מגבלותיהם. בהתאם לכך, תמונת המצב מספרת לא רק את סיפורה של החברה החרדית, אלא גם חושפת את הקוראים לאתגרים של איסוף ופרשנות נתונים הנוגעים לה. המכון החרדי שואף לתרום לשיח המקצועי אודות החברה החרדית המבוסס על נתונים ועל הבנה עמוקה של חברה זו והתהליכים המתרחשים בה. תמונת המצב המובאת בפניכם היא צעד נוסף בכיוון זה.

אלי פלאי

יו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות

מבוא

תמונת המצב המוצגת במסמך זה מבוססת על סקירה ראשונית, אך מקיפה, של עיקרי הנתונים שנאספו בשנים האחרונות על החברה החרדית ומשמשים את קהילת המחקר ומקבלי ההחלטות בתחום. מסמך זה מכנס נתונים אודות החברה החרדית, ממקורות מגוונים, ובהתייחס להיבטים חברתיים, כלכליים ותרבותיים שונים. המסמך משלב בין נתוני הסקרים הממשלתיים הגדולים לנתונים מנהליים שונים, ולמחקרים ייעודיים של גורמים הפועלים בחברה החרדית.

החברה החרדית בישראל עברה במהלך הדור האחרון שינויים דרמטיים בהיקפים הדמוגרפיים, בדפוסי צריכת השירותים ובמיצוב מול המדינה ומוסדותיה. ממגזר הפועל באמצעות מרכזי משנה קהילתיים ופוליטיים, הפכה החברה החרדית לציבור אזרחי רחב מאד השזור לתוך מסגרות הפעילות הממשלתיות. נוכחות זו והיקפיה מציבים אתגר בהתאמת השירותים הציבוריים והממשלתיים, באופן רגיש תרבותי. יתר על כן, צפי הגידול הדמוגרפי של החברה החרדית והפריסה הגאוגרפית המתרחבת הפכו לסוגיית מדיניות ראשונה במעלה במגוון שאלות תרבותיות, כלכליות, חברתיות ופוליטיות. כמעט בכל תחום בו פועלת המדינה בכלל, ובתחומי המדיניות החברתית בפרט, ניצבים קובעי המדיניות מול אתגר ההתאמה הכרוך בלמידה של המגזר החרדי.

תמונת המצב המוצגת במסמך זה מבוססת על סקירה ראשונית, אך מקיפה, של עיקרי הנתונים שנאספו בשנים האחרונות על החברה החרדית ומשמשים את קהילת המחקר ומקבלי ההחלטות בתחום. מסמך זה מכנס נתונים אודות החברה החרדית, ממקורות מגוונים, ובהתייחס להיבטים חברתיים, כלכליים ותרבותיים שונים. המסמך משלב בין נתוני הסקרים הממשלתיים הגדולים לנתונים מנהליים שונים, ולמחקרים ייעודיים של גורמים הפועלים בחברה החרדית.

רוב הסקרים הממלכתיים מכוונים לכלל החברה הישראלית, ובתוכה נדגמת הקהילה החרדית באופן יחסי לחלקה באוכלוסייה. מכאן, כי ניסוח השאלות, גודל הדגימה ופרמטרים רבים נוספים לא הותאמו להטיות תרבותיות אפשריות בקרב המגזר החרדי. בהתאם לכך יש להתייחס לחלק מן הנתונים המובאים במסמך זה בזהירות הנדרשת, ובהתאם להסתייגויות המוצגות לצדם. כך למשל, המסמך אינו מתיימר להקיף את כל המידע הקיים אודות החברה החרדית, להביא נתונים חדשים או להציב תמונה כוללת שעל בסיסה ניתן לבחון שאלות מדיניות. מסמך תמונת המצב מהווה התנסות ראשונית, שמטרתה לכנס נתונים אודות החברה החרדית ולגזור מתוכן כיווני מחקר חדשים תוך סימון האתגרים המתודולוגיים בחקר החברה החרדית.

המחקר האקדמי של החברה החרדית במכוני המחקר ובאוניברסיטאות מגוון ומבוסס לרוב על תצפיות סוציולוגיות, מחקרי שדה מקומיים, מחקר איכותני ופרשנות על נתונים פורמאליים. הקשיים המתודולוגיים המלווים את המחקר של המגזר החרדי יצרו לעיתים קושי בפענוח תופעות חברתיות-כלכליות.

הסוגיה המתודולוגית הבסיסית ביותר נוגעת להגדרה של מיהו "חרדי" ולזיהויו. אחת מצורות הזיהוי המרכזיות, ששימשה את המחקר של החברה החרדית, נשענה על שילוב של שלושה פרמטרים: מי ששולח ילדיו לחינוך החרדי, מתגורר באזורי הצבעה חרדיים מובהקים ומזהה

עצמו כחרדי. התבוננות זו קיפלה בתוכה קשיים במפגש עם בסיסי הנתונים הממשלתיים, שאינם חופפים לקטגוריות האלה. בכל הגדרה הושמטו קבוצות אחדות השייכות לציבור החרדי, או הצטרפו קבוצות שאינן בהכרח שייכות אליו. כך למשל, בהגדרה הגיאוגרפית הושמטו חרדים המתגוררים באזורים מעורבים, ובהגדרה המסתמכת על מוסדות חינוך לילדים הצטרפו קבוצות דתיות-מסורתיות השולחות את ילדיהן למוסדות חרדיים של "שובו", ושל "מעייני החינוך התורני". בתהליך הדרגתי חל שיפור ביכולת לזהות את האוכלוסייה החרדית מתוך בסיסי נתונים, סקרים שוטפים, נתונים תקציביים ומחקרים ייעודיים. זאת על אף שבגולות החברה החרדית נותרו עמומים ורחבים יחסית, עקב הקושי הבנוי פנימה לזהות השתייכות חברתית קהילתית. השיפורים באיכות הנתונים בראשיתם היו נעוצים בין היתר בעבודות של משרד הכלכלה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמוסד לביטוח לאומי, אשר הצטרפו לשיפור הניכר ביכולת לזהות אוכלוסייה חרדית במשרדי החינוך, הרווחה והביטחון, בתכניות לאומיות ועוד.

חלק מן השיפור נבע מהצורך לקבוע מדיניות נרחבת בכל הנוגע למגזר החרדי. מגמות כלל ישראליות, הנוגעות במשילות וחיוזוק בסיסי הנתונים תרמו גם הן להנחת בסיס למידע בקבלת החלטות. המידע שהתקבל מעבודות הממשלה, ממחקרים במכוני המחקר וממקורות אחרים שיקף מגוון גדול שאינו אחיד במתודולוגיה או באיכות. חלק מהמחקר והשיח, המתבסס על אותם נתונים, עבר פוליטיזציה ופרשנות מגויסת בדיון הציבורי ובתהליכי קביעת מדיניות. השינויים בייצוג של החרדים, בבסיסי הנתונים, במחקר ואף בשיח, עדיין כרוכים בקשיים, שרובם הם תוצר של המאפיינים הייחודיים של החברה החרדית. על מנת ליצור בסיסי נתונים טובים יותר עבור מקבלי ההחלטות, יש לשאוף לצמצם עד כמה שניתן את ההטיות התרבותיות המשפיעות על איסוף הנתונים וניתוחם.

קיים צורך באיסוף נתונים לקביעת מדיניות ופרשנות שאינה מוטה: יש צורך לקבוע מדיניות מושכלת, מבוססת נתונים, המפריכה התבוננויות מגויסות ולרוב קונפליקטואליות ביחס לחרדים ולמדינה.

הצורך בחידוד ההגדרה מיהו "חרדי" לצרכי מדידה ואיסוף נתונים: הקשיים בהגדרת החרדים נוגעים בשאלות עומק ביחס לגבולות קהילתיים, הגדרה עצמית ועצם מושג הזהות. התמודדות עם קושי זה יכולה להיעשות באמצעות הגדרות אופרטיביות המותאמות להקשר הייחודי הנבדק. **פיתוח מתודולוגיות מדידה בעלות רגישות קהילתית גבוהה יותר:** המדידה, הדגימה והחקירה של החברה החרדית עדיין חסרה רגישות לשונות הגדולה בין קבוצות נבדלות בתוך הקטגוריה של "חרדים". כך, ניתן למצוא רק בקומץ מחקרים חלוקות משנה לחרדים ספרדים, ליטאים או חסידיים כאשר גם בתוך כל קבוצה כזו יש מקום לחלוקות משנה הרלבנטיות למדיניות.

המפנה לאיסוף נתונים מבוססי הגדרה עצמית: משנת 2014 נוצר קונצנזוס של הגדרת מיהו "חרדי" בהתבסס על זיהוי עצמי סובייקטיבי. היחס על דיווח עצמי בכלל ובהקשר החרדי בפרט קושי הנוגע בחשש של הנבדקים מזיהוי עצמי ובהתנגדותם. מנגד, תתכן הגדרה עצמית חרדית אשר אינה נמצאת בהלימה עם מאפיינים אובייקטיביים של השתייכות קהילתית חברתית לציבור החרדי.

בחירת אופן הדגימה ושיטתה: הציבור החרדי, בדומה לקבוצות מיעוט אחרות, מתאפיין ביחס חשדני יותר לסמכות שלטונית. למאפיין זה אשר קיים בחוגים שונים בעוצמה נבדלת יש השלכות על אופן ביטוי עמדות אולם גם על דיווח אובייקטיבי למוסדות השלטון.

בסקרים טלפוניים ואף בראיונות פנים אל פנים מושפעים הממצאים לא פעם ממבנה משק הבית החרדי, עם מספר ילדים גדול, המקשה על הענות בשעות הערב ואחר הצהרים. השימוש בסקרים מהמגזר החרדי אינו משיג תמיד את היעד של הקטנת החשדנות. האתגר המורכב בסוגיה זו, נוגע בחזית שלמה של איסוף נתונים וחקירה חברתית החל מעצם המפגש עם גורם חיצוני המעורר חששות, דרך ניסוח השאלות, המוטיבציות במענה, הנכונות להביע עמדה, הגבולות של החרדיות ועוד. קשיים אלו יוצרים לעיתים ריבוי התבוננויות סותרות ורטוריקה מקטבת החוסמת שיח ענייני ועלולה לפגום בקבלת החלטות מושכלת.

ניסוח שאלות באופן המתחשב בפרשנות פנים חרדית: מונחים של פנאי, יחסים בין-דוריים, תפיסות ועמדות בנושאים שונים כמו עוני ושביעות רצון מהחיים, עוברים כולם פרשנות דרך פריזמה השקפתית. פריזמה זו, מעבר להיבטים של הבדלים בין-תרבותיים, מייצרת אתגר הנוגע לסוגיות השקפה ואף הלכה. כך, שאלות הנוגעות לפרנסה או לעתיד קשורות באמונה ובביטחון, ומשקפות פרשנות סובייקטיבית הנסמכת על הבנייה תרבותית והלכתית.

ערנות להטיות תרבותיות: הציבור החרדי, על רקע העמדות המגוונות הקיימות בו כלפי המדינה, ניצב במקום רגיש כאשר הוא נשאל על ידי גוף ממשלתי או סוקר שאינו חרדי. פעמים רבות ישקול אותו אזרח נדגם האם אין בדברים משום חילול השם, או כיצד יצטייר הציבור החרדי בעת המענה על השאלה. נשאל חרדי עשוי להשיב כי ינהג במסגרת הציווי של דעת תורה 'ככל אשר יורוך' או שיציג את העמדה החרדית הרשמית. בהתאם לכך יש ליצור שאלות הרגישות להטיות אלו.

ברמה המקצועית, נדרשת חשיבה על גישות מורכבות ושיטות מחקר מגוונות על מנת להתגבר על האתגר של מדידה של הציבור החרדי. במסגרת זו יש להתייחס למחקר באמצעות קבוצות מיקוד, פיתוח שיטות איכותניות, שיפור והתמקצעות בחיבור שאלונים מותאמים תרבותית לציבור החרדי, גיבוש פורומים לקריאה ביקורתית של ממצאי מחקר, חשיבה על אפיקי איסוף נתונים פנים קהילתיים אשר הוזנחו ועיון ביקורתי על בסיסי המידע הממשלתיים המרכזיים.

הנתונים במסמך זה נאספו על ידי מספר גורמים. נתוני הסקר החברתי וסקר הוצאות משקי-בית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עובדו על ידי שלומית קסלר ויהודית מילצקי מ"המכון החרדי למחקרי מדיניות". מידע נוסף המתבסס על סקר הוצאות משקי-בית נאסף ועובד על ידי "מכון אהרן", ואילו הנתונים הממשלתיים ונתוני סקר כוח אדם נאספו על ידי ד"ר נרי הורביץ, עמית המכון ויו"ר אגורא מדיניות, שניתח את הנתונים, כתב את המסמך וערכו.

המכון החרדי יפעל על מנת לטייב את הנתונים אודות החברה החרדית בעבודה מול הגורמים הרלוונטיים. זאת על מנת לשפר את המידע למקבלי החלטות ולתרום לשיח חברתי מבוסס על החברה החרדית, באופן שיקטין את הרטוריקה המקטבת. ברמה המקצועית יחייב תחום הנתונים בחסות המכון החרדי חשיבה על גישות מגוונות, על מנת להתגבר על החסמים השונים.

מקורות הנתונים

נתונים אודות החברה החרדית

הנתונים אודות חרדים במדינת ישראל נשענים על מקורות שונים. המקורות המרכזים עליהם נשען השיח ומבוסס תהליך קביעת המדיניות הם הנתונים אותם מספקת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס).

הדגש של הממשלה על תנאי החיים הכלכליים ושאלת ההשתתפות של החרדים בשוק העבודה מכוונים לשלושה סקרים מרכזיים של הלמ"ס: סקר כח אדם, סקרי הכנסות והוצאות והסקר החברתי. מקורות נוספים של נתונים על החברה החרדית אפשר למצוא ברשויות המקומיות ובתוכניות לאומיות. חלק מנתונים אלו אינם נגישים לקהל החוקרים, אינם מעובדים מעבר לצרכים המנהליים המובהקים ומתפרסמים באופן לא שיטתי. נתונים מוסדיים אחרים נמצאים בידי משרד החינוך, משרד התמ"ת, המוסד לביטוח לאומי, משרד הרווחה, משרד האוצר, משטרת ישראל ואכ"א בצה"ל.

מקבץ הנתונים אוגד בתוכו נתונים מתוך 11 סקרים ומחקרים שנערכו על החברה החרדית בין השנים 2000-2015. מערך הנתונים המרכזי לקוח מסקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

סקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

1. סקר כוח אדם

סקר כוח אדם נערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בקרב משקי הבית. הסקר משמש למעקב שוטף אחר ההתפתחויות בכוח העבודה בישראל, גודלו ותכונותיו, היקף האבטלה ועוד. הפרסום מציג נתונים מפורטים על תכונות כוח העבודה האזרחי, גיל, שנות לימוד, סוג בית הספר האחרון שלמדו בו, נתונים על עולי 1990 ואילך וכו'. הסקר משמש אף ככלי לאיסוף נתונים סטטיסטיים על תנאי דיוור, ניידות בתעסוקה ועל נושאים רבים אחרים.

הסקר נערך לראשונה בשנת 1954 והוא מתבצע באופן שוטף החל משנת 1960. אוכלוסיית הסקר כוללת את האוכלוסייה הקבועה במדינת ישראל בגילאים 15 ומעלה. מדגם הסקר הוא מדגם של דירות והנסקרים הם אלו המתגוררים בדירה, גם אם היא איננה בבעלותם. החל משנת 2012, עבר הסקר מדגם רבעוני לדגם חודשי והיקפו גדל מ-10,000 דירות ל-12,000 דירות. מעבר זה כלל התאמתה של הגדרת האוכלוסייה, הגדלת המדגמים החודשיים באופן ניכר, הרחבת הפריסה הגיאוגרפית ועוד. בעקבות השינוי חלו שינויים ברמות של מדדי התעסוקה. השינויים הם פועל יוצא של מהפיכת המדידה ואינם נובעים מהתופעות הכלכליות במשק באותה התקופה.

זיהוי חרדים בסקר זה נעשה על פי השאלה אודות מוסד הלימודים האחרון שבו למד הנשאל

(ישיבה גדולה). החל משנת 2014 נוספה שאלה המאפשרת זיהוי של חרדיות על פי הגדרה עצמית.

סקר כוח אדם נחשב לסקר המקיף ביותר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשל גודל המדגם עליו הוא מבוסס, אולם העבודה עם סקר זה כרוכה במספר קשיים הנובעים בעיקר מהשינויים שחלו בסקר משנת 2012. הראשון נובע מהיכולת לזהות פרטים אודות הנדגמים ובעקבותיה אין הרשאה לגישה ישירה של חוקרים אל הנתונים. על כן, פילוחים המבוססים על סקר זה נעשים רק באמצעות עובדי הלשכה. הקושי השני נובע מהשינוי שחל בצורת האמידה המקשה על השוואת נתונים וזיהוי מגמות לאורך זמן. הקושי השלישי: הגדרת החרדיות על פי מוסד הלימודים האחרון, הביאה לטעויות בזיהוי החרדים הנכללים במדגם. כך נכללה בקטגוריה זו קבוצה שאיננה חרדית (דתיים לאומיים שבחרו ללמוד בישיבה), והודרה ממנה קבוצת החרדים שהמשיכו להשכלה גבוהה.

2. סקר הוצאות משקי בית

רמת החיים הכלכלית במדינת ישראל נמדדת באמצעות שני סקרים שוטפים של משקי בית הנערכים לכלל האוכלוסייה במדינת ישראל: סקר הוצאות משק הבית וסקר הכנסות. בסקר הוצאות משק הבית נמדדות סך הוצאות של משקי הבית על כל המוצרים והשירותים הקיימים במדינה, בעלות על מוצרים בני קיימא ועל דירות. בשני הסקרים נמדדות ההכנסות של משקי הבית מכל מקורות ההכנסה: עבודה, קצבאות, ותמיכות פנסיות והון. סקר הוצאות משק הבית הוא הבסיס למשקלות של המחירים לצרכן וסקר ההכנסות הוא הבסיס למדידת העוני במדינת ישראל.

הסקר מתקיים ברציפות מראשית שנות החמישים. עד לשנת 1997 נערך הסקר אחת לחמש שנים, והחל משנה זו הופך הסקר לסקר שנתי. ההחלטה על מעבר לסקרים שנתיים נועדה לתת תמונת מצב עדכנית ורלוונטית נוכח ההתפתחויות הטכנולוגיות והתקשורתיות המהירות והשינויים הגדולים בהרגלי הצריכה.

הסקר נערך בשנה קלנדרית וכולל את התקופה שבין הראשון לינואר לשלושים ואחד בדצמבר של אותה השנה, כשתקופת הסקר בפועל מתקיימת בשלושת החודשים האחרונים של השנה. הסקר מתייחס לכלל האוכלוסייה ומכסה כ-95% מהאוכלוסייה (להוציא הפזורה הבדואית בנגב). מטרתו המרכזית של הסקר היא קביעת משקלים לסל המוצרים והשירותים המרכיבים את מדד המחירים לצרכן וכן מדידת העוני ואי-השוויון בישראל.

החל משנת 2012 נדגמים בסקר כ-10,000 איש מגיל 20 ומעלה, מכ-180 יישובים המייצגים את כלל האוכלוסייה במדינה. הסקר בנוי משלושה שאלונים. הראשון, כולל שאלות על מבנה משק הבית והרכבו ונתוני תעסוקה של בני 15 ומעלה. השאלון השני הוא בעצם יומן דו-שבועי שנועד לרישום כלל הוצאות היומיומיות של כל בני משק הבית, והשאלון השלישי נוגע להוצאות גבוהות או לא שכיחות המתפרסות על כל התקופה וכן בעלות על מוצרים בני קיימא.

נתוני הסקר מתפרסמים אחת לשנה והם משמשים ככלי לקביעת מדיניות במשרדי הממשלה, בבנק ישראל ועוד. חשיבותו של הסקר היא בהצגת תמונת מצב עדכנית על הוצאות משקי בית המשמשים כמרכיב מרכזי (כ-40%) מחישוב התמ"ג (המשמש כאינדיקטור למצב המשק

ולמחזוריות העסקים בישראל וככלי להשוואה בין מדינות). כמו כן משמשים נתוני הצריכה הפרטית לקביעת רמת החיים במדינה בהשוואה למדינות אחרות.

בשנים 1997-2011 נחקרו ההכנסות של משקי הבית בשני סקרים נפרדים בלמ"ס: סקר הוצאות משק הבית (מדגם הסקר כלל כ-6,000 משקי בית בממוצע מדי שנה) וסקר הכנסות שנערך יחד עם סקר כוח אדם הרבעוני השוטף, ובו נשאלו רבע ממשקי הבית גם על הכנסותיהם. הסקר המשולב כלל 14,500 משקי בית בממוצע בכל שנה. החל משנת 2012, בעקבות מעבר סקר כוח אדם מסקר רבעוני לחודשי, בוטל סקר ההכנסות, שהיווה חלק מסקר כוח אדם, ובמקומו הורחב סקר הוצאות משק הבית בכ-3,000 משקי בית. כך שסך המדגם כולל מדי שנה כ-10,000 משקי בית, מתוכם כ-7% חרדים.

זיהוי חרדים בסקר זה נעשה על פי השאלה אודות מוסד הלימודים האחרון. החל משנת 2014 נוספה שאלה המאפשרת זיהוי חרדיות על פי הגדרה עצמית.

סקר הוצאות-הכנסות הוא קטן בהיקפו מסקר כוח אדם, אך מהווה מקור מידע מרכזי בכל הנוגע לרמת החיים. הוא משמש כלי מרכזי בקביעת מדיניות חברתית וכלכלית בישראל, ובמחקרים באקדמיה ובמגזר העסקי. גם בסקר זה ישנו קושי כפול, הנוגע להגדרת החרדיות, לצד המשכיות הנתונים לאורך זמן לצורך זיהוי מגמות ארוכות טווח.

3. הסקר החברתי

הסקר החברתי הוא סקר שנתי שוטף, הנערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה החל משנת 2002, בהזמנת אגף התקציבים במשרד האוצר. הסקר נעשה על מדגם חדש בכל שנה, של בני 20 שנה ומעלה. הסקר מספק מידע מעודכן על תנאי החיים ועל רווחת האוכלוסייה בישראל. הסקר החברתי מורכב משני חלקים עיקריים: גרעין קבוע, המכיל מספר רב של שאלות במגוון תחומי חיים, כגון: בריאות, דיור, תעסוקה, השכלה, מצב כלכלי, שימוש במחשב, דת ודתיות ועוד. לצד פרק מתחלף המוקדש בכל שנה לנושא אחד או שניים, הנחקרים בהרחבה. סקר זה מבוסס על כ-7,000 נדגמים המרואיינים על-ידי סוקרים פנים אל-פנים. בניגוד לסקרים האחרים של הלמ"ס, העוסקים בנתונים כלכליים אובייקטיביים, הסקר החברתי מכיל שאלות רבות הנוגעות למדדים סובייקטיביים של שביעות רצון. סקר זה כולל, כבר משנת 2002, שאלה המאפשרת זיהוי חרדים על פי הגדרה עצמית.

הסקר החברתי הוא המצומצם ביותר מבחינת היקפו ומכיל נתונים "רכים". על כן, קובעי המדיניות עושים שימוש זהיר בנתוניו. בהקשר של המגזר החרדי, מספר הנשאלים הקטן מקשה על ביצוע פילוחים מורכבים של מספר משתנים והכללה של הממצאים על כלל המגזר. יחד עם זאת, הסקר מתייחס להיבטי חיים שונים שלא ניתן להם ביטוי בסקרים האחרים, ועל כן מאפשר זיהוי מגמות ותופעות חדשות הדורשות חקירה נרחבת יותר. הרציפות במתודולוגיה ובהגדרת החרדיות בסקר החברתי, בניגוד לשינויים והטלטלות שעברו סקרים אחרים, מאפשרת השוואה של הממצאים בו לאורך זמן.

1. נתוני ביטוח לאומי, ממדי העוני והפערים החברתיים

מדידת העוני ומדדי אי השוויון בישראל מתבצעים של ידי המוסד לביטוח לאומי. נתוני ההכנסות המשמשים כבסיס לחישוב ממדי עוני והתחלקות ההכנסות בישראל הם סקרי ההכנסות השנתיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. במשך שנים הוגדרה החרדיות בדוחות העוני של הביטוח הלאומי, בהתבסס על מוסד הלימודים האחרון. בשנים האחרונות, ועד לשנת 2014, פותחה בביטוח הלאומי הגדרה ייחודית של חרדיות. הגדרה זו התבססה על מדד גוטליב-קושניר. בדוחות בשנים 2012 ו-2013 הובאו זה לצד זה נתונים הנוגעים לזיהוי המגזר החרדי באמצעות מדד סטטיסטי ייחודי זה, ונתונים אשר התבססו על זיהוי לפי מוסד לימוד אחרון ("ההגדרה הקלאסית"). במקרים רבים נתגלו פערים גדולים בין הנתונים בהגדרות השונות, שאף הצביעו לעתים על מגמות סותרות. בשנת 2014, עם ההחלטה על זיהוי חרדיות על פי הגדרה עצמית בסקר ההוצאות וההכנסות ובסקר כוח אדם, החל גם הביטוח הלאומי לזהות חרדים על פי הגדרה זו. מההגדרה החדשה עולה כי ממדי העוני בקרב האוכלוסייה החרדית דומים לאלה שנערכו על פי אומדנים קודמים, אולם היקף האוכלוסייה החרדית גבוה בהרבה מהאומדנים המוקדמים והוא מגיע ל-9.6% מהאוכלוסייה כולה (לעומת 6.5% על פי אומדני 2013). במסמך זה נעשה שימוש בנתונים המובאים בדו"ח העוני, כפי שפורסם על ידי המוסד לביטוח לאומי בשנת 2014.

2. נתוני הצבעה למפלגות

נתוני ההצבעה לכנסת מוצגים בכל בחירות באמצעות ועדת הבחירות המרכזית. נתונים אלה כוללים התפלגות יישובית של בעלי זכות הבחירה, המצביעים בפועל, ומספר המצביעים לכל המפלגות שהתמודדו בבחירות אלה. במסמך זה נעשה שימוש בנתוני ההצבעה לבחירות לכנסת ה-18 וה-20, בשנים 2009 ו-2015 בהתאמה. הנתונים אודות החרדים התייחסו בניתוח זה להצבעה למפלגה החרדית "יהדות התורה". למפלגת "ש"ס" יש קהל מצביעים המשתייך לזרם המסורתי-דתי והם אינם מעבירים תמונת מצב חרדית מובהקת כמו נתוני מפלגת "יהדות התורה".

3. שנתון משרד הרווחה

מיחידת המחקר של משרד הרווחה נמסרו על-פי בקשה נתונים אודות שירותי הרווחה בערים חרדיות נבחרות, יחד עם אשכולות הנזקקות בקרב הרשומים החרדים במחלקות הרווחה משנת 2014. אלה הוצלבו מול אשכולות הנזקקות של כלל האוכלוסייה היהודית בישראל, על-פי פרסום משרד הרווחה "סקירת השירותים החברתיים", 2014.

4. נתוני המועצה להשכלה גבוהה תשע"ד

נתוני המועצה להשכלה גבוהה שפורסמו בשנים 2014-2015 כוללים נתונים על סטודנטים חרדים במוסדות להשכלה גבוהה. אין במסמכים אלו שקיפות באשר למקורות הנתונים ואופן זיהוי הסטודנטים החרדים שאינם לומדים במסגרות החרדיות (מח"ר).

5. משרד התמ"ת

מחקר איכותני שבוצע על ידי אגורא מדיניות ובשותפות על מנהל תכנון כח אדם במשרד הכלכלה.

6. מה"ט

נתונים אודות הסטודנטים החרדים הלומדים במסלולי הנדסאים השונים נמסרו על ידי מה"ט (המכון הממשלתי להכשרה טכנולוגית).

א

מערכת החינוך

נתוני אמת מתוך מערכות דיווח של משרד החינוך מספקים בפרק זה אינדיקציה לגידול הדמוגרפי של האוכלוסייה החרדית ביחס לאוכלוסיות יהודיות אחרות ולמצב הפריסה הגיאוגרפית של החברה החרדית

מבוא

מדידה ואיתור מגמות במערכת החינוך החרדית מקפלים בתוכם סוגיות מורכבות של קביעת מדיניות ורגולציה בתנאים של רגישות פוליטית גבוהה. אל הקושי והרגישות הערכית מצטרפים חוסר ההתאמה בין מבנה מערכת החינוך החרדית ותפקודה, לבין דפוסי הדיווח המותאמים לבתי ספר ממלכתיים. אל הקשיים הללו מתווספים התנגדות לעצם הדיווח בשל ראייתו כפגיעה באוטונומיה, ופערים ברמת המחשוב והמיסוד במגזר החרדי. בתנאים אלו, יש לנהוג בזהירות מופלגת בנתונים ולגזור מתוכם מגמות כלליות.

שני הכלים המרכזיים למעקב אחרי שינויים במערכת החינוך החרדי, בהיבט מערכתי, פתוחים לקהל הרחב. אלו הן המערכות 'במבט רחב' והכלל אודות מוסדות החינוך' הנגישות וירטואלית, והן נשענות על מערכות דיווח שונות, שיש ביניהן חפיפה חלקית. לצדן קיימות מערכות כספים ודיווח ביצוע, שבהם נעזרים מנהלי מוסדות, ושאינם נגישים בצורה נוחה לציבור או לחוקרים.

עם זאת, הנתונים של מערכת החינוך החרדית נכונים לכלל האוכלוסייה בגילי שלוש עד שמונה עשרה ולא למדגם. זהו מאגר המידע הגדול והמעודכן ביותר שיש בו הגדרה מובהקת של חרדיות. במידה רבה ניתן לומר כי מי ששולח ילדיו לחינוך חרדי מעיד על זהותו הדתית או לפחות על אוריינטציית הזהות הדתית שלו. הדברים תקפים, ודאי, בריכוזים החרדיים הגדולים או בשכונות חרדיות בערים מעורבות, שם לומדים רוב מוחלט של התלמידים החרדים.

בחירה במוסד חינוכי חרדי עבור הילדים היא סמן מרכזי לזהות חרדית ונמצאת על פי רוב בהלימה להשתייכות קהילתית, אפילו בשוליים הרכים יותר של הציבור החרדי. ניתן לטעון, כי במערכת החינוך החרדית לומדים גם מי שאינם 'חרדים' לפי הגדרה מצמצמת של חרדיות בהיבטים של אוריינטציה לשמירת מצוות קפדנית. כך, ב'מעיון החינוך התורני' בפריפריה, בבתי הספר של 'החינוך העצמאי' ובעיקר במסגרות של 'נתיבות משה', בבתי ספר של חב"ד, ברשת 'שובו' ובבתי ספר מוכרים אחרים לומדים גם תלמידים ממשפחות מסורתיות.

שימוש מושכל בנתוני משרד החינוך מתוך לימוד המגבלות והיכרות עמוקה עם מערכת החינוך החרדי, יכול לשמש כלי ראשון במעלה להבנת מערכת החינוך החרדית ולזיהוי מגמות חברתיות. מנגד, איסוף פשטני של נתונים במערכת כה רגישה, עלול לספק תמונה כוזבת בכל הנוגע לחינוך החרדי.

מסמך זה נפתח בסקירת הקשיים המתודולוגיים הנוגעים לאיסוף נתונים ביחס לחינוך החרדי ונדרש למספר סוגי נתונים שנאספו ועובדו לצורך מסמך זה בהקשר החינוך החרדי:

1. השוואה של היקפי החינוך החרדי לזרמים האחרים: החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי.
2. חלוקה פנים-מגזרית בזרמי החינוך החרדי השונים.
3. הפריסה הארצית של התלמידים החרדים.
4. זרקור על העיר ירושלים בהיותה הריכוז הגדול ביותר של תלמידים חרדים.

הנתונים המופיעים במסמך זה מספקים אינדיקציה לגידול הדמוגרפי של האוכלוסייה החרדית ביחס לאוכלוסיות יהודיות אחרות, למצב הפריסה הגיאוגרפית של החברה החרדית ולמידת המעורבות והפיקוח של מדינת ישראל במערכת החינוך החרדית.

חלק א': קשיים מתודולוגיים

השימוש בנתוני משרד החינוך כרוך במספר מגבלות וקשיים אשר יש להכיר:

1. דינמיות ותחלופה של תלמידים בין מוסדות

בחינוך החרדי ישנה תנועה גדולה בין מוסדות בחינוך היסודי והעל-יסודי של הבנים. התנועה בפריפריה החרדית של הערים המעורבות יכולה להתרחש גם באמצע השנה אפילו בין ערים שונות באותו אזור. בעיית הנשירה, במצב שבו הפיקוח על ביקור סדיר טרם התפתח די הצורך, מקשה מאוד על המעקב. במהלך השנה ילדים רבים מאוד נודדים בין בתי ספר או מצויים במצב של נשירה שעדיין לא דווחה או טופלה.

2. בעיות רישוי

מערכת הרישוי של המוסדות החרדיים מסורבלת ומקשה על קבלת תמונת מצב מהימנה ביחס לתלמידים הלומדים בפועל בכל זמן נתון במערכת החינוך החרדית. מסלול קבלת הרישיון למוסד לימודים חרדי הוא מורכב, מסורבל וארוך במיוחד בהשוואה למוסד המשותף לחינוך הממלכתי, אשר תהליך הרישוי שלו מתקיים במסלול אחר. נוסף על כך, הרישיונות למוסדות החינוך החרדיים ניתנים לתקופה מוגבלת ומחייבים את המוסדות לחזור על תהליך הרישוי בפרקי זמן קצרים. כתוצאה מכך, בכל רגע נתון, עשרות בתי ספר ומאות כיתות גן נמצאים בתהליכי רישוי שלא הושלמו, דבר המקשה על אומדן התלמידים הלומדים בהם.

3. העדר רישום עירוני

הרישום לבתי ספר ולגנים במדינת ישראל נעשה על פי חוק ברשויות המקומיות. בתנאים אלו ניתן לתקף את הנתונים של משרד החינוך באמצעות השוואה לדיווחים העירוניים של הרישום בראשית השנה. בחינוך החרדי, על אף שיפור מסוים, נעשה הרישום בבתי הספר עצמם ומועבר לאחר מכן לרשות המקומית. מצב זה מתקיים גם בערים מעורבות שיש בהן מחלקות חינוך מסודרות. בידי הרשויות המקומיות בישראל אין דיווחים אמיתיים על מספר התלמידים החרדיים ברשות, כולל ברשויות המקומיות החרדיות הנשענות על נתוני משרד החינוך.

4. דיווחים הקשורים לתלמידים ולמוסדות חינוך חרדיים המתבססים על דיווח עצמי של המוסדות ותלויים בתהליכי רישוי ותקצוב

הנתונים של משרד החינוך מגיעים מדיווחים ממוחשבים הצמודים לרוב למערכות כלכליות. נתונים המבוססים על עבודת המפקחים, שונים לעתים מאלו הממוחשבים, עקב קשיים הבנויים לאופן הדיווח ולחסימים טכנולוגיים.

5. תלמידי העדה החרדית

בירושלים, בבית שמש ובקומץ ריכוזים נוספים, ישנם כמה אלפי תלמידים אשר אינם רשומים במערכת החינוך הרשמית ואף אינם לומדים במוסדות במעמד של פטור מחוק חינוך ממלכתי. רובם משתייכים ל'עדה החרדית'. נוסף על מוסדות 'העדה החרדית', נפתחו לאחרונה מוסדות אשר אינם מוכרים כלל למדינה בדומה למוסד ההיסטורי של תשב"ר בבני ברק.

6. דיווח בעייתי במונחי כיתות תקניות

בתי הספר לבנים ומוסדות ביישובים קטנים ופריפריאליים פועלים בכיתות לא תקניות באחוזים לא מבוטלים, ומספר התלמידים בהם הוא מתחת לסף התלמידים הנדרש לקיום בית הספר. כיתות אלו מתקצבות חלקית ופועלות במצב של חוסר תקציבי. הדיווח בבתי ספר מסוג זה עלול להיות בעייתי בהקשר של העברה בין כיתות, גיל התלמידים והקשרים אחרים.

7. חרד"לים על פלטפורמות חרדיות

עקב מאבקים חינוכיים במערכת החינוך הממלכתית-דתית בנושא הפרדה בין בנים לבנות, תכניות תנ"ך 'בגובה העיניים' ולימוד תלמוד בשיטת הרבדים, נרשמו מוסדות חרד"ליים כמסגרות חרדיות. אל אי-הנחת מן הפולמוסים הפנימיים הצטרף הקושי מול המדינה בעקבות ההתנתקות אשר הביא, גם הוא, לעזיבת החינוך הממלכתי והצטרפות לחינוך החרדי. כך, כמה אלפי תלמידים חרד"לים נמצאים ב'מעין החינוך התורני', בזרם החרדי ציבורי ולבסוף במעמד משפטי מנהלי המכונה מוכר אחר.

8. קבוצת גיל על התפר של עולם הישיבות הגדולות

בניגוד לחינוך הכללי הנדרש לגילאים שלוש עד שמונה עשרה, במערכת החינוך החרדית בגיל שבע עשרה ישנו מעבר מהישיבה הקטנה אל הישיבה הגדולה. בתנאים שבהם התקצוב של תלמיד ישיבה גבוה יחסית, יירשמו בני השנתון של י"ב בישיבה הגדולה, וכאשר ישנם יתרונות תקציביים להגדיר את התלמיד כלומד בכיתה י"ב, יבחרו המוסדות להותיר אותו מנהלית בישיבה הקטנה. פעמים רבות, כאשר יש רצף בין ישיבה קטנה לישיבה גדולה, באותה הנהלה ובעלות, זהו נושא בירוקרטי תקציבי גרידא. הגדרה מנהלית זו משבשת את אופן מדידת מספר התלמידים בשנתון. ניסיון להסדיר תחום זה באמצעות רישום כל התלמידים בשנתון נתקל בקשיים.

9. קבוצת הגיל במעבר מגן לכיתה א' בבתי ספר במעמד פטור

בתי ספר במעמד פטור מונים את רוב מניינו של החינוך היסודי לבנים ומתוקצבים ב-55% מהתקציב לבתי ספר רשמיים. רוב בתי הספר במעמד פטור מחזיקים גני ילדים המסובסדים באחוזים גבוהים יותר, ומשום כך כדאי לרשום את הילד שנה נוספת בגן חובה כדי שיתוקצב בהיקף מלא. כך, נוצר עיוות ופער בין הגנים לכיתות א' אצל הבנים.

מעבר לקשיים הדמוגרפיים והסטטיסטיים, מאגרי המידע הממוחשבים רגישים מאוד לחריגות מתקופת הדיווח. כך, ניתן להבחין בשינויים גדולים לאורך השנה עם השלמות הדיווח של מוסדות, אשר יוצרים בתוך זמן קצר שינויים גדולים במספר התלמידים בקטגוריות המרכיבות ומזינות את מאגרי המידע. כך, תוך מספר ימים אפשר למצוא עדכונים ואף ירידה של בתי ספר שלמים המונים מאות תלמידים, מן המערכת החשופה לציבור. במשרד החינוך מקפידים מאוד לציין עד כמה הכלים הממוחשבים החשופים לציבור רגישים, ואף מציינים כי הנתונים נכונים ליום מסוים בלבד. קיימות מספר שיטות להתגבר על החסמים והקשיים. חלק מהן נשענות על בחינה ארוכת טווח, בהתבסס על מידע שהתייצב לאחר סיכומים תקציביים ודיווחים אשר עברו אימות. במצב שבו מופיעים נתונים שיש בהם שבר עמוק, יש לחפש את השינוי בהשפעת תהליכי הרישוי, שינויים מנהליים, שינוי בתקנות ושיפור ברגולציה.

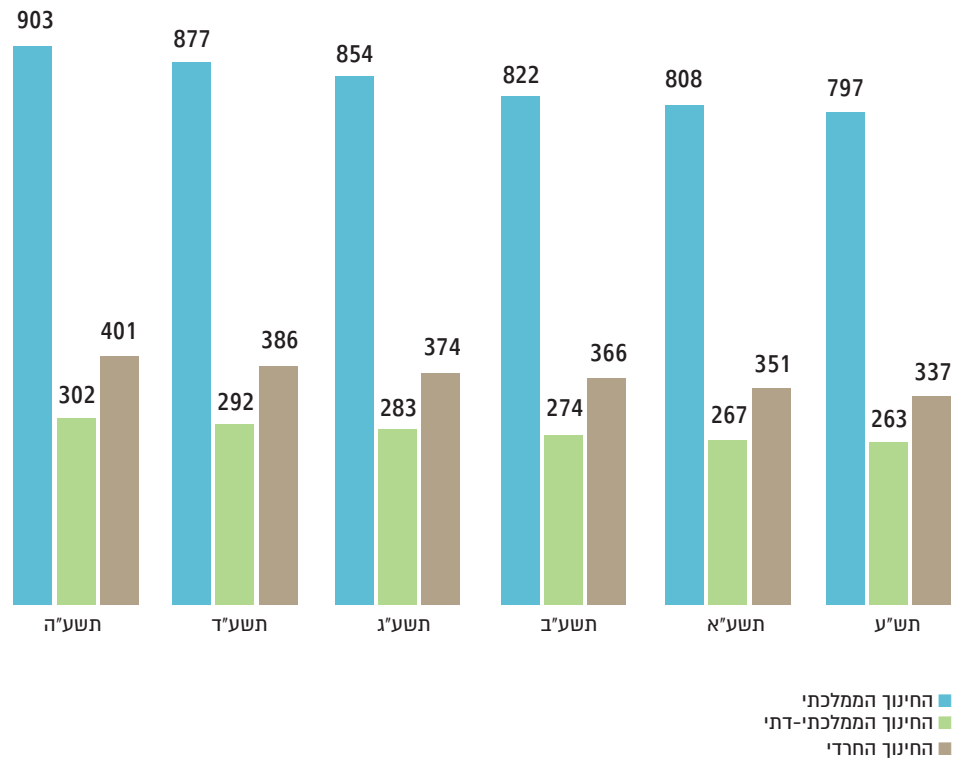
חלק ב': נתונים על מערכת החינוך בישראל

1. מגמות כלליות במערכת החינוך

החינוך החרדי מנה בשנת תשע"ה כ-25% ממערכת החינוך היהודי, כשאחוז התלמידים בחינוך הממלכתי עמד על 56% והתלמידים בחינוך הממלכתי דתי 19%. בשנים תש"ע עד תשע"ה חל גידול של כ-16% במגזר החרדי לעומת גידול של 13% במגזר הממלכתי דתי, ושל 12% בחינוך הממלכתי. במספרים אבסולוטיים גדל החינוך החרדי משנת 2000 עד שנת 2015 מכ-212 אלף תלמידים ל-404 אלף, גידול של כ-89%.

תלמידים במערכת החינוך בישראל

חלוקה לפי סוגי פיקוח, תש"ע-תשע"ה • באלפים

מקור הנתונים: אתר משרד החינוך, אפריל 2016.

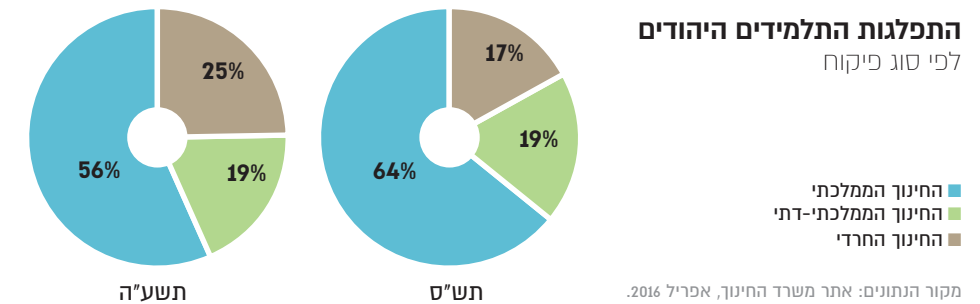
הגידול בתלמידים במערכת החינוך

לפי סוגי פיקוח, תש"ס-תשע"ה

גידול תש"ס-תשע"ה		
89%	188,869	החינוך החרדי
27%	63,831	החינוך הממלכתי-דתי
12%	97,014	החינוך הממלכתי

התפלגות התלמידים היהודים

לפי סוג פיקוח

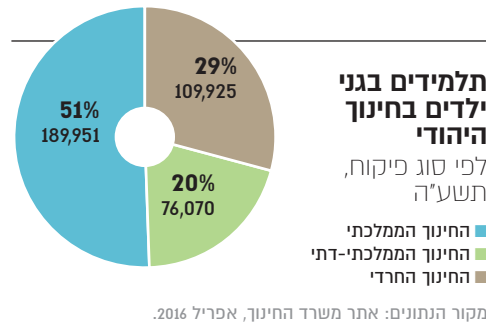

האחוז של התלמידים החרדים הוא אתגר למערכת החינוך ומשרד החינוך במונחי משילות. מערכת החינוך החרדי צמחה בקצב מואץ בדור האחרון, והיא מונה בחינוך הקדם יסודי כ-30% מן התלמידים בחינוך היהודי. תהליך הגידול משתקף בנתון שלפיו החינוך החרדי העל יסודי עומד על כ-22% מן החינוך העברי הכולל בקבוצת הגיל, ואילו בשכבות צעירות יותר, כיתות א-ו, הוא מונה כ-26%.

מורכבות הנתונים והעדר חפיפה בשכבות הגיל, יוצרים עיוותים בנתונים הרשמיים של משרד החינוך בחלוקה של קבוצות הגיל והגורם המפקח. כך, כיתות ז-ח יכולות להופיע בשתי קטגוריות: החינוך היסודי וחטיבות הביניים, וכיתות ט' עשויות להופיע בחינוך הרשמי כ'על יסודי' או כחטיבת ביניים. לפיכך נדרש עיבוד לפי כל שכבת גיל כיתתית ברמה הארצית כפי שנעשה לצורך עבודה זו. קושי אחר בנתונים הרשמיים הכוללים כרוך בהעדרו של חלק משנתון הבנים בכיתה י"ב במסגרות החינוך החרדיות, בהיקף שבין 3,000 ל-3,500 תלמידים בשנה העוברים לשיבה הגדולה. נוסף על כך, במניין התלמידים בעל יסודי בחינוך הרשמי נכללים גם מספר אלפי תלמידים הלומדים בכיתות יג-יד של משרד החינוך. לאחר שקלול קבוצות אלו התקבלו תוצאות דומות אך לא זהות לסך הכללי של חלוקת התלמידים לפי סוגי פיקוח. בשנת תשע"ה בגילאים שלוש עד שמונה עשרה, בחינוך החרדי היו כ-404,200 תלמידים (לעומת כ-401,000 המופיעים בנתוני משרד החינוך), בחינוך הממלכתי כ-898,500 (לעומת כ-902,000 בנתוני משרד החינוך) ואילו בחמ"ד היו כ-300,000 תלמידים (לעומת 301,000 בנתוני משרד החינוך).

2. מערכת החינוך בחלוקה לשכבות גיל

החינוך הקדם יסודי

תלמידים בגני יהודי ילדים בחינוך

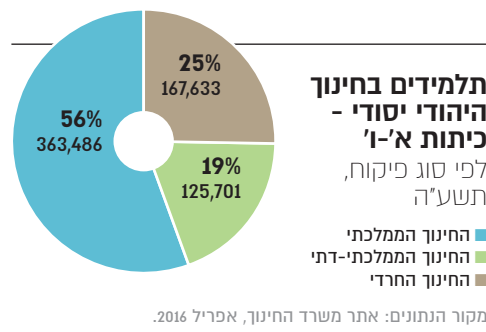
לפי סוג פיקוח, תשע"ה

החינוך הממלכתי
החינוך הממלכתי-דתי
החינוך החרדי

מערכת החינוך החרדית בגיל הרך דומה למערכת החינוך הממלכתית, אולם קיימת הבחנה בין מסלולי החינוך לבנים ולבנות. בעוד שהבנות נמצאות בגנים הדומים במבנה שלהם למערכת החינוך הכללית, מסלול חייו של הילד החרדי מתחיל בגיל שלוש בקבלתו לתלמוד תורה, שבו ישהה עד כיתה ח' ולאחר מכן יעבור לשיבה הקטנה. מאכן שההבחנות

הדיכוטומיות בין חינוך לגיל הרך ומעבר לכיתה א' בבית הספר היסודי – מטושטשות יותר בכל הנוגע לבנים במערכת החינוך החרדית. כאשר מתבוננים על נתוני הילדים החרדיים בגני הילדים, ניתן להבחין כי היקפי הילדים בגיל הרך הם כ-30% מכלל הילדים היהודים באותה שכבת גיל. בגני הילדים לומדים כ-110,000 ילדים במערכת החינוך החרדית, 76,000 תלמידים במערכת החינוך הממלכתית-דתית וכ-190,000 ילדים במערכת החינוך הממלכתית. מצב שבו כמעט שליש מהילדים היהודים הם חרדים, עתיד להשפיע בטווח הארוך על עיצוב המרחב הציבורי והפוליטיקה הישראלית ועשוי להשפיע על הכלכלה הישראלית. מידת האדפטציה למצב זה ברמת קביעת המדיניות, כמו גם בחברה החרדית פנימה, עדיין נמוכה יחסית.

החינוך היסודי

תלמידים בחינוך היהודי יסודי - כיתות א'-ו'

לפי סוג פיקוח, תשע"ה

החינוך הממלכתי
החינוך הממלכתי-דתי
החינוך החרדי

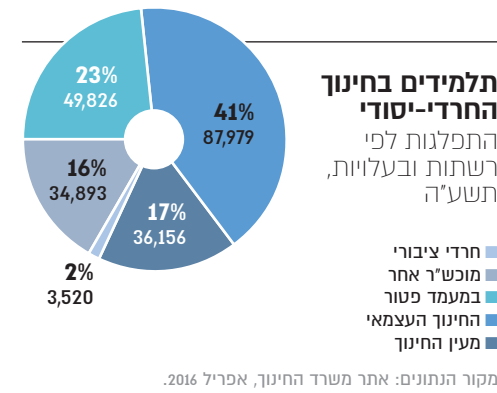
מערכת החינוך החרדית בגיל היסודי פועלת בדגם שמונה-שנתי הכולל את כיתות א-ח. לעומת זאת, מערכת החינוך הרשמית כוללת בתוכה מגוון בתי ספר, הפועלים בדגמים שונים: שש-שנתיים, שמונה-שנתיים, תשע-שנתיים ואף מספר בתי ספר שתיים עשרה-שנתיים. פערי ההגדרות משפיעים כמובן על צורת איסוף הנתונים והגדרתם. היעדר

הגדרה אחידה של בתי ספר בגיל היסודי, מציג קושי מתודולוגי אשר מחייב חלוקה אחידה לשכבות גיל הניתנות להשוואה. לצורך חיבור מסמך זה נאספו נתונים לקבוצות הגיל א-ו, ז-ח ט-יב (שהם החטיבה העליונה המקבילה לסמינרים ולמוסדות התרבותיים הייחודיים בשכבת גיל זו). מהנתונים עולה כי ישנם 656,820 ילדים במערכת החינוך היסודי (א-ו) מתוכם כ-167,000 תלמידים במערכת החינוך החרדית, כ-363,000 במערכת החינוך הממלכתית וכ-125,000 תלמידים בחינוך

הממלכתי-דתי.

בשכבות הגיל ז-ח מתוך כ-193,000 תלמידים יהודים, כ-44,000 לומדים בבתי הספר היסודיים-חרדיים, כ-34,000 לומדים בחינוך הממלכתי-דתי וכ-114,000 לומדים במערכת החינוך הממלכתית. בתוך שכבת הגיל המוגדרת 'יסודי' יש חשיבות רבה לאופי הבעלות על המוסד החינוכי ומעמדו המשפטי של בית הספר ביחס לחוקי החינוך. ניתן לחלק את בתי הספר החרדיים לפי השתייכות לאחת משתי הרשתות – 'החינוך העצמאי' ו'מעין החינוך התורני', למוסדות פטור ולמוסדות 'מוכרים אחרים' שאינם בגדרי הרשת, ולבסוף לקומץ בתי ספר חרדיים ציבוריים שהם מסגרות רשמיות ממלכתיות של המדינה.

בעלויות ורשתות בחינוך היסודי-חרדי

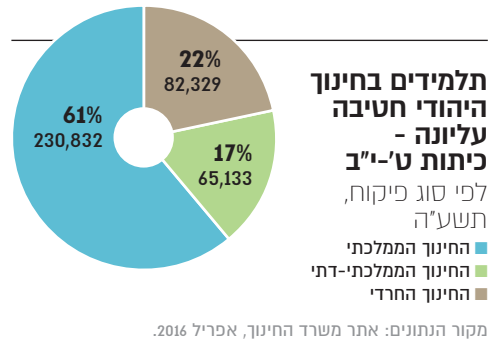
'החינוך העצמאי' הוקם בשנת 1953 וסימן את המגמה של אוטונומיה והתבדלות חרדית גם בהקשרים אחרים. עד שנות השמונים היה 'החינוך העצמאי' הגמוני בחינוך החרדי, אולם ארבעה תהליכים גרמו להתפוגגותו: האחד, פרישת חוגים חסידיים משותפות בבתי ספר והתבדלות פנימית בשנות השבעים. השני, הפנייה הגדולה לבתי ספר במעמד פטור משנות השמונים ואילך. השלישי, הקמת רשת 'מעין החינוך התורני' במחצית השנייה

של שנות השמונים. הרביעי, צמיחתם של מוסדות מוכרים שאינם משתייכים לרשת חינוך כלשהי, כדי לשמור על ייחוד חינוכי או זהותי. בשלוש השנים האחרונות נעשה ניסוי באמצעות פתיחתו של זרם חינוך 'חרדי ציבורי'. מסלול זה עדיין לא הגיע לכדי הבשלה במונחים של רגולציה, פיתוח חינוכי והיקפי התלמידים במוסדות, אף שיש בו ניצנים של חדשנות בחינוך היסודי והעל יסודי.

בתי הספר היסודיים של הזרמים השונים נבדלים באתוס, במעמד המשפטי, ביחס לפיקוח של המשרד וכמובן בתקציב. הנתון החשוב ביותר מצביע על הדומיננטיות הנמשכת של מוסדות הפטור. 'החינוך העצמאי' ויתר, במידה רבה, על הזרם המרכזי של הבנים החרדיים בריכוזים החרדיים המובהקים. ניסיונות מקומיים לקיים כיתות שמרניות יותר במסגרות ההיסטוריות של 'החינוך העצמאי' טרם הבשילו.

בתי הספר של 'החינוך העצמאי' הם החטיבה הגדולה ביותר עקב הדומיננטיות של הרשת בחינוך הבנות במסגרת 'בית יעקב'. בקרב הבנים בתי ספר במעמד מוסדות פטור הם הקבוצה הגדולה ביותר. 'מעין החינוך התורני' כרשת מקבילה לחינוך העצמאי מונה רק כ-36,000 תלמידים, שני שלישים מתוכם בנים. מוסדות 'המוכר האחר', שאינם נמנים עם רשתות 'החינוך העצמאי' והמעין דומים בהיקף למעין החינוך ומונים כ-35,000 תלמידים. החינוך החרדי-ציבורי שנוסד כמסלול חדש בשנת 2014 מונה כ-3,500 תלמידים.

החינוך העל-יסודי ט-יב

בחינוך העל-יסודי לומדים כ-379,000 תלמידים. מתוכם, במערכת החינוך החרדית לומדים כ-82,000 תלמידים, בחינוך הממלכתי-דתי כ-65,000 תלמידים ובחינוך הממלכתי כ-230,000.

בחינוך העל-יסודי החרדי ניתן לבודד את התלמידים מהתלמידות באמצעות ההגדרה של חינוך 'תרבותי ייחודי' והחינוך המוכר שאינו רשמי. המעמד של מוסד תרבותי

ייחודי מייצג את השיבות הקטנות, ואילו המעמד של מוסדות מוכרים, בקרב הבנים, מסמן מספר קטן של ישיבות תיכוניות חרדיות, כיתות טכנולוגיות, והסדרים נוספים דוגמת בתי ספר המגישים לתעודת בגרות אשר לא הבשילו מעבר להיבטים תקציביים. מתוך כלל התלמידים במערכת החינוך החרדית העל-יסודית, 54% לומדים בחינוך המוכר שאינו רשמי (רובן ככולן תלמידות), 43% בתרבותי ייחודי (בנים בישיבות קטנות) וכ-3% בישיבות תיכוניות חרדיות ומוסדות לבנים המגישים לבגרות.

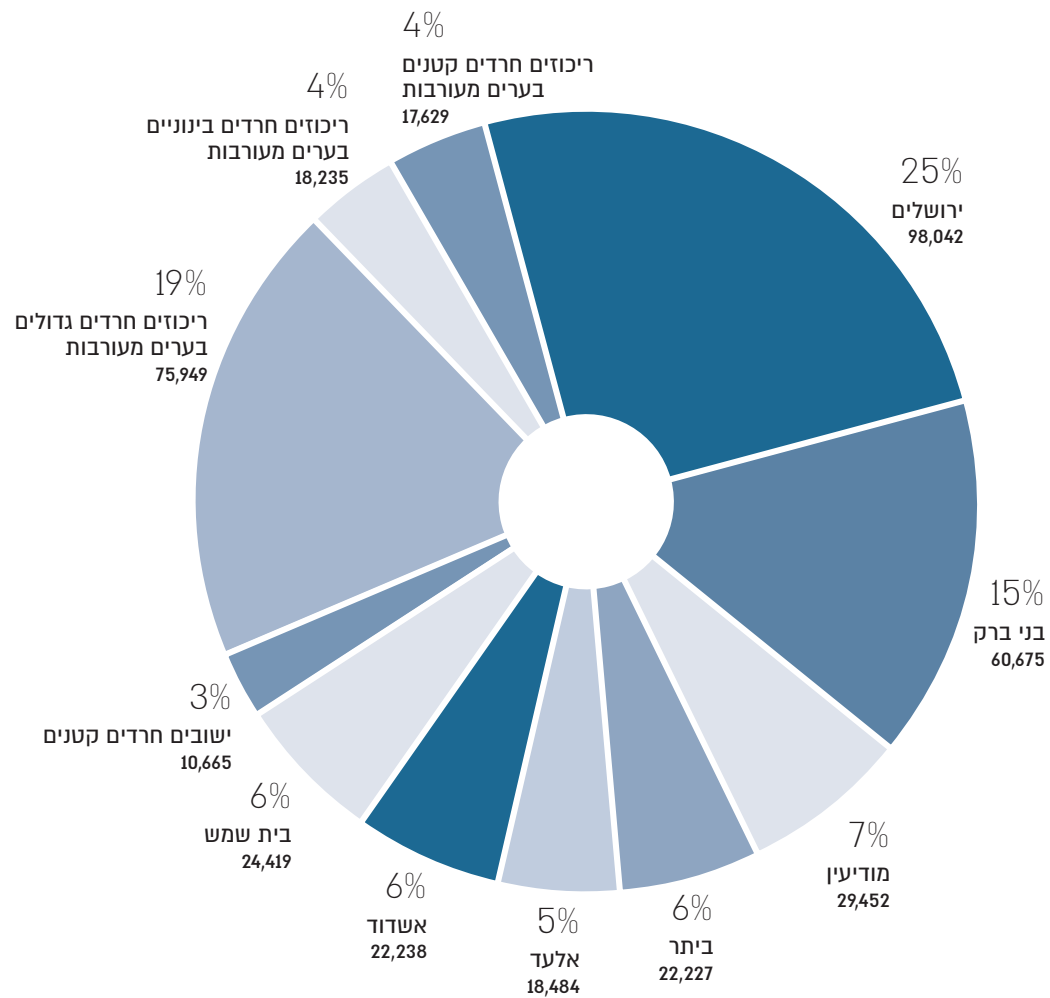
מתוך נתונים אלו ניתן לגזור כי הבחירה בישיבה הקטנה היא עדיין מסלול של 'מלכתחילה' של הנער החרדי בוגר החינוך היסודי. התלמידים בישיבות הקטנות בחינוך העל יסודי מונים למעלה מ-93% מקבוצת הגיל, ואילו התלמידים בהסדרים האחרים אינם מגיעים לכדי 7% מן התלמידים. הבנות, רובן ככולן, לומדות בסמינרים במעמד מוכר שאינו רשמי, או בקומץ תיכוני חרדיים במעמד דומה. הסמינרים הם מסגרות תיכוניות חרדיות לבנות ברוח 'בית יעקב' ומשמשים ליבה מוסדית חינוכית וערכית לבנות של הציבור החרדי. התיכוני החרדיים לבנות, כולל קומץ מוסדות של 'החינוך העצמאי', שואפים להידמות לרוח הסמינרים. תיכוני אחרים של בנות חרדיות מצויים על קו התפר עם אוכלוסיות 'קירוב' ומשרתים ציבור של חרדים מודרניים, עולים ממדינות חבר העמים ואוכלוסיות אנגלו-סקסיות ודוברות צרפתית.

חלק ג': פריסה גיאוגרפית של תלמידי מערכת החינוך החרדית

הנתונים הבאים מתארים את הפריסה הגיאוגרפית של תלמידי מערכת החינוך החרדית בשנת תשע"ה. לפי יישוב בשנת 2016.

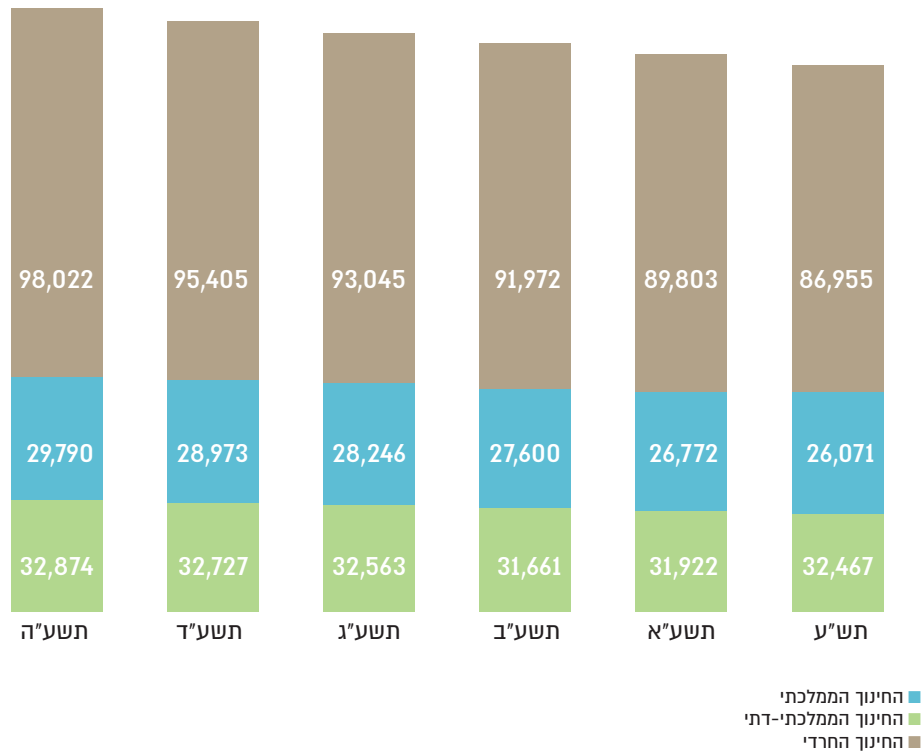
הפריסה של מערכת החינוך החרדית יכולה להעיד על פריסתן הגיאוגרפית של הקהילות החרדיות. כך, למעלה מרבע מתלמידי החינוך החרדי לומדים בערים מעורבות (לא כולל בית שמש ואשדוד), כ-70% לומדים בריכוזים החרדיים: במטרופולינים של בני ברק וירושלים, בשלוש הערים החרדיות המובהקות ובריכוזים חרדיים קטנים. בית שמש ואשדוד, שבכל אחת מהן ישנם למעלה מ-20,000 תלמידים, נמנות עם הריכוזים הגדולים של הציבור החרדי, מבחינת האופי של בתי הספר כביטוי למאפייני האוכלוסייה.

פריסה גיאוגרפית של תלמידי חרדים
לפי ערים וריכוזים חרדים, תשע"ה

תלמידים במערכת החינוך בירושלים

לפי סוג פיקוח, תש"ע-תשע"ה

מקור הנתונים: אתר משרד החינוך, אפריל 2016.

אפילו נוכח הגידול המרשים בחינוך הממלכתי-דתי בירושלים, אשר גדל בהיקף של 14% בשנים תש"ע-תשע"ה הרי שההיקף הכולל של החינוך הלא-חרדי בירושלים ירד בחמש השנים האחרונות. אם בודקים את נתוני חמש השנים האחרונות, מוצאים כי החינוך החרדי גדל בכ-11,000 ילדים, החינוך הממלכתי דתי גדל בכ-3,500 תלמידים ואילו הממלכתי גדל בכ-400 תלמידים, אולם יש להביא בחשבון גידול של שני שנתונים בגילי הגן במעבר בין שנת תשע"ב לתשע"ג. התמונה בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי מלמדת על מספר תלמידים קטן יותר מאשר לפני חמש שנים, בשנת תש"ע.

ניתוח מספרי התלמידים בגני הילדים לפי סוג פיקוח, כאינדקציה לעתידה של מערכת החינוך בעיר, מלמד כי הילדים החרדים בגילי הגן הם כ-66% מכלל ילדי הגנים בשנת תשע"ה.

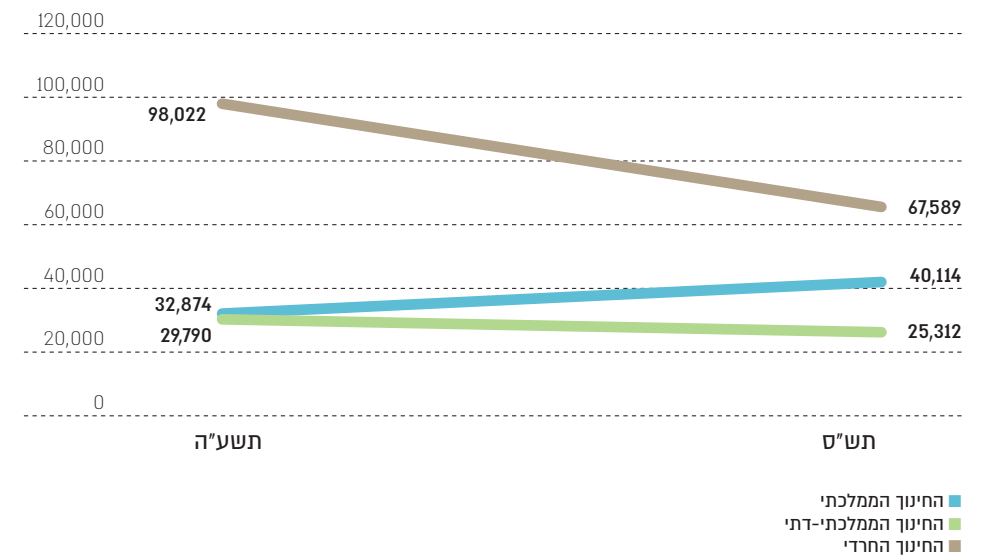
חלק ד': מערכת החינוך בירושלים: תמונת מצב

הנתונים על מערכת החינוך בירושלים הם בעלי ערך משום אופייה הסמלי של העיר ומעמדה כריכוז הגדול ביותר של אוכלוסייה חרדית. בראייה ארוכת טווח מסתמנת מגמה קבועה של עלייה בהיקף החינוך החרדי, התייצבות בחינוך הממלכתי דתי לאחר שנות נסיגה, וירידה מתמשכת שלא נבלמה בחינוך הממלכתי.

לפני חמש עשרה שנה, בשנת תש"ס, למדו במערכת החינוך הממלכתית בירושלים למעלה מ-40,000 תלמידים, ואילו בשנת תשע"ה למדו כ-33,000. בחינוך החרדי בירושלים, באותה עת, גדל מספר התלמידים מהיקף של כ-67,000, ליותר מ-98,000 תלמידים. מספר התלמידים החרדים עלה בהיקף של יותר מ-40%, ומספר התלמידים בחינוך הממלכתי ירד בכ-18%. החינוך הממלכתי-דתי עלה בתקופה זו ב-18%.

תלמידים במערכת החינוך בירושלים

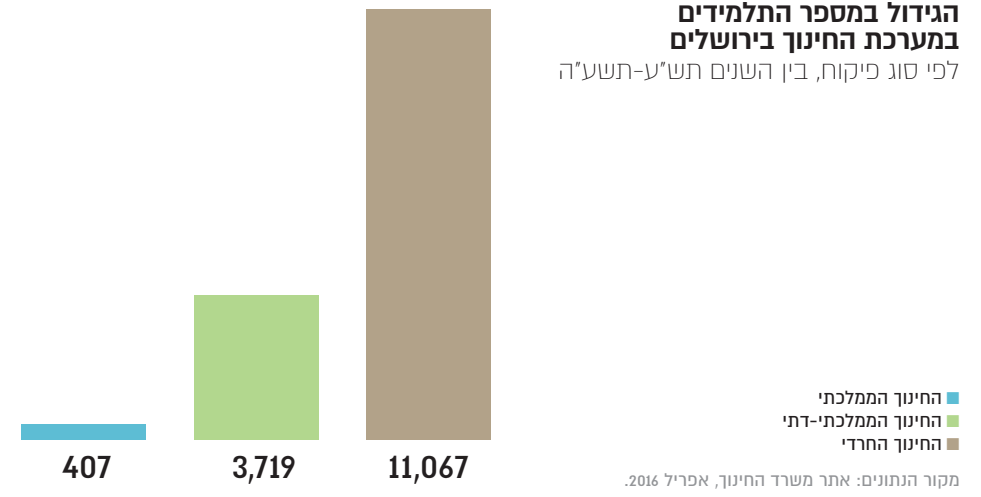
לפי סוג פיקוח, תש"ס-תשע"ה

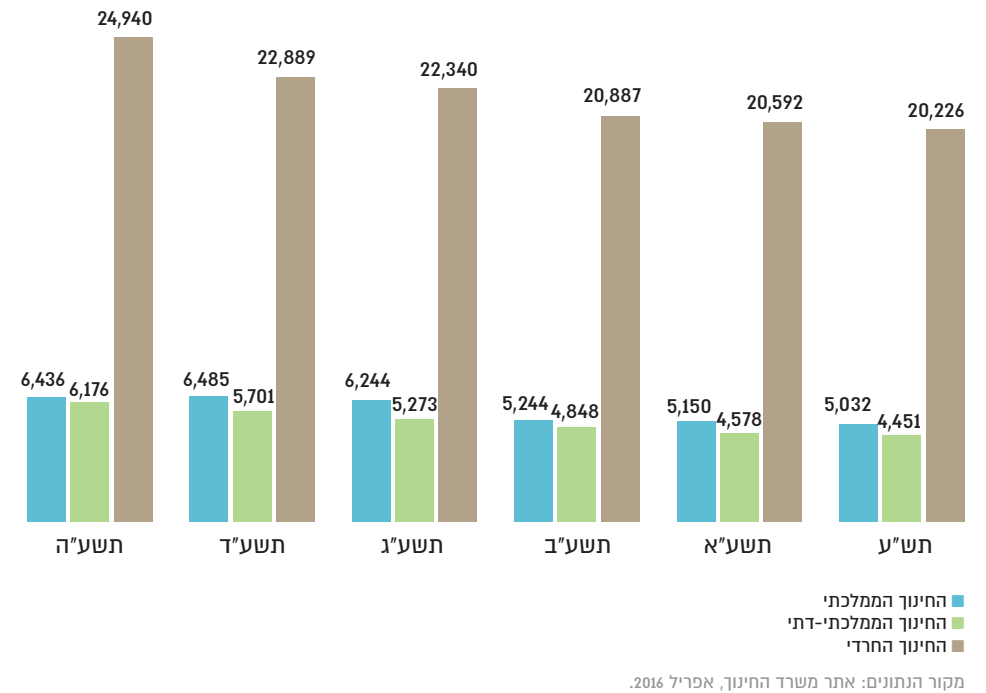
מקור הנתונים: אתר משרד החינוך, אפריל 2016.

התבוננות על השנים תש"ע-תשע"ה מלמדת על המגמה בחומש האחרון. אחוז התלמידים בחינוך הממלכתי כחלק מכלל התלמידים היהודים בירושלים ירד מהיקף של 22.1% ל-20.4%. הגידול בחינוך החילוני במספרים מוחלטים בארבע השנים האחרונות מגיע לאחוז בודד, כאשר יש להביא בחשבון כי בגיל הקדם יסודי נוספו שני שנתונים לחינוך הציבורי עקב היישום של דו"ח טרכטנברג בשנת הלימודים תשע"ג.

הגידול במספר התלמידים במערכת החינוך בירושלים
לפי סוג פיקוח, בין השנים תש"ע-תשע"ה

תלמידים בגני ילדים בירושלים
לפי סוג פיקוח, תש"ע-תשע"ה

לסיכום

התמונה המשתקפת מן הפרק העוסק בחינוך בקובץ הנתונים מסמנת אתגר גדול המונח לפתחן של המערכות הממשלתית, הרשויות המקומיות, הציבור החרדי והחברה הישראלית בכלל. מערכת חינוך חרדית בהיקפים המתוארים בפרק זה, מחייבת חשיבה והיערכות שונה מזו שהתעצבה בתנאים אחרים. ההכרח בתכנון והסדרה של היבטים שונים במערכת החינוך החרדי מבטא אינטרס משותף של התלמיד החרדי ומערכת החינוך כולה.

מעבר לשיפור המשילות הכוללת היבטים של תכנון אסטרטגי, תקינה, הקצאת מבנים ומתקנים, ביקור סדיר, מניעת נשירה ושיבוץ תלמידי החינוך המיוחד, נדרש חיזוק הרשויות המקומיות כגורם המסדיר את הרישיונות, רישום התלמידים והקצאות לבתי ספר חרדיים. הפריסה הגיאוגרפית של מערכת החינוך החרדית מלמדת כי למעלה מ-20% מן התלמידים לומדים בבתי ספר ביישובים מעורבים מחוץ לריכוזים החרדיים המובהקים. ההסדרה של החינוך החרדי ברמה של השלטון המקומי בערים מעורבות היא אתגר מיוחד נוכח הפערים במשילות וההשפעות הצפויות של הגידול הדמוגרפי במרחב של הערים המעורבות.

המכון החרדי מבקש לקדם חשיבה אסטרטגית על אודות מערכת החינוך החרדית באופן שבו יובטחו זהותו וזכויותיו של התלמיד החרדי תוך שיפור ההסדרה והתכנון בהיבטים של ניהול מערכת חינוך.

I walk to school everyday
 He doesn't do homework everyday
 Do you walk to school everyday?
 Why does she walk to school everyday?
 Who walks to school everyday?

Where = איפה
 When = מתי

I ~~am~~ ^{היו} was a teacher in university ^{this year} / ^{last year}
 He ~~is~~ ^{היה} was not a teacher in university ^{today} / ^{yesterday}
 Are/Were you a teacher in university ^{this semester} / ^{last semester}?

What is/was he a teacher in university
 Where is he a teacher

לימודים גבוהים והכשרה מקצועית

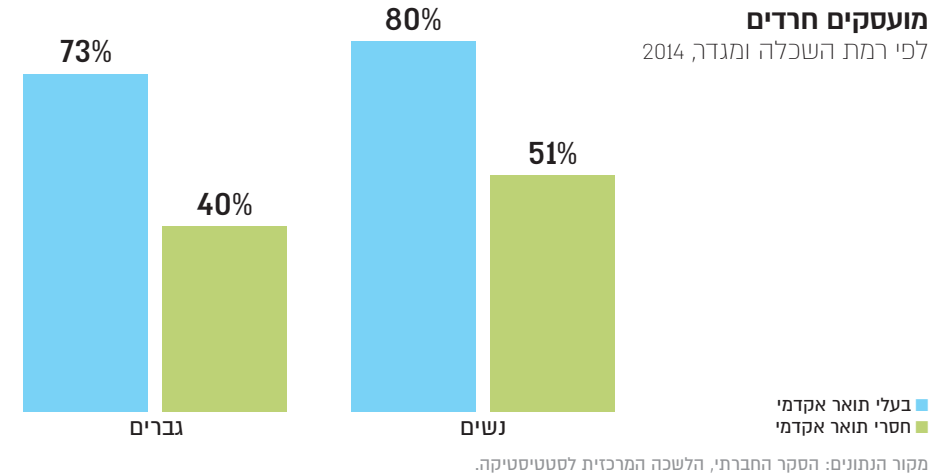
בפרק זה מוצגים נתונים מרכזיים המתארים את מצב ההשכלה הגבוהה בחברה החרדית, וכן את העיסוק בתחומי ההנדסאים וההכשרה המקצועית. בשנים האחרונות אנו עדים לקבוצה גדלה והולכת של חרדים המעוניינת ברכישת תואר אקדמי ותעודות מקצועיות, אשר יסייעו להם להשתלב בשוק העבודה ולהתפרנס בכבוד. ההכרעה ברמה הלאומית, על התאמת מוסדות ההשכלה הגבוהה לצרכי המגזר החרדי, פוגשת את הצרכים של הציבור המתמודד עם המצוקה הכלכלית הגוברת ומיצוי התעסוקה הפנים-חרדית

תחום הלימודים הגבוהים וההכשרה המקצועית מהווה כלי מרכזי של המדינה להעלאת שיעור ההשתתפות של חרדים בשוק העבודה, המוגדר כיעד אסטרטגי ברמה הלאומית. הנחת היסוד מאחורי מדיניות זו מזהה את החסם העומד בפני חרדים וחרדיות בשוק העבודה, בהקשרים של הון אנושי ואקדמיזציה אקדמית. על רקע זה מממנת המדינה את הלימודים והמכינות של סטודנטים חרדים בהיקפים חסרי תקדים. כך, תקציב המועצה להשכלה גבוהה למגזר החרדי צמח בעשור האחרון מ-20 מיליון ש"ח לשנה, לכ-120 מיליון ש"ח (בתקציב זה לא נכללים מערך התקצוב של משרד החינוך ומשאבים המגיעים ממקורות פילנתרופיים).

ההכרעה ברמה הלאומית, על התאמת מוסדות ההשכלה הגבוהה לצרכי המגזר החרדי, פגשה את הצרכים של הציבור המתמודד עם המצוקה הכלכלית הגוברת ומיצוי התעסוקה הפנים-חרדית, בעיקר בתחומי החינוך. קבוצה גדלה והולכת של חרדים מעוניינת ברכישת תואר אקדמי ותעודות מקצועיות אשר יסייעו להם להשתלב בשוק העבודה ולהתפרנס בכבוד.

מועסקים חרדים

לפי רמת השכלה ומגדר, 2014

מתוך נתוני הסקר החברתי ניתן ללמוד כי שיעורי התעסוקה בקרב בעלי תואר אקדמי גבוהים יותר, כאשר הפער בינם לבין חסרי השכלה אקדמית עומד על כ-30%, והוא זהה בקרב גברים ונשים.

גברים ונשים חרדיים ניצבים בנקודות פתיחה שונות בכניסה ללימודים גבוהים. הבדלים אלו ניכרים בתחומים של הון אנושי כמו גם ברמת הלגיטימציה החברתית. החסמים והפערים של הגברים בכניסה ללימודים גבוהים קשורים במסלול הלימודים בתלמודי התורה ובישיבות הקטנות המדגישים את לימודי הקודש על פני לימודי החול. הנשים מגיעות ללימודים עם תשתיות טובות יותר בלימודי החול, אולם הפערים עדיין ניכרים עקב ההיקף המצומצם של לימודי האנגלית והמתמטיקה בסמינרים, ביחס לאוכלוסייה הכללית.

הסוגיה של הלימודים הגבוהים מצויה על סדר היום של מחנכים, משקי בית והמנהיגות החרדית. המאמץ לפתח לימודים אקדמיים נתפס בעיני חלק מהציבור החרדי כניסיון להנדסה חברתית וכמעשה העלול לערער את אורחות החיים המתבדלים של קבוצה זו. בחברה החרדית מתנהל דיון

ער באשר להשכלה אקדמית בכלל, וליציאה של גברים לעבודה בפרט.

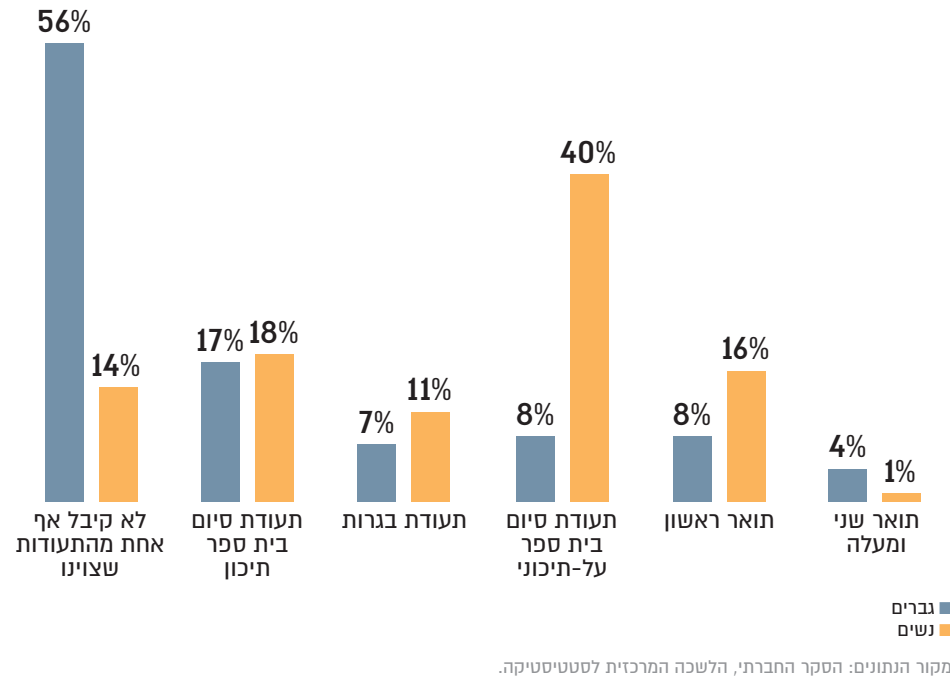
בתהליך הדרגתי, שנוגד מתוך יזמות חרדית לאקדמיזציה בתחומי החינוך והטכנולוגיה, הוקמו בשנות התשעים של המאה העשרים, מספר מסגרות ו"פלטפורמות", אשר פרצו דרך ללימודים גבוהים ותארים אקדמיים עבור הציבור החרדי. שנת 2012 נחשבת נקודת מפנה באקדמיזציה של ציבור זה. בשנה זו נקבעה מדיניות לאומית ורוכזו מאמצים להקמת מרכזי חינוך חרדיים (מח"רים), על מנת להאיץ את השתלבות האוכלוסייה החרדית במערכת הלימודים הגבוהים.

רוב המחקר בנושא ההצטרפות החרדית למערכת ההשכלה הגבוהה בחן את המוטיבציות, החסמים והשפעת הלימודים על אורחות החיים, ותפיסת הקשר השכלה-עבודה. כדי לבחון שאלות יסודיות הקושרות בין תהליכי האקדמיזציה למגמות בתחום התעסוקה, יש צורך בבניית בסיס נתונים הנוגע לשאלות אלה, שיוכלו בבוא הזמן, לתאר מגמות שינוי. הנתונים נועדו לתת אינדיקציות לקובעי המדיניות על האפקטיביות של התכניות הקיימות, בחינת החסמים ופיתוח תכניות מותאמות לשוק העבודה.

משק השכלה הגבוהה המעורב של הציבור החרדי כולל מספר מסלולים, שבתוכם מכללות חרדיות, תכניות לחרדים במוסדות השכלה גבוהה, לימודים אוניברסיטאיים במסלול הרגיל, מסלולים משולבים של מוסדות חרדיים עם גופים אקדמיים וראשית אקדמיזציה של הסמינרים. מסלולים אלה יוצרים מערך מגוון של לימודים גבוהים, המאופייין בשונות רבה ברמה האקדמית. לצד הפעילות של המוסדות המתקצבים להשכלה גבוהה פועלים גם המוסדות האקדמיים החוץ תקציביים, דוגמת הקמפוס החרדי בקריית אונו, כאשר התלמידים הנרשמים למוסד מקבלים מלגות מקרנות שהמדינה שותפה להם. לאחרונה פורסמה תכנית החומש של המל"ג השואפת להאחדה של המסלולים הקיימים במסגרת המח"רים בתהליך הדרגתי עד לשנת 2019. לתמונה זו מצטרפות כמה מאות תלמידות בשנה, הלומדות בסמינרים להוראה, ואשר רוכשות תואר הנדסאי שאינו אקדמי במובהק. מסלול זה המכונה "הכשרה חלופית" מקנה תואר שניתן להמירו חלקית בלימודי תואר אקדמי בהנדסה.

התעודה הגבוהה ביותר שהתקבלה

בקרוב חרדים, לפי מגדה, 2014

על-פי נתוני הסקר החברתי, התעודה השכיחה ביותר בקרב נשים חרדיות היא תעודת סיום בית ספר על-תיכוני, וזו התעודה הגבוהה ביותר שהתקבלה. לפחות 40% מהנשים מחזיקות בתעודה זו, לעומת 8% בלבד מן הגברים החרדים. לעומת זאת, מרבית הגברים החרדים דיווחו על אי קבלת תעודה כלשהי (56%), כאשר בקרב הנשים רק 14% דיווחו על כך. נתונים אלה מבהירים את הנתון לפיו ל-36% מן החרדים אין תעודה כלשהי, רובם המכריע גברים, ובכך מדגישים את הצורך בהתייחסות מותאמת מגדרית בכל הנוגע להשכלה ואקדמיזציה בציבור החרדי. כך, לפי נתוני הסקר החברתי, מרבית החרדים המחזיקים בתואר ראשון הן נשים. 16% מן הנשים החרדיות דיווחו על תעודה זו כתעודה הגבוהה ביותר שקיבלו, לעומת 8% בלבד מהגברים.

40% מהנשים החרדיות ו-8% מהגברים החרדים סיימו בית ספר על-תיכוני ולא המשיכו ללימודים נוספים, 11% מהנשים ו-7% מהגברים מחזיקים בתעודת בגרות כתעודה הגבוהה ביותר, וכ-18% מהגברים והנשים החרדים סיימו לימודים על-יסודיים ולא המשיכו ללימודים נוספים. זהו קהל יעד של עשרות אלפי חרדים, בקבוצת הגיל 20-40, עם פוטנציאל לרכישת תעודה אקדמית בלימודים גבוהים, כאשר מרביתו נשים חרדיות.

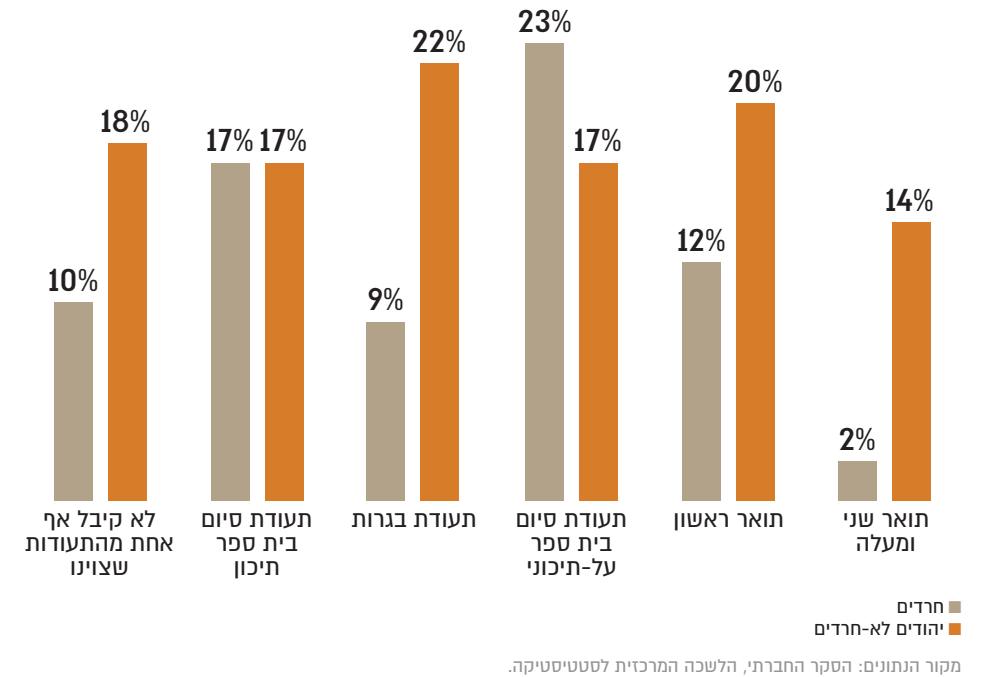
בכל הנוגע לקבלת תעודת בגרות יש להבין את ההקשר המגדרי והפנים-חברתי. מרבית הבנות הלומדות בסמינרים בערים המעורבות מקבלות תעודת בגרות בסיום הלימודים. לעומת זאת, בקרב הבנים החרדים מספר המוסדות המעניקים לבוגריהם תעודת בגרות הוא זניח. בהתאם לכך

בעלי תואר או פוטנציאל אקדמי

לצורך קביעת מדיניות בכל הנוגע להשכלה גבוהה בקרב חרדים, נדרשת בחינה של היקף אוכלוסיית היעד הפוטנציאלית.

התעודה הגבוהה ביותר שהתקבלה

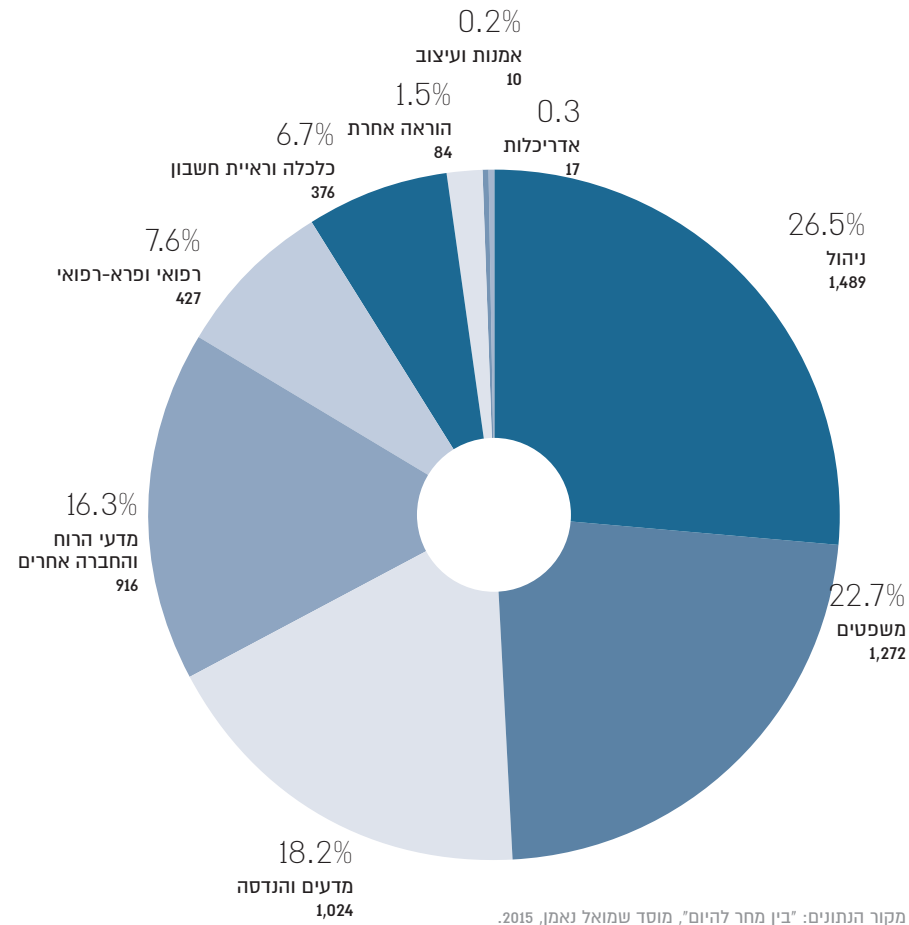
לפי הגדרה דתית, 2014

קיים פער גדול בין חרדים לבין יהודים שאינם חרדים בשיעורי ההשכלה הגבוהה (תואר ראשון ומעלה). על פי הסקר החברתי, אחוז החרדים בעלי השכלה גבוהה עומד על 14% בלבד, לעומת 34% בקרב היהודים הלא-חרדים. כאשר מתבוננים על רמת השכלה נמוכה יותר, של בוגרי בתי ספר על-תיכוניים שלא המשיכו ללימודים נוספים, ובעלי תעודת בגרות כתעודה הגבוהה ביותר, הפער בין החרדים ליהודים הלא-חרדים מצטמצם ועומד על 7% בלבד (32% ו-39% בהתאמה). הנתון הבולט בתרשים שלעיל מצביע על כך שמעל 35% מהחרדים מדווחים שלא קיבלו אף אחת מהתעודות שציינו.

ההבדלים בין גברים לנשים משקפים באופן מובהק את מסלולי החינוך החרדי במתכונת של סמינרים ותיכוניים לבנות, וישיבות קטנות וגדולות לבנים:

סטודנטים חרדים באקדמיה לפי מסלול לימודים, תשע"ד

עד לשנים האחרונות, בלטו מקצועות הניהול והמשפטים כמקצועות השכיחים ביותר בקרב הסטודנטים החרדים (27% ו-23% בהתאמה). שכיחות זו גבוהה משמעותית משכיחותם בקרב כלל הסטודנטים. לפי נתוני המועצה להשכלה גבוהה, בשנת תשע"ה רק 12% מהסטודנטים למדו ניהול ו-7% משפטים.

אינדיקציה נוספת להרכב המקצועות הנלמדים על ידי חרדים ניתן למצוא בסקירה של משרד הכלכלה, המתייחסת למלגות שהוענקו על ידי קרן קמ"ח¹. קרן זו, כזרוע של המדינה, תומכת בעיקר בסטודנטים גברים חרדים, כחלק ממדיניות העבודה ביחס למגזר החרדי (כחמישית מהמשיבים בסקר היו נשים). לצד הנתונים על ההשכלה הגבוהה צורפו נתונים המתייחסים גם להכשרה מקצועית שאינה אקדמית:

1 מתוך: "יגעת ומצאת – תאמין: מאפייניהם של תלמידי חרדים הנתמכים על ידי קרן קמ"ח במסלולים אקדמיים ומקצועיים".

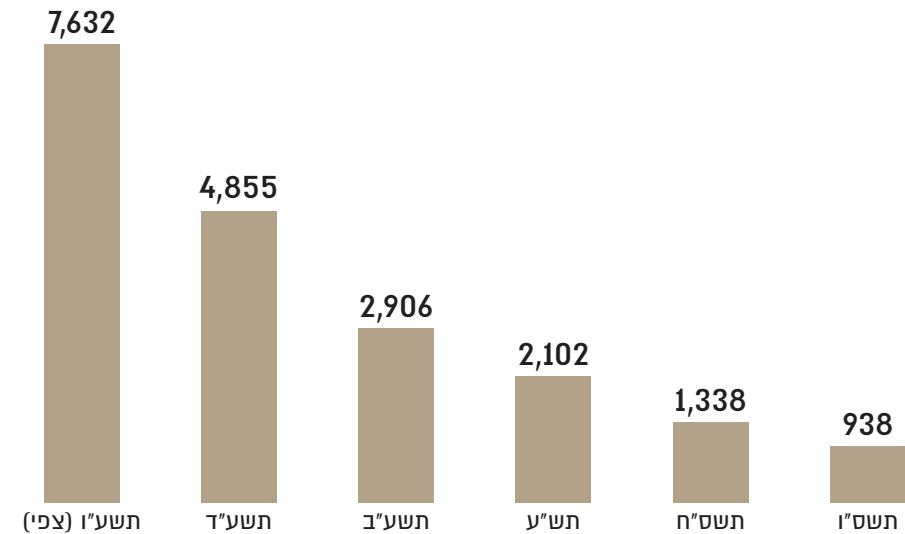
ניתן לשער כי מרבית הגברים החרדים שדיווחו על תעודת בגרות כתעודה הגבוהה ביותר, למדו לקראת תעודה זו במסגרת אקסטרינית, מתוך שאיפה להשתלב בלימודים גבוהים, בניגוד לבנות החרדיות שלא בהכרח ימשיכו להשכלה גבוהה. מתוך כך ניתן לסמן את הגברים בעלי תעודת הבגרות כקהל יעד מובהק ללימודים גבוהים.

סטודנטים חרדים באקדמיה

בשנת הלימודים תשע"ד (2013/4) למדו 4,855 סטודנטים חרדים במוסדות המתוקצבים להשכלה גבוהה, מהם יותר מ-1,600 בעשרת מוסדות המח"ר החדשים.

סטודנטים חרדים

במוסדות מתוקצבים להשכלה גבוהה, תשס"ו-תשע"ו

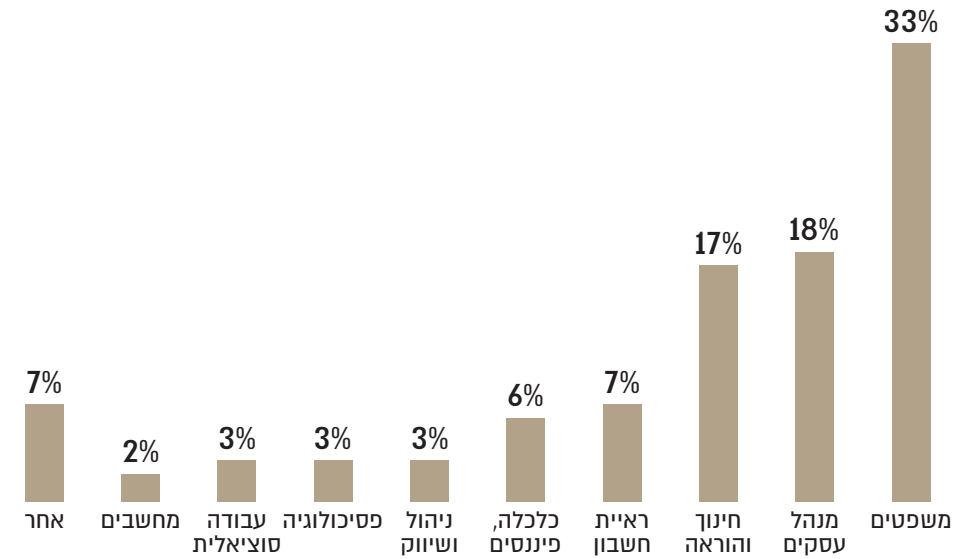

מקור הנתונים: המועצה להשכלה גבוהה, 2014.

אפשר לראות את הגידול במספר הסטודנטים החרדים, המעיד על שינוי מגמה בחברה החרדית בשנים האחרונות.

תחומי הלימוד

בקרב גברים חרדים אקדמאים, 2012

מקור הנתונים: "יגעת ומצאת – תאמין; מאפייניהם של תלמידים חרדים הנתמכים על-ידי קרן קמ"ח במסלולים אקדמיים ומקצועיים", משרד התמ"ת.

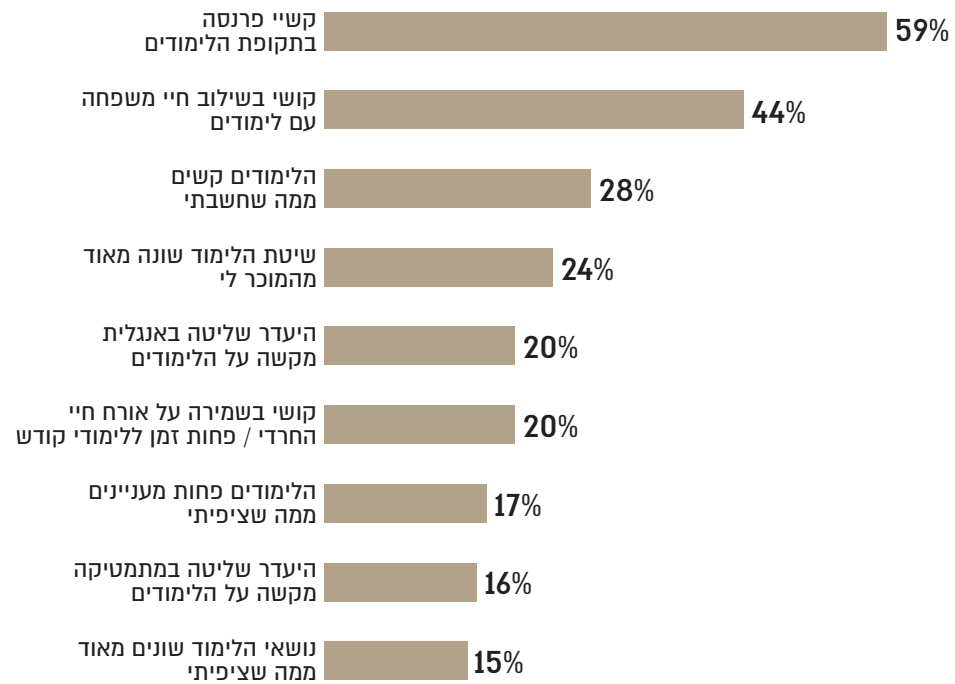
כאן גם ניכרת השכיחות הגבוהה של לימודי משפטים ומנהל עסקים בקרב הסטודנטים החרדים באקדמיה, הנתמכים על-ידי קרן קמ"ח. נתוני הקרן אינם כוללים כמעט סטודנטים במסלולים טכנולוגיים, משום שאלה זכאים למלגות מטעם תוכנית "חרדים לעתידם", והם נתמכים ע"י "קרן ידיות טורונטו" ובאפיקים נוספים. 40% מקרב הסטודנטים הנתמכים על ידי קרן זו למדו בשנת 2011 מדעי החיים והטבע, הנדסה או מדעי המחשב.

הרכב המקצועות שאותם לומדים סטודנטים חרדים מלמד על אוריינטציה כלפי מה שנתפס כמבטיח תעסוקה וגישה תכליתית (תכל"ס). בנוסף, ישנם סטודנטים רבים הלומדים לצורך שדרוג תעודת ההוראה הפנים חרדית לתואר אקדמי. מגמה זו מעידה שחלק מן הלומדים שואפים לאקדמיטציה אקדמית לצורכי שכר ועבודה. אצל הגברים התמונה מעט אחרת. בראשית המהפך החרדי בלימודים הגבוהים פנו רבים ללימודי משפט, מתוך שאיפה לשמר סטטוס כמי שכבר אינם אברכים, אולם ציפיותיהם לתעסוקה במקצוע לא התממשו. הקרנות המממנות את התלמידים שוב אינן מעניקות מלגות לתחומי המשפט בהיקפים שבהם ניתנו המלגות בעבר.

תמיכת המדינה בפתיחת מסלולים מותאמים למגזר החרדי במוסדות האקדמיים (מח"רים), הענקת מלגות ופתיחת מכינות נועדו לסייע לסטודנט החרדי הניצב בפני קשיים וחסימים רבים. כך ניתן למנות חסמים קהילתיים, פערי ידע באשר למסלולי הלימוד, פערי אוריינות ורקע השכלתי וכן קשיים משפחתיים. סקר שנערך בקרב מקבלי המלגות של קרן קמ"ח מספק מידע נרחב על החסמים, השיקולים והקשיים שעיימם מתמודד התלמיד החרדי במוסדות להשכלה גבוהה.

קשיים בתקופת הלימודים של סטודנטים חרדים

שיעור המשיבים שהביעו הסכמה רבה או רבה מאוד עם ההיגד, 2012

מקור הנתונים: "יגעת ומצאת – תאמין; מאפייניהם של תלמידים חרדים הנתמכים על-ידי קרן קמ"ח במסלולים אקדמיים ומקצועיים", משרד התמ"ת.

הקשיים שדווחו בשכיחות הגבוהה ביותר נוגעים להיות הסטודנטים בעלי משפחות: 59% דיווחו על קשיי פרנסה, ו-44% דיווחו על קושי בשילוב חיי המשפחה עם הלימודים. בשכיחות נמוכה יותר דיווחו הסטודנטים על קשיים הנובעים ממסוגלות אקדמית: 28% דיווחו כי הם חווים קשיים לימודיים קשים יותר מכפי שהעריכו בראשית הלימודים, 24% ציינו את שיטת הלימוד החדשה כאתגר, ו-20% דיווחו על היעדר השליטה בשפה האנגלית כגורם לקושי.

מחקר איכותני וקבוצות מיקוד, שנערכו בהזמנת משרד התמ"ת בשנת 2013, חשפו ממצאים דומים ביחס לפערים שנוצרו בהיעדר לימודי יסוד אצל הגברים.

מתוך הסקר של קמ"ח אפשר ללמוד, כי הקשיים של הסטודנט החרדי אינם כרוכים בצורה מובהקת בממדים של החשיפה לעולם האקדמי. ייתכן כי ממצאים אלה נובעים ממקצועות הלימוד, מההרכב החברתי הפנים חרדי של הסטודנטים, מציפיות ריאליות מן הלימודים או מאיכות המוסדות והחוגים שבהם לומדים החרדים. כך או כך, כפי שעלה גם ממחקרים איכותניים וקבוצות מיקוד במשרד התמ"ת, אין במהלך הלימודים משבר זהותי, רגשי או אינטלקטואלי. בקרב רבנים ומחנכים חרדיים נשמעת טענה, ולפיה דיווח עצמי של הסטודנט אינו משקף בהכרח את השינויים העוברים עליו.

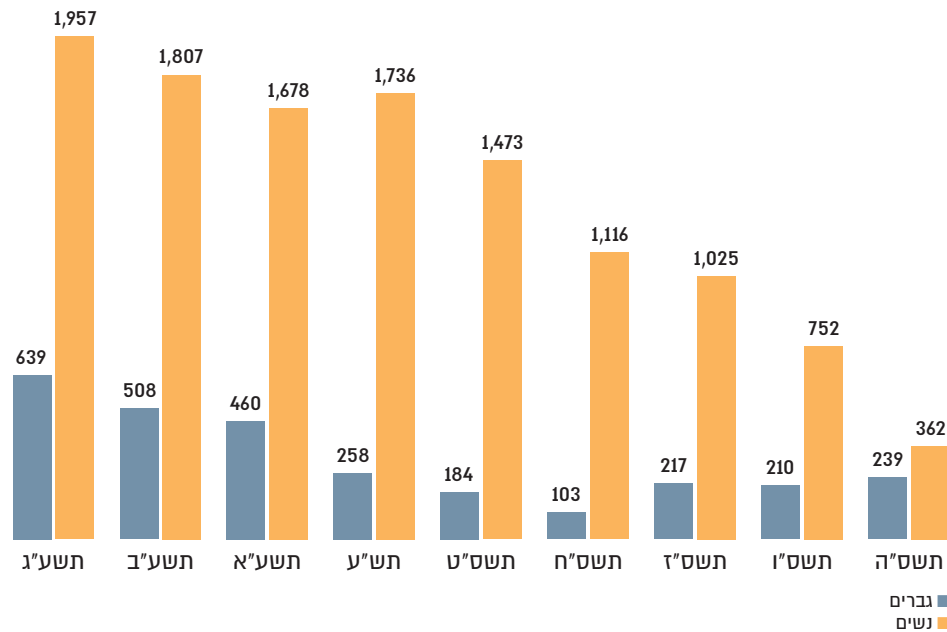
הכשרה חלופית בסמינרים והנדסאים גברים

הפיתוח של לימודי הנדסאים והכשרה מקצועית בסמינרים נולד מתוך הכורח של מיצוי תפקידי ההוראה במוסדות החינוך החרדיים. רוב הבוגרות של התיכון החרדי פונות ללימודי הוראה כחלק מתהליך המעבר להקמת בית חרדי בישראל, ללא קשר לרכישת תעודת ההוראה הפנים מגזרית. גדולי התורה והמנהיגות החרדית מתנגדים לאקדמיזציה של הסמינרים באופן שבו הם יוכלו להעניק תואר ראשון בחינוך. ההתנגדות נעוצה בחשש מפיתוח "קרייריזם", חשיפה לתכנים רגישים ובקרה של המל"ג על הסמינרים.

המענה לקושי בהשתלבות נשים בשוק העבודה נולד מפיתוח של הכשרה חלופית למקצוע ההוראה במסגרת תואר הנדסאי. הסיוע של המדינה, בעיקר באמצעות מה"ט במשרד הכלכלה, הביא לפיתוח מסלול הכשרה חלופית.

במקביל להתפתחות ההכשרה החלופית, במסגרת הסמינרים, נפתחו תכניות הנדסאים לגברים חרדים בריכוזים טריטוריאליים שונים, בהתאמה לקהילות שונות וכמסלולים ייעודיים לגברים. בשנים האחרונות ניכר גידול במספר הלומדים במסלולי ההכשרה המקצועית במוסדות המפוקחים על ידי מה"ט כאשר מרבית הסטודנטים הלומדים במסגרות אלה הם נשים ורק כחמישית מהם גברים:

סטודנטים חרדים במה"ט לפי מגדר, תשס"ה-תשע"ג

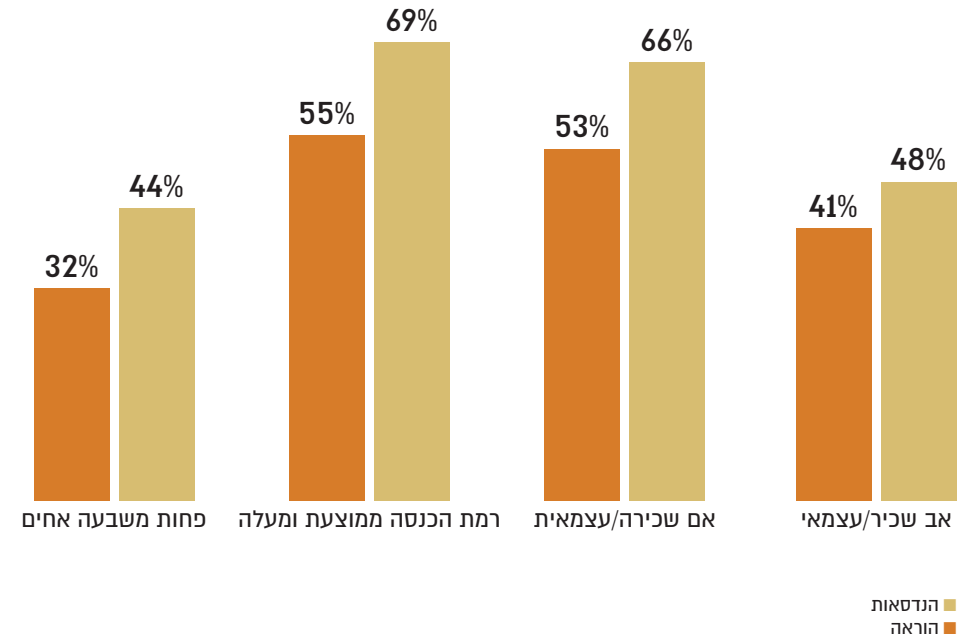

מקור הנתונים: המכון הממשלתי להכשרה טכנולוגית.

תחום ההנדסאים וההכשרה החלופית נחקר מעט מעבר לבחינת ההישגים והעמידה בבחינות. יחד עם זאת, מחקר הערכה שליווה את התכנית מטעם משרד הכלכלה הציג מאפיינים שונים של תלמידות במסלולי ההוראה מול מסלולי ההנדסאות החדשים. מבין הנתונים שהוצגו בולט בעיקר ההבדל במאפיינים המשפחתיים של התלמידות, המסייע להבהרת הרקע לבחירת מסלול לימודים שונה.

מאפיינים משפחתיים של תלמידות הסמינרים החרדים

לפי מסלול הכשרה, 2013

מקור הנתונים: דוח הערכה, משרד הכלכלה.

ניתן לראות כי מצבן הכלכלי של משפחות התלמידות במסלול ההנדסאות טוב יותר מזה של תלמידות ההוראה: רמת ההכנסה של המשפחה גבוהה יותר, ובקרב 69% מהמשפחות רמת ההכנסה ממוצעת ומעלה, לעומת 55% ממשפחות התלמידות במסלול ההוראה. אפשר לקשור את רמת ההכנסה הגבוהה יותר למצבם התעסוקתי של הורי התלמידות. 66% מהאימהות של תלמידות ההנדסאות דיווחו על היותן שכירות או עצמאיות, לעומת 53% מהאימהות של תלמידות ההוראה. במסלול ההוראה היה דיווח גבוה יותר של אימהות עקרות בית (41%) לעומת האימהות של תלמידות ההנדסאות (31%). ההבדלים ניכרים גם במצבם התעסוקתי של האבות; 48% מהאבות של תלמידות ההנדסאות דיווחו על היותם שכירים או עצמאיים, לעומת 41% מהאבות של תלמידות ההוראה. בהשלמה לכך, בקרב האחרונים היה דיווח גבוה יותר של אבות אברכי כולל (52%), לעומת 42% בלבד מקרב האבות של תלמידות ההנדסאות. לאלה מתווסף מספר אחים נמוך יחסית בקרב תלמידות ההנדסאות. שם דיווחו 44% מהנשאלות על פחות משבעה אחים, לעומת 32% מתלמידות ההוראה. עלות שכר הלימוד ללימודי הנדסאים גבוהה יותר מלימודי ההוראה, והיא מצטרפת אל הנטל המוטל על הורי התלמידות כאשר הן נישאות ומקימות משק בית עצמאי. הנתונים על מאפייני בוגרות הסמינרים בהכשרה החלופית מרמזים, כי הבחירה במסלול הנדסאות נוגעת בממדים כלכליים כמו גם בזיהוי העצמי בציר השמרני-פתוח בחברה החרדית.

ההכשרה המקצועית, כחוליה שאינה אקדמית, בשיפור ההון האנושי והמסוגלות התעסוקתית של גברים ונשים חרדים ממומנת על ידי משרד הכלכלה באמצעים שונים. הסרת החסמים נעשית גם במרכזי הכוון ובאמצעות דמי קיום בחלק מן המקצועות הנדרשים. במהלך 2014, על פי נתוני משרד הכלכלה, השתתפו 1200 גברים ונשים חרדים בתכניות של האגף להכשרה מקצועית, ומתוכם קיבלו 400 לומדים שוברים לרכישת תכניות להכשרה מקצועית. בשנה זו השתתפו כ-500 חרדים נוספים בתכניות המכינות לעולם היזמות במסגרת מעו"ף.

לסיכום, בפרק זה הוצגו נתונים מרכזיים המתארים את מצב ההשכלה הגבוהה בחברה החרדית, וכן את העיסוק בתחומי ההנדסאים וההכשרה המקצועית. מדיניות ההשכלה הגבוהה קשורה קשר הדוק לתחום התעסוקה שיידון בפרק הבא, אך נוגעת גם בסוגיות חינוכיות ואידיאולוגיות עמוקות, בעלות משקל חברתי רב. מדיניות מותאמת לתחום צריכה להביא בחשבון גם רגישויות אלה.

ג

תעסוקה

הפרק סוקר את ההיבטים הקיימים במצב התעסוקה של החברה החרדית: שיעורי תעסוקה, הכנסה שעתית וחודשית, היקפי משרה ושעות עבודה, וכן התייחסות ראשונית אל התפלגות הענפים הכלכליים והקטגוריות התעסוקתיות, יחד עם התייחסות מגדרית פנים-חרדית.

מדיניות התעסוקה של האוכלוסייה החרדית נמצאת על סדר היום של קובעי המדיניות זה שני עשורים. שיעור ההשתתפות הנמוך של החרדים בכלל, ושל הגברים החרדים בפרט, הביא לשורת צעדים ממשלתיים שמטרתם הגברת ההשתתפות של המגזר החרדי בשוק זה. בשנת 2010 התקבלה החלטת ממשלה המציבה את יעדי התעסוקה למגזר החרדי לשנת 2020 על 63% לגברים ונשים. אוכלוסיית הנשים החרדיות השיגה את היעד לפני מספר שנים, ואף בקרב אוכלוסיית הגברים החרדים חל גידול משמעותי של למעלה משליש (באחוזים) בתוך כעשור שנים, ובקנה מידה של אלפים רבים במונחים אבסולוטיים. פרק זה נשען על מגוון מקורות אולם בעיקר על סקר כוח אדם 2015. הנתונים אשר נשען עליהם הפרק עובדו על ידי מנהל מחקר וכלכלה במשרד הכלכלה בסיוע של מנהל המינהל בני פפרמן והסטטיסטיקאית מירב גרינשטיין.

נהוג להתבונן על שוק העבודה החרדי במסגרת של כמה הקשרים:

1. משק פנימי - חיצוני: פרספקטיבה זו מתייחסת אל התעסוקה הפנים חרדית בהשוואה ליציאה מגדרי המשק הפנימי לשוק העבודה הכללי. ההזדמנויות בשוק העבודה הכללי גדולות יותר, אולם הקושי החברתי במפגש עם הציבור הלא חרדי מורכב. כך, למשל, העבודה של נשים במסגרות מרכזי תעסוקה חרדיים, המספקים שירותים למשק החיצוני ואף לחו"ל, מהווה מעין נישא המספקת מענה מסוים לנשים, אולם היא אינה מסגרת היכולה לענות על הביקוש לעבודה.
2. משק ציבורי מול משק פרטי: פרספקטיבה זו בוחנת את האיזון בין תעסוקה בסקטור הפרטי לבין הסקטור הציבורי, כגורם המשפיע על רמת הכנסה ובטחון תעסוקתי. התעסוקה החרדית נוטה באופן בולט למשרות בסקטור הציבורי במקצועות החינוך, הרווחה והמדיניות החברתית, בהיקפים ההופכים את דפוס התעסוקה הזה לדומיננטי.
3. איכות תעסוקה במונחי מוביליות, התמדה ותת תעסוקה: הדגש הגדול במדיניות הממשלתית, סביב שיעורי תעסוקה, הזניח סוגיות של איכות התעסוקה, ולפיכך התקשה לזהות אותן ולהשפיע על חילוץ מעוני ומוביליות בעבודה בקרב חלק מן החרדים. בהקשר של נשים בחלקיות משרה, מדובר על התגבשותו של שוק עבודה משני ומקוטב.

הדיון הציבורי בישראל, אודות תעסוקה בחברה החרדית, מתמקד בפער שבין שיעורי התעסוקה של חרדים ליהודים שאינם חרדים בכלל, ולפערים בקרב הגברים בפרט. הראייה החד ממדי, המתמקדת רובה ככולה בפרמטר הנוגע לשיעורי תעסוקה בלבד, נובעת מסדר יום של מקבלי ההחלטות בתחום מדיניות העבודה בישראל, והיא חסרה התייחסות מספקת למרכיבים נוספים כדוגמת: התמדה, שכר ופריזון, יציבות, הון אנושי ועוד.

נתונים ומדידה

שלוש התפתחויות קידמו את נושא המדידה של שיעור התעסוקה של גברים ונשים חרדים בשוק העבודה. הראשונה נקשרה במגמה הגוברת של הצטרפות חרדים לשוק העבודה, נוכח הכרח כלכלי ושינוי חברתי; השנייה כרוכה בקביעת יעדים לאומיים כמאמץ של המדינה לסמן Benchmark (מטרות יעד), ואילו השלישית נבעה מהנטייה הגוברת, החל מראשית העשור, להתמקד בקבוצת גילאי 25-64 לצורך מדידת שיעור ההשתתפות. הכרעה זו מסמנת שינויים גדולים במדידה בכל קבוצות האוכלוסייה, נוכח שוק עבודה עם שונות גדולה. בהקשר החרדי ההשפעה של השינוי נגעה בגברים ונשים מעל גיל 18, בישיבה או בסמינר, אשר לרוב נכללו בקטגוריה של לא משתתפים בשוק העבודה.

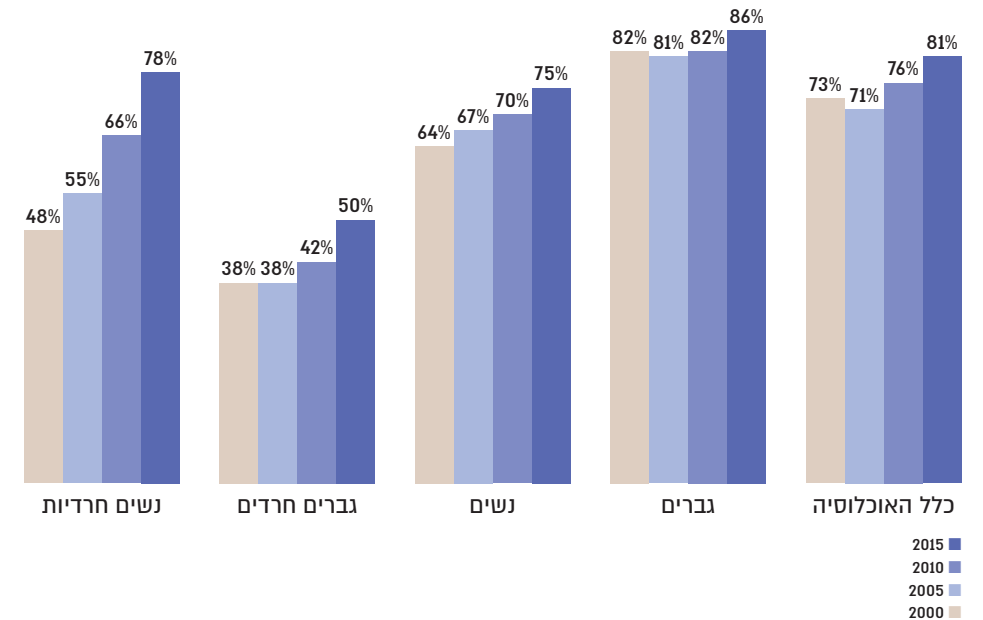
הכלי המרכזי לקביעת מדיניות עבודה נשען על סקר כוח אדם של הלמ"ס, משום ההיקף הגדול של הנדגמים וצורת הדיווח. לפני כמעט עשור גייס הלמ"ס למעלה מ-80 סוקרים חרדים, עבור סקר כוח אדם, בכדי להתגבר על חסמים בנגישות לאוכלוסייה החרדית ובשל כשלים באיסוף נתונים בסקרים טלפונים. השיפור בנגישות, לצד השיטה וההיקף של המדגם, הופכים אותו אמין יותר מכלים אחרים שנמצאים בשימוש הממשלה לצורכי איסוף נתונים באשר לחברה החרדית. הגדרת החרדיות לצורך מדידת תעסוקה באמצעות נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עוררה קושי מתמשך שהביא, בשנת 2014, להכרעה לזהות "חרדי" בהתבסס על הגדרה עצמית. לפיכך, יש להתייחס בזהירות לנתונים המספקים השוואה לאורך זמן ובהתבסס על הגדרות שונות, בהתאם למקובל בשנת עריכת הסקר.

שיעור השתתפות והכנסות

ההתמקדות בטווח הגילאים של 25-64 חידדה את זיהוי מגמת העלייה המתמדת בשיעור ההשתתפות של החרדים בשוק העבודה, המתיישבת עם מחקרים נלווים ועם ממצאים של חוקרי תעסוקה חרדית בהקשרים רבים.

השתתפות בכוח העבודה בגילאי העבודה

לפי הגדרה דתית ומגדר, 2000-2015

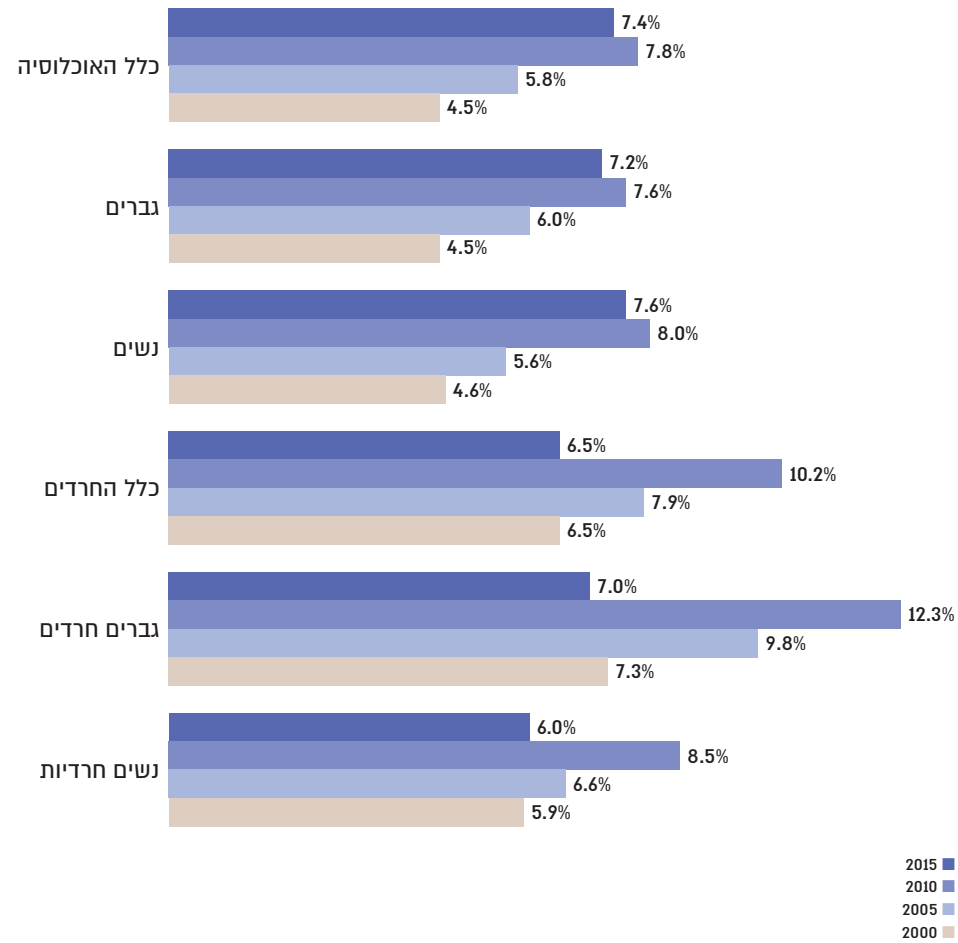
מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שיעור התעסוקה של גברים חרדים עלה מאז 2011 מעבר ל-50%, ושיעור ההשתתפות של נשים המשיך לעלות מהיקף של 65% ל-78% בקירוב ברבעון האחרון של 2015. בתוך הממצאים יש כמה קפיצות המחייבות ניתוח, ועל אף שהמגמה הכללית מובהקת, זהו עדיין שיעור נמוך של השתתפות המגזר החרדי ביחס לכלל האוכלוסייה.

הנתון על אחוז הבלתי מועסקים יכול להעיד על חסמים בכניסה לשוק העבודה, ועל מאפיינים של תעסוקת חרדים.

בלתי מועסקים בגילאי העבודה

לפי הגדרה דתית ומגדר, 2000-2015

מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

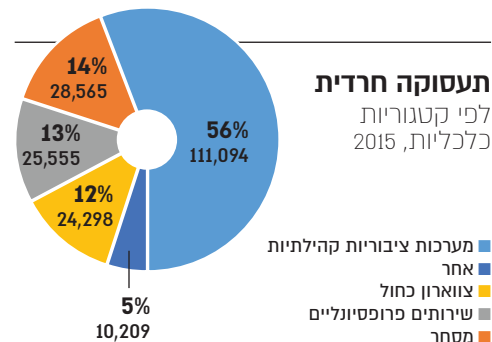
שיעור הנשים הבלתי מועסקות ברבעון האחרון של 2015 גבוה יחסית, ומגיע ל-5.3%, ואילו השיעור בקרב גברים מגיע ל-7.3%. זהו שיעור גבוה יותר מכלל האוכלוסייה המגיע ל-4.5%. יתכן כי הנתונים, על אף קושי מסוים בתנודות, מלמדים על חסמים משמעותיים בכניסה לשוק העבודה. מצב זה מקפל בתוכו השלכות על מדיניות, ואף מעלה שאלות ביחס להתמדה ולכניסה של גברים ונשים חרדים לשוק עבודה מקוטב.

פערי שכר בקבוצות בגילאי העבודה

(בשקלים) לפי הגדרה דתית ומגדר, 2000-2015

	הכנסה חציונית		הכנסה ממוצעת		
	ברוטו לשעה	ברוטו לחודש	ברוטו לשעה	ברוטו לחודש	
כלל האוכלוסייה	45	7,864	60.5	10,641	
גברים	47	9,259	65.2	12,773	
נשים	43	6,577	54.4	8,453	
כלל החרדים	41	5,506	47.5	6,601	
גברים חרדים	40	6,104	46.6	7,577	
נשים חרדיות	41	4,865	48.3	5,886	

מקור הנתונים: סקר הכנסות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ענפים תעסוקתיים

תעסוקה חרדית

לפי קטגוריות כלכליות, 2015

בחמש השנים האחרונות נעשו שינויים גדולים בצורת המדידה של תעסוקה ובהגדרה של "חרדי". מאז שנערכו השינויים טרם נעשתה עבודה הבוחנת את התעסוקה החרדית לפי ענף כלכלי באמצעות סקר כוח אדם. סקר כוח אדם של 2015 מאפשר קבלת תמונה מעודכנת של תעסוקה חרדית לפי ענפים ומשלח יד.

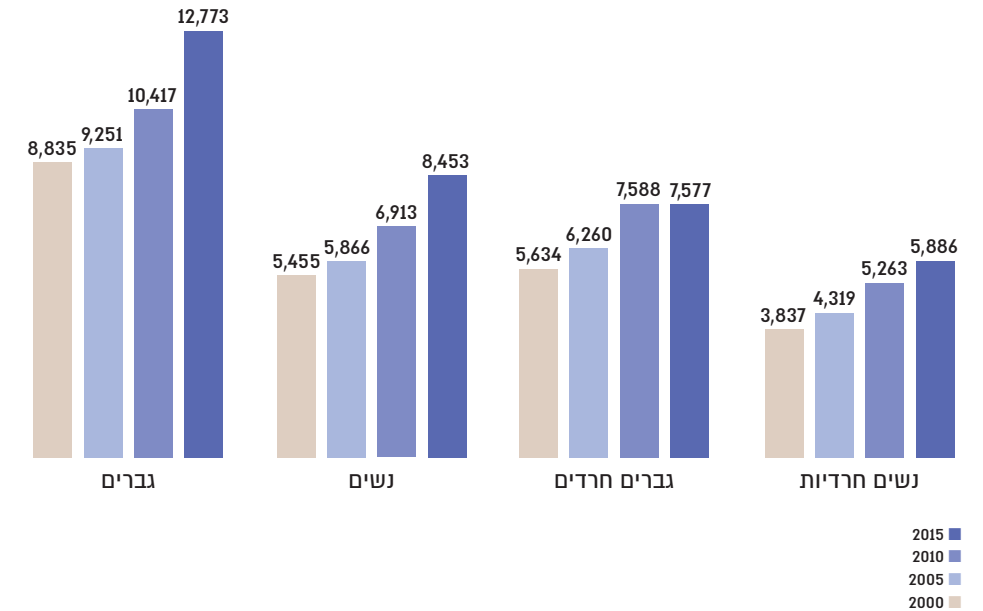
שוק העבודה החרדי נבדל משוק העבודה הכללי בהיבטים רבים הנוגעים לאפיון של "חברת מוסדות" עם ריבוי גופים קהילתיים. היבט נוסף הוא קיומו של משק פנים חרדי המותאם לאורחות החיים כמעט בכל תחום: החל בביגוד, דרך מזון וכלה בכלכלה של צורכי הקודש. יחד עם זאת,

ההכנסות ברוטו לפי סקר הוצאות הכנסות

פערי השכר בין מועסקים חרדים לבין אלו שאינם חרדים נוכחים בשיח הציבורי והפנים-חרדי, ומקפלים בתוכם השלכות של מדיניות במונחי חילוף מעוני ורווחת הציבור החרדי. הפערים בשכר של החרדים כרוכים בשני היבטים בסיסיים של שכר הנוגעים בהון אנושי ואקרידיטציה. המועסקים החרדיים חסרים, לעתים, מיומנויות רלבנטיות עקב דפוסי ההכשרה שלהם, אופן רכישת המקצוע ותשתית לימודי היסוד. בהיבט של תעודות ואקרידיטציה חסרים החרדים את התארים והתעודות הנדרשות. במשק הפנים חרדי, כולל בתחום החינוך, יש צורת העסקה המחמירה את מצב פערי השכר.

הכנסה ברוטו ממוצעת לחודש בקרב עובדים בגילאי העבודה

(בשקלים) לפי הגדרה דתית ומגדר, 2000-2015

מקור הנתונים: סקר הכנסות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בנוסף לנתוני ההכנסה הממוצעים, בדיקת ההכנסה החציונית של נשים חרדיות ב-2014 מעלה כי השכר שלהן נמוך במיוחד ועומד על 4,865 ש"ח, כאשר ההכנסה החציונית של גברים חרדים עומדת על 6,104 ש"ח, ושניהם רחוקים מהכנסה החציונית של כלל האוכלוסייה העומדת על 7,864 ש"ח. הנתונים הללו מחייבים חשיבה על חילוף מעוני, כלי מיסוי מותאמים ובחינת דגש היתר שהונח על שיעור ההשתתפות ופחות על איכות התעסוקה. התמונה הכוללת, העולה מסקר כוח אדם, מלמדת אמנם על התקדמות מתמדת, אולם המהלכים שנעשו לא הביאו עדיין את הציבור החרדי לרווחה, ולהקטנת התלות בתמיכה ממשלתית וקהילתית.

עיקר ההבדל טמון במאפיינים של משק ציבורי פנימי הגדול באופן ניכר מהמקבילה הלא חרדית. החלוקה הענפית לפי הסיווג של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא תמיד תופסת את הייחוד של החלוקה הענפית החרדית. כך, בסיווג לענפים כלכליים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משיגי כשרות נחשבים בגדר ספקי שירותים בענף תמיכה משרדית, בלניות ומדריכים כחלק מענף של ארגוני חברים, וסופרי סת"ם וחזנים כמועסקים בענף האמנות, התרבות והפנאי. בעיניים חרדיות, המקצועות הללו שייכים בהקשרים רבים לענף קודש אחד. חלק מן הקטגוריות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מתאפיינות בהטיה מובנת לשוק העבודה הכללי, ולעיתים מתקשות לתפוס את מאפייני שוק העבודה החרדי.

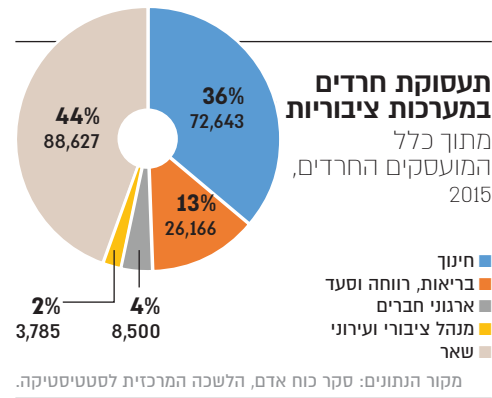
המאפיינים השונים של התעסוקה החרדית לפי ענפים מחייבים להתבונן על הקטגוריות הענפיות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בצורה מעט אחרת, ובהלימה לאפיונים הייחודיים. כמו כן, מאפיינים אלה מחייבים להציג את המבנה הענפי בצורה שתחשוף טוב יותר את הדינמיקה הפנימית של שוק העבודה החרדי ואת מצבי החיים שלו.

בחלק זה בפרק התעסוקה צורפו ענפים כלכליים שונים לקטגוריות גדולות יותר, היוצרות מגזרים בשוק העבודה החרדי. את ענף שירותי האוכל והאירוח הותרנו מחוץ למסמך מסיבות שקשורות בעיבוד נתונים. ענף כלכלי זה ומשלח יד המועסקים בו יופיעו בקטגוריה של "אחרים".

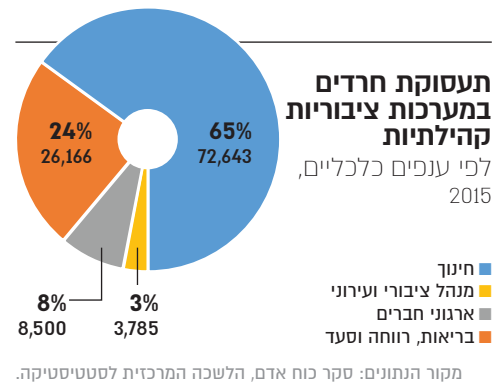
הקטגוריות הגדולות שצורפו:

- קטגוריה של **מערכות ציבוריות וקהילתיות** המשולבות זו בזו בכלכלת העבודה החרדית כמו חינוך, בריאות רווחה וסעד, מנהל ציבורי ועירוני וארגוני חברים.
 - קטגוריה של **צוארון כחול חרדי** הכולל את המשק הפנימי והחיצוני של תעשייה, בינוי, שמירה, ניקיון ותחבורה.
 - קטגוריה של **שירותים פרופסיונליים** הכוללים: מחשב ושירותים נלווים, תקשורת ומידע, שירותים מדעיים וטכניים, שירותים פיננסיים, ביטוח, נדל"ן, עריכת דין וחשבונאות.
 - קטגוריה של **מסחר** הכוללת: מסחר קמעוני וסיטונאי, משק בית המייצר טובין, יצירת אמנות ובידור המשקפת מאפיינים ייחודיים של ענף זה בשוק העבודה החרדי.
- את הקטגוריזציה הצבנו במסגרת של כלל המועסקים החרדים, ולפי חיתוך מגדרי. בחלק מהנתונים הוספו תיאורים של משלח יד המאששים את ההרכב של הקטגוריות שנוצרו, או תורמים לאפיון של התעסוקה החרדית באותו ענף.

מערכות ציבוריות קהילתיות

הענף של מערכות ציבוריות קהילתיות מקיף 55% מכלל המועסקים החרדים. זהו היקף גדול בהשוואה לשאר האוכלוסייה בכלל ובתחום החינוך בפרט. ניתוח המתבסס על נתונים אחרים, בהגדרה חרדית שונה, הוצג על ידי מכון טאוב בהתייחס לנתוני 2008. ייתכן שהנתונים שם מרמזים כי יש ירידה ומיצוי של הסקטור הציבורי, ובעיקר בחינוך, לפחות בהשתקפות של אחוזים. הלחץ של ההורים להכשרה חלופית בסמינרים, השאיפה של המדינה להקטין מסלולי הכשרה אלו וריבוי התכניות האקדמיות והפרופסיונליות לנשים וגברים, כל אלה מלמדים אולי כי כנראה גם בתודעה של הציבור החרדי יש מיצוי של תחום החינוך כאופציה אפשרית של תעסוקה.

החלוקה במסמך זה מאפשרת להבין את המשק הפנימי, הציבורי-קהילתי. צירוף עובדי המנהל הציבורי והמקומי לתוך הענף הציבורי החרדי הגדול כרוך בדפוסי העבודה של חרדים ברשויות חרדיות, בנוכחות של עובדים חרדים באספקת שירות לציבור חרדי, ובמאפיינים של יחידות מוניציפאליות חרדיות בריכוזים המובהקים ובערים מעורבות. לצד אלו יש מי שעובדים בענף של מנהל ציבורי ועירוני, לרוב נשים בדרגות

נמוכות, כפי שניכר בצורך בהעדפה מתקנת של חרדים במינוי לדרג הביניים הפרופסיונאלי בשירותים הציבוריים. בשנת 2014 לא היה בשירות המדינה עובד חרדי מעל לדרג של מנהל אגף. בענף של מנהל ציבורי ומקומי יש 3,785 עובדים שהם כ-2% מהמועסקים החרדיים. המושג "ארגוני חברים" בקטגוריה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מכונן היטב למבנה ולמאפיינים של המגזר השלישי הכללי בישראל. חלוקות המשנה בתוכו הולמות את השונות בין ארגוני סגור, ארגונים המספקים שירותים או גופי מימון ותמיכה בחברה האזרחית. העולם של החברה האזרחית החרדית מהווה תופעה ייחודית של ארגונים קהילתיים בדגם היסטורי דתי, הפועלים בסביבה משפטית של חברה אזרחית שאינה חרדית. כך, תתקשה קטגוריה אחת להכיל את "אדם טבע ודין" כארגון חברים לא חרדי עם ארגון כמו "יד לאחים" או ארגון "נשות גור". ארגוני החברים שייכים, במונחים חרדיים, לאותו ענף ציבורי רחב מבחינת תנאי העבודה, הסטטוס והזיהוי.

מבחינה היסטורית, ארגוני החברים החרדיים נחלקים לשני דגמים מרכזיים. דגם "הכולל" הפרטיקולרי הדואג לחברים בו, ודגם של כלל ישראל דוגמת בתי החולים "שערי צדק", "ביקור חולים", "משגב לדך", "בית חינוך עיוורים", בתי היתומים ו"קופת רבי מאיר בעל הנס". בגלגול המאוחר שלהם, חלק מן הארגונים פונים גם לציבור הכללי כמו "עזר מציון" ו"יד שרה", או אפילו ארגון "ערכים" או מוסדות קרן וולפסון העוסקים בקירוב. גופים אלה מעסיקים אלפי חרדים בצורות מגוונות יותר מאשר פעולת הארגונים שאינם חרדיים.

מבחינת חלוקה פנימית לתתי ענפים, הקטגוריה של ארגוני חברים כוללת גם עובדים בשירותי דת מובהקים, כמו "חברא קדישא", בלניות, מדריכים ומפעילים של שירותים, כגון הרצאות. יחד עם זאת, שירותים ומקצועות דתיים אחרים, כמו סופרי סתם, חזנים, משיגי כשרות וסתתי מצבות, נמצאים בקטגוריות נוספות. מנגד, גם המתנסים, אשר בחברה החרדית פועלים מחוץ להקשר הקהילתי, ושייכים באופן מובהק למנהל הציבורי המקומי, נכללים בענף זה. ארגוני החברים כענף חרדי מעסיקים 8,500 עובדים שהם מעט יותר מ-4% מן המועסקים.

ענפי הבריאות, הרווחה והסעד מעסיקים 26,166 עובדים שהם 13% מכלל המועסקים. בקטגוריה זו מצוי גם מרכיב גדול של כוח אדם "סמך מקצועי" וכאלו המכונים נלווים, כפי שעולה מניתוח משלחי היד. ניתוח זה חושף מספר קטן של רופאים, עובדים סוציאליים ואחיות חרדיים. תחומי הבריאות, הרווחה והסעד התפתחו עקב הגידול הדמוגרפי בציבור החרדי, פיתוח שירותים רגישי תרבות, התרחבות סוגי השירותים שהמדינה והרשויות מספקות, וצריכה מוגדלת של שירותים אלה. כמו כן תרמו לכך מצוקות חברתיות שמתמודדים עמן בכלים של מקצועות השיפור האנושי. ענף חרדי זה מצוי בחלקו הגדול בגדרי המשק הפנימי, כאשר יש פחות חרדים בדרגים הפרופסיונאליים המחייבים תעודות ואקדמיציה, ועוד פחות חרדים המעניקים שירותים וטיפול לאוכלוסייה שאינה חרדית. לפיכך ענף זה מסמן בחלקו שכר נמוך יותר במשק הפנימי.

החינוך, כענף כלכלי, מעסיק 72,000 גברים ונשים, שהם 36% מכלל המועסקים החרדים. זהו מספר גדול במיוחד, בהיבטים של מספר המשרות שיש בחינוך החרדי לפי הערכות משרד החינוך, העומד על פחות מ-30,000 משרות הוראה, בהיבט של השוואה למגזר הלא חרדי ואפילו בהתחשב בגידול הדמוגרפי החרדי.

בקרבת הנשים מדובר על ביקוש הנובע מסטטוס גבוה למקצוע ההוראה, כמסלול המסורתי של בחורת סמינר הנישאת לבן תורה. בשנים האחרונות חל שינוי מסוים בביקוש זה עם עליית מסלולי הכשרה חלופית יוקרתיים יותר מאשר קורסים להכשרה מקצועית ממוקדת בגרפיקה או בעיצוב. המשרה בהוראה כענף תעסוקה ומעמד חברתי יצר לחצים גדולים על מוסדות החינוך בכלל ועל רשת החינוך העצמאי בפרט. קבלת משרה בהוראה נקשרה לא רק באיכות המועמדת, אלא גם בקשרים או ייחוס, וכך נוצר מעמד של מורות מחליפות, מורות בתת עבודה, מורות בתת משרה וריבוי גדול של מורות צעירות בחלקי משרה.

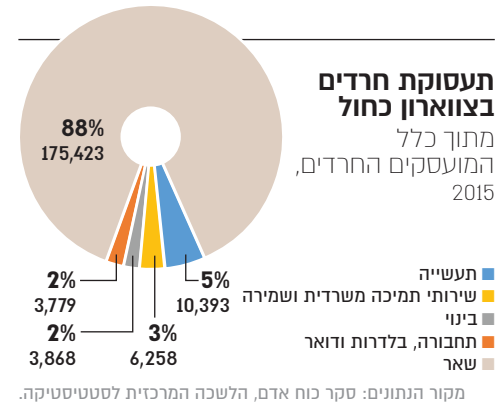
בקרבת הגברים הפכה ההוראה אפיק למי שלא התאימו להמשיך במעמד של אברכים ונזקקו לפרנסה. עבור צעירים אחרים, נוכח שוק עבודה לא מזמין (בטרם שהתפתחו התכניות לחרדים), הפכה ההוראה אפיק כמעט יחיד הפתוח לפרנסה. הפנייה להוראה היתה גם מהלך כלכלי של חסידיות, קהילות חרדיות ספרדיות מקומיות, ואפילו יזמות של משקי בית אשר שאפו למצוא פרנסה לבני המשפחה. מסיבה זו, הרכב צוות ההוראה החרדי במוסד מסוים כולל פעמים רבות בני ובנות משפחה. הפיצול הגדול בחינוך החרדי נובע לא מעט מן הלחצים הגדולים למצוא תעסוקה

בטוחה ויציבה למקורבים.

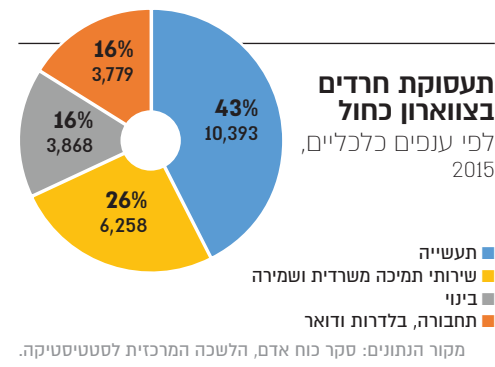
היקף של 36% מהמועסקים החרדים בענף ההוראה מהווה אתגר משותף של הציבור, של המנהיגות החרדית ושל מדינת ישראל. בארגז הכלים של המדינה ישנה יכולת לווסת את מספר הלומדים להוראה ברגישות לצרכים הלא תעסוקתיים של ההכשרה, לעודד משרות מלאות ולהציע פתרונות יצירתיים נוכח הקושי באקדמיזציה של מוסדות ההוראה החרדיים.

צווארון כחול

הקטגוריה "צווארון כחול חרדי" אינה מוכרת במחקר, אולם בסטטוס של המקצועות הנכללים בה יש דמיון למקבילה של "צווארון כחול" בציבור הכללי. הריבוד הפנים חרדי תופס מקצועות שיש בהם ממדים של עבודת כפיים באותה הרוח שעושה זאת הציבור הכללי, המסתייג ממקצועות שיש בהם את

שלושת ה-D (Dirty, Degrading, Dangerous) או בלשון חז"ל במשנה: "לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקייה וקלה". הדימוי הקלאסי של "יהודי פשוט" או מיתוסים על היחס של חסידים לעבודת הכפיים אינם רלבנטיים עוד לשוק העבודה שבו פועלים החרדים. מעניין לציין בהקשר זה, כי גם כאשר חלק גדול מן האפיקים חסומים בפני גברים ונשים חרדיים, הם אינם פונים לתעסוקה בשוק העבודה של התעשייה, הבינוי והשירותים הכרוכים בעבודת כפיים עם סטטוס נמוך.

הקטגוריה שנוצרה לצורך ניתוח ענפי התעסוקה החרדיים צירפה אל ענפי התעשייה והבינוי גם שירותי תמיכה משרדית, הכוללת שמירה וניקיון, עקב הדימוי הדומה של ענפים אלה והמאפיינים הייחודיים שלהם במשק הפנים חרדי. בדומה לכלל האוכלוסייה, מקצועות אלו יהיו רווחים יותר בקבוצות חלשות ופריפריאליות יותר.

בקרבת חרדים וצעירים ספרדים. כ-3% מן

החרדים מועסקים בענף שירותי ניהול ותמיכה המקיף 6,258 עובדים, ומתוכם למעלה מ-1,200 שומרים שרובם עובדים במוסדות חינוך וציבור אחרים בריכוזים חרדיים.

אל המקצועות הללו נוספה קטגוריה של ענף שירות הנמצא בסטטוס דומה ונוגע בתחבורה, בלדרות ודואר, ומעסיק כ-2% מן החרדים שהם 3,779 עובדים. חלק ניכר מקטגוריה זו מופיע בהובלה יבשתית ומשקף את משק ההסעות והתחבורה החרדית החל במיניבוס המסיע את ילדי

החינוך המיוחד, דרך קווי ההובלה של החרדיים וכלה בנהגי האוטובוסים בחברות הגדולות יותר המשרתות חרדים. הקטגוריות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה המכוונות למשק התחבורה החרדי, יתקשו להכיל את הגמישות של המיניבוס המסוגל לנוע בתוך ענף כלכלי של תחבורה בין ייעודים שונים של חינוך, תיירות והובלה.

12% מהחרדים, המונים מעט יותר מ-24,000 עובדים, מועסקים בענפים שכוננו "צווארון כחול". כ-5% מהחרדים מועסקים בענף התעשייה, בהיקף של 10,000 עובדים בקירוב. בהיעדר חלוקת משנה אפשר להציע השערה, ולפיה מדובר בתעשיות המזון, העץ, הטקסטיל והמתכת הנמצאות בפריפריה, והמעסיקות יותר ספרדים מאשר אשכנזים. בתחום המזון בתעשייה מצויים גם השו"בים בסיווג של "מעבדי מזון", אף שמשלח יד זה שונה מעט מבחינת המעמד, האוריינטציה הדתית והזהות הקבוצתית. ייתכן כי חלק מהמועסקים בתעשייה מצויים בתעשייה זעירה בריכוזי החרדים, המספקת למשקי הבית ולעסקים שירותים בתחומי המתכת או הדפוס. גם כאן העובדים ברובם הם ספרדים ומיעוטם חסידיים. ענף חרדי ייחודי המסתתר בתוך הקטגוריה הזו הוא ענף של ליטוש אבן הכולל את תעשיית המצבות. בקרב החסידיים, בעיקר חסידי גור, יש נוכחות היסטורית בעיבוד הילומים על ציר אנטוורפן – ישראל. זוהי תעשייה יהודית חרדית באנטוורפן ובריכוזים אחרים, אף שקשה להבחין כמה מתעסקים היום בעיבוד בהשוואה לאלה המתעסקים במסחר. בהתבוננות ענפית יש להניח כי חרדים יתקשו יותר להיקלט בענפי תעשייה עילית ללא תעודות מתאימות או הכשרה טכנולוגית. מדובר בתחומים כמו כימיה, מכונות ותרופות. ייתכן שהחלק של ה-Low Tech, המצוי בקטגוריה של תעשייה, מעסיק גם נשים חרדיות.

בענף הבינוי מועסקים רק 2% מן החרדים, והם מונים כ-3,868 עובדים. ללא חלוקת משנה יש להניח, שאין מדובר בעובדים במסגרת הבנייה הכללית, הנשענת על פועלים מחו"ל, אלא בשיפוצניקים, קבלני משנה, קבלנים עצמאיים העוסקים בגימור, תיקון והשלמה, וכן באלה העוסקים בהתקנה של מערכות פשוטות יחסית. יש להניח כי רוב העובדים בענף נמנים על הציבור הספרדי ומתגוררים בפריפריה של הריכוזים החרדיים או במטרופולינים החרדיים.

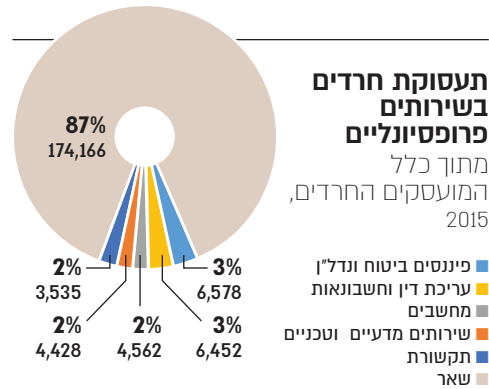
באופן פרדוקסלי, על אף הסטטוס החברתי הנמוך יותר של מי שמועסק בענפים שהוכנסו לקטגוריה של "צווארון כחול חרדי", מצבם הכלכלי תעסוקתי טוב יותר, כיוון שפעמים רבות ההכנסות בו יהיו גבוהות יותר, על אף שהוא מצוי בחלק הנמוך של שוק העבודה. חלק מן העובדים בענפי הבינוי והתעשייה (בחלק הנמוך) מועסקים בעסקים משפחתיים, המספקים שירותים פנים חרדיים בבינוי, מתכת, שיפוצים ועוד.

בקטגוריה של שירותים משרדיים ושמיירה, לרוב באמצעות עובדי קבלן, יש להניח כי השכר נמוך מאוד עד כדי תמריץ שלילי לעבודה. בתוך ענף הצווארון הכחול יהיה קיטוב בין החלק המשתכר היטב לבין העובדים בשירותי תמיכה, מי שעובדים בתעשיות הישנות בפריפריה או נשים ב-Low Tech. העובדות

החרדיות העובדות בטלמרקטינג נמצאות באותו חלק נמוך של שירותי תמיכה משרדיים.

בהיעדר ניתוח לפי עדה, סביר להניח שבקטגוריה זו בולטים החרדים הספרדים, מה גם שתנועת התשובה התרחשה בקרב קבוצות חברתיות עם מבנה תעסוקה ענפי דומה. העובדות החרדיות הרבות בטלמרקטינג נמצאות באותו חלק נמוך של שירותי תמיכה משרדיים. משיחי הכשרות, כמי שעובדים בסביבה של תעשיית המזון, המסחר והתיירות, נמנים באופן חריג בענף של שירותים משרדיים, אף שיש ייחוד דתי בפעולתם. יחד עם זאת, בדימוי החרדי זוהי עבודה על "רצפת הייצור", המקפלת בתוכה חיכוך רב, ולפיכך יכולה להיות בקטגוריה של "צווארון כחול".

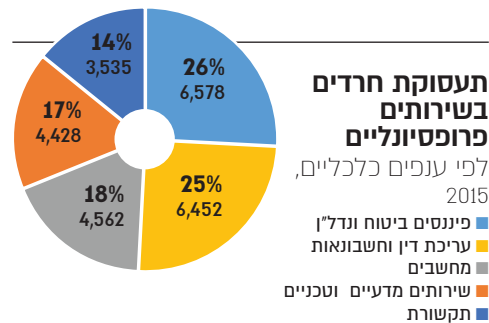
שירותים פרופסיונליים

מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הקטגוריה של שירותים פרופסיונליים נולדה מצירוף של חמישה ענפים וענפי משנה, שביחד משרטטים מעמד כלכלי חברתי, אוריינטציה כלפי עבודה, ומצויים בחזית של שוק העבודה החרדי המשתנה. במסגרת זו הופרדו בקטגוריה של "מידע ותקשורת" המרכיבים של תכנות מחשבים, ייעוץ בתחום המחשבים ועיסוקים נלווים מהמרכיב של התקשורת, על מנת לזהות את היקף העבודה בתחום. באותו אופן נעשתה הפרדה בין שירותים מדעיים טכניים לבין שירותים מקצועיים של עריכת דין וראיית חשבון.

בתוך הקטגוריה של שירותים פרופסיונליים עולות כמה שאלות בכל הנוגע למשק פנימי ומשק חיצוני, ויש להתייחס לקבוצות משנה שונות, על אף הדמיון ברקע שלהן. יש לבחון האם מדובר בקבוצה שבתוכה יש דומיננטיות של מי שמכונים בעלי "חולצות תכלת" – מעמד בינוני חרדי, חרדים מודרניים המזהים כחלק מחוג רחב יותר של חרדים עובדים, או שיש גם קבוצה גדולה של נשים במקצועות המחשב, השייכות לדגם של נשות אברכים צדקניות.

מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ענף פרופסיונלי גדול המעסיק 3% מהעובדים, שהם כ-6,500 גברים ונשים, כרוך בשירותי חשבונאות ועריכת דין. עריכת דין שימשה אפיק שימור סטטוס במעבר משיבה ללימודים אקדמיים, אך גרמה לאכזבה מהקליטה בחלק הנמוך של המקצוע והובילה בסופו של דבר להצפת השוק במאות עורכי דין – תוצר מאפייני הלימודים במכללה המובילה בתחום זה.

רבים סברו כי לימודי המשפטים הם המשך ללימודי הקודש, בצורה מסוימת, מתוך הנחה שיש דמיון בין תחומים אלו. ענף החשבונאות, לעומת זאת, "נשי" יותר, כאשר אלפי נשים חרדיות ובוגרות סמינרים חיפשו מקצוע נדרש בחברה החרדית פנימה, עם סטטוס מקצועי ולימודי תעודה מסובסדים בגופים כמו לומדה, המרכז החרדי להכשרה מקצועית, תכניות של האגף להכשרה מקצועית ואף המסלול ב"מכון לנדר" שנסגר. חלק מן הנשים החרדיות עובדות בגופים חרדיים, אולם נוכח המספרים הגדולים נאלצות מנהלות חשבון רבות לעבוד במשרדים וגופים לא חרדיים. במסגרת הגיבוש של קטגוריית השירותים הפרופסיונליים צורפו גם הענפים של פיננסים, ביטוח

ונדל"ן. ענפים אלה מעסיקים למעלה מ-6,500 עובדים וכ-4% מהמועסקים החרדים. בתחום הפיננסים עולה שאלת המשק הפנימי מול החיצוני, כאשר השאלה היא אם קבוצת העובדים הגדולה היא של עובדי מוסדות פיננסיים הנותנים שירות בריכוזים חרדיים, וסוכני ביטוח המתמחים באוכלוסייה זו, או שמדובר בנשים העובדות במערכות המספקות פעילות עזר לענף. עולם החליפין החרדי, ה-change, מצוי כנראה מחוץ ליכולת של החלוקה הענפית לתפוס את המורכבות שלו.

אפשר להניח, כי בהיעדר תארים מתקדמים אין חרדים רבים בתחומים של ניהול קרנות, מימון, אחזקה וישויות פיננסיות דומות, המהוות את החלק העילי של תחום הפיננסים. אל התחום של "פיננסים" צורף ענף שהוא מרחב מסורתי של פעילות חרדית, הכולל מרכיב של יזמות כצד שלישי בעסקאות נדל"ן, קנייה ומכירה ותיווך.

בתחום הנדל"ן יש מאפיינים היסטוריים של יזמות חרדית, אשר לבשה צורה חדשה בשנות השמונים של המאה הקודמת, כאשר המדיניות הממשלתית פגשה את צורכי הציבור החרדי. ענף זה גם אינו פרופסיונלי בהכרח, ולעיתים נדחפים אליו יזמים חסרי השכלה או ניסון רלבנטי. חלק ניכר מן היזמות הכלכלית "הפרטיזנית" החרדית מצויה בתחום זה מתוך זיהוי הזדמנויות, תחרות במכרזים וניסיון לשדרג נכסים וקרקע כ"מאכערים". יחד עם זאת, התרבות של הענף משתנה, ובממדים רבים מי שפועלים בתוכו נפגשים עם גופים עסקיים לא חרדים, כמו בנקים, משרדי ממשלה ושלטון מקומי. מכאן שניתן לכלול למעלה מאלף מועסקים בענף זה בשולי הקטגוריה של שירותים פיננסיים.

הענף של שירותים טכניים ומדעיים מקיף מעט יותר מ-4,000 מועסקים, שהם למעלה מ-2% מקרב המועסקים החרדים. תחום השירותים המדעיים והטכניים, ללא עריכת דין והנהלת חשבונות, כולל תפקידי ניהול וייעוץ ארגוני, שבהם מספר החרדים קטן יחסית, כפי שעולה מבדיקת משלחי היד. יחד עם זאת, תפקידים מקצועיים טכניים בסיוע למנהלים, ובתוכם לוביסטים ויחסי ציבור, מהווים ענף חרדי גדול, שבו יש ייצוג למקצועות כמו ניהול קמפיין, ייצוג מדיה (רכישת שטחי פרסום), הקמת דוכנים, עיצוב גרפי, עיצוב שלטי חוצות וקידום מכירות.

חלק מהמועסקות בענף קיבלו הכשרה בתחום שכונה בעבר (בסמינרים ובקורסים של הכשרה מקצועית) "מולטי מדיה". מאות רבות מבוגרות הסמינרים בשלהי שנות ה-90 רכשו תעודות מקצועיות בתחום העיצוב הגרפי, וחלקן נקלט בחלקים הפחות יוקרתיים של הענף. דברים אלו תקפים גם לבוגרות של מגמת האדריכלות במסגרת לימודי הנדסאים, בהכשרה החלופית, והן מצטרפות לשרטטות חרדיות הנמצאות בסטטוס נמוך יחסית בתוך מעגל הפעילות הטכני אדריכלי, בהשוואה למודדים ומי שעוסקים במיפוי.

הקטגוריה של מקצועות טכניים הפכה גם מעין גג לענפים הנמצאים בכמה תחומי פעולה ודעת, ובתוכם "אופנה", אשר נשים חרדיות מועסקות בהם במשק הפנימי. בשולי הענף הטכני יש גם "גרפולוגיה", אשר לא מעט גברים ונשים חרדים למדו תחום זה, כיוון שהוא התחבר לשוק השידוכים. כאשר היה צורך למצוא אמתלה לסירוב להצעת שידוכים, נתלו בתוצאות הניתוח הגרפולוגי, והחסידיות הגדולות הזינו שוק זה.

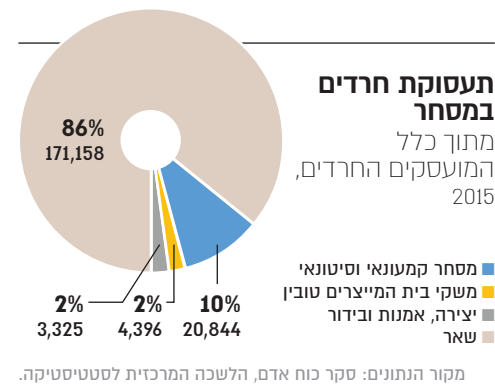
ענף אשר הפך סמל לשינויים שחלו בשוק העבודה החרדי נקשר בתכנות מחשבים, ייעוץ בתחום ושירותים נלווים אחרים. בציבור החרדי יש בלבול בין מי שעובד במחשבים לבין מי שמועסקים, לרוב מועסקות, בענף. הממשלה, כחלק ממדיניות הסיוע להעלאת שיעור ההשתתפות של חרדים,

הדגישה את השאיפה לקליטה של חרדים בשוק העבודה העילי בהיי טק, כדי ליצור מוטיבציה גבוהה. מספר קטן של ריכוזים של מפעלי היי טק עם נוכחות חרדית מסוימת תרמו לדימוי של הענף כגדול, והמאמץ של ארגונים חרדיים לקדם את הקליטה בענף העלה אותו על סדר היום. ואולם סקר כוח אדם מגלה תמונה עגומה מבחינת מספר המועסקים החרדים בענף, והרכב של המקצועות בתוכו.

רק 4,500 חרדים מועסקים בענף המחשבים, והם מעט יותר מ-2% מקרב המועסקים החרדים. בחלוקה מגדרית, הגברים מונים במספרים מוחלטים כ-770 מועסקים, דבר המעיד על כישלון הקליטה שלהם בענף, שכן הם מהווים פחות מאחוז מהגברים המועסקים. ניתוח לפי משלח יד מגלה כי בקרב הנשים, רק 1,096 עובדות כמפתחות תוכנה, והיתר מתכנתות יישומים ספציפיים. שוליות יחסית זו נוגעת בהכשרה, ובהיבט הרחב יותר בהעדרה של השכלה מתאימה במדעי המחשב או במתמטיקה ברמה מספקת.

ענף התקשורת והמידע, שהופרד מענף המחשבים, מעסיק כ-3,535 עובדים המהווים 2% מכלל החרדים המועסקים. זהו ענף מורכב מאוד, שיש בו את המרכיבים ההיסטוריים של העיתונות החרדית המפלגתית, וכן את ההוצאה לאור של כתבי קודש והגות. ההוצאה לאור הייתה עוד קודם לכן ענף גדול בחברת הלומדים החרדית ובריכוזים החרדים בגולה, יחד עם תעשיית הדפוס. כך, חלק מהמקצועות ההיסטוריים של החרדים, כמו המלבה"ד (מביא לבית הדפוס) או "הבוחער הזעזער" (סדר הדפוס) מצטרפים בגרסה המודרנית אל החלקים הצרכניים החדשים בהפצת מידע, ובתוכם הרדיו החרדי, האינטרנט, תעשיית המוזיקה החרדית, הקולנוע החרדי ואפילו הנישות החרדיות בתקשורת הכללית.

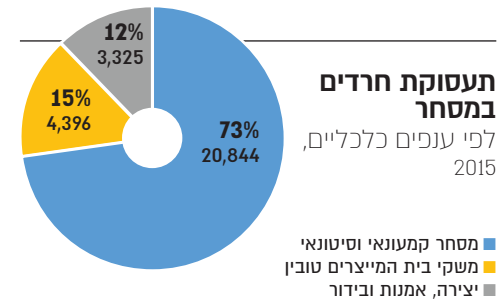
מסחר

ענף המסחר מקיף כ-28,565 שהם 14% מהיקף המועסקים החרדים. בדומה לכל הענפים יש לבחון את החלוקה בין משק פנימי לבין משק חיצוני, וניתן לשער שהרוב הגדול של המועסקים יימצא בריכוזים החרדיים המובהקים ובשני המטרופולינים. שאלה נוספת נוגעת לקטיגוריות פנימיות בענף מגוון זה. בעקיפין מרמזת שאלה זו לנושא הסבוך של דפוסי הצריכה המשתנים בציבור החרדי. כך,

אל הענף של מסחר קמעונאי וסיטונאי צורפו לצורך מסמך זה שני ענפים עצמאיים. האחד אמנות, בידור ופנאי והשני – משקי בית כמעסיקים. השילוב של ענפים אלו במסחר קשור בייחודיות שלהם בהקשר החרדי ובדמיון של פעולתם לדגם של מסחר.

כ-20,844 עובדים חרדיים מועסקים במסחר קמעוני וסיטונאי, והם 10% מכלל המועסקים החרדים. המסחר הסיטונאי החרדי כולל רשתות מזון, חנויות שהפכו רשת ונפתחו בריכוזים חרדיים שונים, ותחומים שבהם יש ביקוש למוצרים הקשורים בתרבות ובדת. יחד עם זאת אפשר לשער שרוב המסחר הוא קמעונאי, כפי שמשקף מניתוח משלח יד, המלמד על היקף של 2,500 בעלי עסקים

מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

קטנים. כאשר מביאים בחשבון שאלו עסקים משפחתיים, המעסיקים מוכרים ומוכרות קרובי משפחה, ניכרת הדומיננטיות של עסקים אלו. יחד עם זאת, המעבר לרכישה בקניונים של אופנה והלבשה גרם לסגירה של חנויות מיתולוגיות לנשים, כמו "בלומה" בבני ברק ו"האחיות בער" בירושלים.

מבחינת אופי המסחר מדובר על ממכר כללי, מזון, טקסטיל ועור, חומרי בנייה, מוצרי ניקיון, מוצרי אופטיקה וצילום, מוצרי חשמל, ירקות ופירות ואף כלי קודש.

תת ענף, שצורך למסחר, כולל את הסיווג של משקי הבית כמעסיקים ובו 4,396 עובדים, המהווים יותר מ-2% מהמועסקים, ורובם נשים. הקטגוריה בהגדרה של סיווג הענפים כוללת העסקה על ידי משק בית בבישול, שמירה על ילדים והוראה. היחסים הבלתי פורמליים בקרב החרדים, לעתים בתוך המשפחה, שונים מאשר בשאר האוכלוסייה מבחינת רמת המיסוד, כפי שניכר לא פעם במעיות המתעוררות בהקשר של הביטוח הלאומי. יחד עם זאת, ההיקף של התופעה גדול, ובמונחים חרדיים נתפסת התופעה כאינטראקציה פנים קהילתית אינטימית, שיש בה לפעמים אף מעין עסקאות Barter. עולם זה משיק לחנויות ובזארים בדירות, ומקיים פעילות כלכלית בלתי פורמלית. הגבול שקובע הסיווג של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בין משקי בית המייצרים טובין לבין עבודה כעצמאי או עובד בענף, משרת את הבנת מבנה הענפים הכללי, אולם יוצר תמונה מטושטשת בכל הנוגע לחרדים.

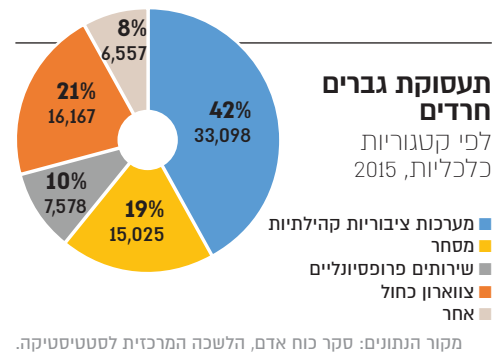
ענף נוסף אשר צורך לקטגוריה של מסחר קשור באמנות, בידור ופנאי. בענף זה מועסקים 3,325 עובדים, שהם כ-2% מהמועסקים. השילוב של חזנים וסופרי סת"ם בסיווג זה, כאשר חנויות למוצרי קודש הוגדרו תחת מסחר קמעונאי, מעורר קושי, אולם מרמז כי ניתן להכלילם באותו ענף.

ענף האמנות, תרבות ופנאי בכלל הציבור כולל מועסקים במוזיאונים, ספריות, מנהלי אירועי ספורט, מדריכים במכוני כושר, עובדי במה ותפאורה מקצועיים ומערכות הפקה עתירות עבודה. הענף של אמנות, תרבות פנאי בקרב החרדים טרם התפתח והתמסד באותו היקף, ורובו ככולו צמוד לאירועים המחייבים תאורה ומערכות קול המופעלות לרוב בצורה עצמאית. לפיכך, חלק גדול מן החליפין הכלכלי בענף זה יכול להיות מצורך למסחר.

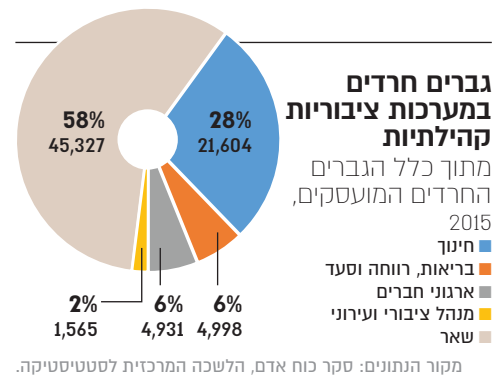
שוק העבודה החרדי, בהיבט ענפי, מלמד על היעדרו של חלק עילי מבוסס בכל אחת מקטגוריות המשנה שגובשו. זהו שוק עבודה קשה, עם יציבות נמוכה, בסף כניסה שאינו גבוה, עם אפשרויות מובילות מוגבלות. היעדרה של אקדמיטציה, כמו גם היעדר הון אנושי מתאים, דוחפים את המועסקים למספר ענפים מוגבל שרובו במשק הפנימי, בתיווך לאוכלוסייה עם דגש על המערכות

הציבוריות הכלכליות. תמונה זו מלמדת על ההכרח לפרק את החסמים באמצעות ניתוח עיסוקים ומבנה ענפי, ולא להסתפק בגישה המושקעת בלעדית בהעלאת שיעור ההשתתפות של החרדים בתעסוקה.

תעסוקה חרדית על פי מגדר

מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

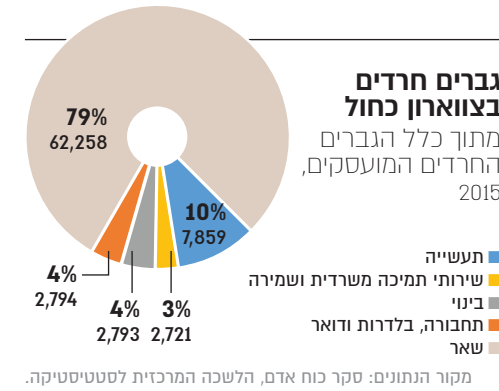
מקור הנתונים: סקר כוח אדם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תעסוקת הגברים החרדים, על אף שיעור ההשתתפות הנמוך שלהם בשוק העבודה, מלמדת על הרכב ענפי מגוון יותר מאשר אצל הנשים. כמעט 60% מהגברים נמצאים מחוץ למערכות הציבוריות במשק הפנימי. "צווארון כחול" ומסחר הם ענפים שבהם מועסקים יחד 40% מהגברים החרדים. תחום השירותים, המחייב השכלה ותעודות, קטן באופן יחסי לנשים.

החלק של המועסקים בחינוך, בתוך התחום של מערכות ציבוריות קהילתיות, קטן מזה של הנשים ב-50%, בגלל דפוסי העסקה במשרות מלאות במוסדות של הבנים, כמו גם במבנה ההעסקה של מלמד, הכולל שעות בסיס ותוספת על לימודים אחר הצהריים בחלק מן המוסדות. יתר על כן, חלק מהשיעורים בישיבה הקטנה יוצרים מתכונת שבה אין צורך במספר גדול של רבנים ומשגיחים.

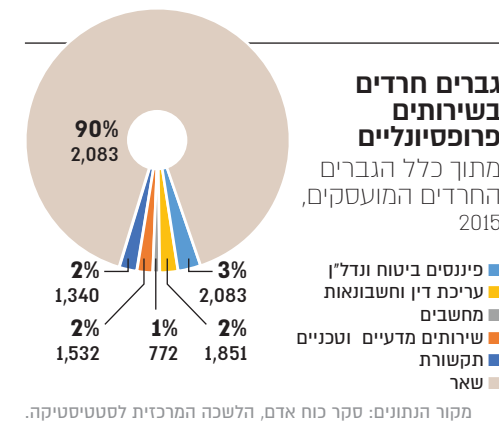
בתחומי הבריאות והרווחה מועסקים גברים חרדים בהיקף של שליש מן הנשים, עקב הנטייה האוניברסלית של נשים למקצועות ה-Care, כמו גם בשל היעדר תעודות לגברים בחלק מהענף. הניתוח של הענפים הללו מלמד על קיטוב מאוד מקצועי בבריאות, בין זה המחייב תעודות ברפואה, סיעוד, מנהל בתי חולים ומערכות מקצועיות נלוות, לבין עובדים סמך מקצועיים הפועלים בפריפריה הייעוצית והטיפולית באמצעות ארגוני מגזר שלישי חרדיים. הגברים החרדים בענף מצויים בחלק הנמוך יותר שלו, מלבד שכבה דקה ברמת הניהול, המתווכת שירותי בריאות לציבור החרדי. במרכיב של הרווחה בענף המשולב, קשה לבדוד את העובדים הסוציאליים, המהווים פרופסיה בשירות הציבורי ובארגונים גדולים, מתוך יעוצי הנישואין החרדים הפועלים על סמך תעודות לא מוכרות של גופים לא אקדמיים פנים חרדיים, אשר אלפי חרדים רכשו תעודות

מקצועיות באמצעותם ואף עוסקים בתחום. במקצועות הנלווים לעבודה סוציאלית קבוצה של כמה מאות גברים ונשים, שייטכן שהם מרמזים, בדומה לתחומים אחרים, על חסם של תעודות הדוחק לסיוע לעובדים סוציאליים במעונות, הוסטלים וליווי של לקוחות מערכות הרווחה. בתחום של ארגוני חברים, שהנהלתם לרוב גברית, יש להניח שהגברים עוסקים בתפקידי ניהול ותפעול, והנשים בפונקציות יותר אדמיניסטרטיביות. במידה שמדובר בארגון יותר פרופסיונלי, יש להניח, שנשים מועסקות בתפקידים מקצועיים של מתן שירות. גם בתחומי המנהל המקומי יש להניח שגברים ממלאים תפקידים במעמד ושכר גבוהים יותר, אולם לא בתפקידים המחייבים תעודות מקצועיות.

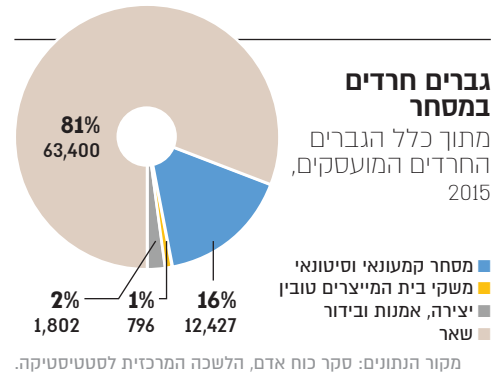
"הצווארון הכחול החרדי" מהווה ענף גדול מכפי שנהוג לחשוב, אך המועסקים בו אינם מצויים על סדר היום המוסדי של קובעי המדיניות, והם בגדר סוכנים עצמאיים. הגברים בתעשייה מצויים בענפים שאינם עתירי טכנולוגיה ואינם מחייבים תעודות מקצועיות, לרוב בתחומי העץ, הטקסטיל והמזון. חלק מקבוצה זו מועסק על כלים ומתקנים ניידים ואחרים בתחומי החשמל. 10% מהמועסקים בכל ענפי הצווארון הכחול

הם פועלים בלתי מקצועיים, וקבוצה קטנה יותר של כמה מאות אנשים נמצאת בתפקידי ניהול. בתחום הבינוי החרדים מועסקים בעסקים קטנים, כאשר משלח היד הדומיננטי הוא חשמלאות, אולם קבוצה לא קטנה הם נהגים, המפעילים ציוד, ומקצועות בניין אחרים. תחום התמיכה של שירותי משרד ושמירה כולל עובדי ניקיון ושמירה במוסדות חרדיים. בתחום התחבורה ניכר, לפי ניתוח משלחי היד, כי הגברים החרדים מועסקים בעיקר בנהיגה ופחות בהפעלת מתקנים ניידים או בנהיגה וטיפול במערכות כבדות יותר של רכבות כמו גם הכוונת כלי טיס.

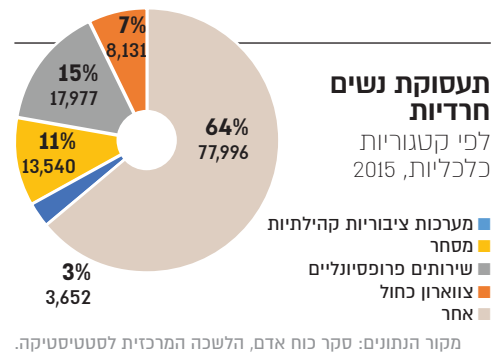

רק 10% מהגברים החרדיים עובדים בשירותים פרופסיונליים, כאשר הקבוצה הגדולה ביותר בקטגוריה זו עוסקת בענפים מסורתיים בציבור החרדי, כמו פיננסים, ביטוח ונדל"ן. בתוך הענף קשה להבחין בין אלה המועסקים במוסדות פיננסים במשק הכללי לבין אלה המועסקים במסגרות קהילתיות, כיוון שהסיווג מתקשה להתאים את עצמו לעולם הפיננסים הפנים חרדי. יחד עם זאת, במערכת הבנקאות יש כמה מאות מועסקים בדרג זוט מול הלקוח, וכמה מאות מנהלי חשבונות.

ענף המשנה הכולל עורכי דין, מנהלים ורואי חשבון מלמד על מספר קטן יחסית של רואי חשבון שאליהם אפשר לצרף למעלה מ-1,000 עורכי דין. ביחד נוצרת שכבה דקה מאוד של חרדים בחלק הגבוה של המקצועות הפרופסיונליים. בתחום המחשב ושירותים נלווים מספר החרדים קטן מאוד, והוא מגיע לפחות מאחוז מהמועסקים. עובדה זו מעלה תהיות באשר לאפקטיביות של המאמץ לשילוב חרדים בענף.

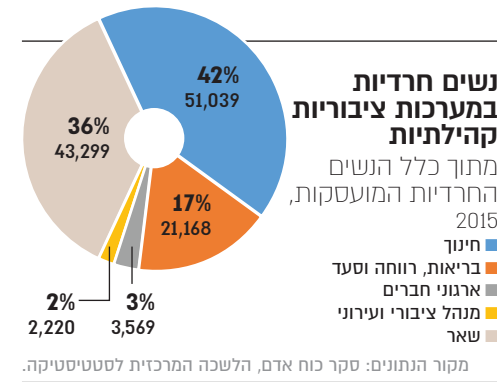

ענף המסחר, בקרב הגברים החרדים, מורכב רובו ככולו ממסחר קמעונאי. מתוך משלחי היד אפשר ללמוד כי יש בתוכו ייצוג גבוה מאוד לעסקים משפחתיים פנים מגזריים. מספר הגברים העובדים במשקי בית נמוך, ויש להניח כי דפוסי העבודה שלהם מסורתיים יותר בסיוע, כאשר לא ברור אם "משב"ק" נכנס לקטגוריה זו, ומה מעמדו של מורה המחזק את לימודי הגמרא של נער בכניסה לישיבה קטנה. בדומה לקטגוריה המשמעותית הזו בכללה, מתקשה סיווג הענפים ומשלחי היד לתפוס את המורכבות והייחודיות של כלכלת העבודה החרדית הקהילתית. בתחומי היצירה, האמנות והבידור מועסקים גברים חרדים לרוב במסגרות קטנות צמודות לאירועים.

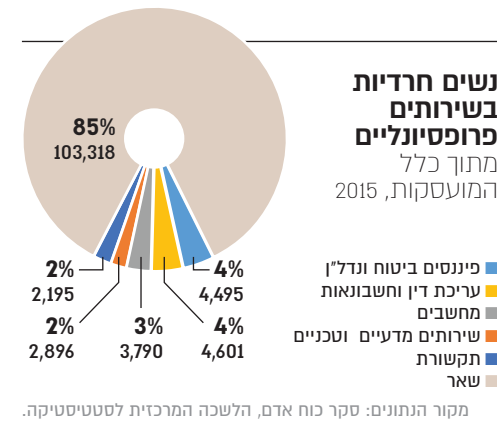

ניתוח ענפי של תעסוקת נשים מלמד בצורה מובהקת על הדומיננטיות של המערכות הציבוריות המתנהלות ללא נוכחות של נשים בתפקידי ניהול בכירים. בענף המסחר, כמו גם בתחום הצווארון הכחול, מועסקות נשים בהיקף קטן משל הגברים. בתחום השירותים הפרופסיונליים יש יותר גברים מנשים. הרוב הגדול של הנשים החרדיות מועסקות במשק הפנימי, והמערכות הציבוריות מעסיקות כמעט שני שליש של העובדות, וכאמור במשרות נמוכות יותר. ענפי הצווארון הכחול החרדי והמסחר משמשים אף הם מרכיב גדול במשק הפנימי, המתאפיינים בשכר נמוך ובסף הכניסה נמוך לשוק העבודה. לפי ניתוח "משלח יד" אפשר להניח כי שליש מן המועסקות הן מוכרות, ורק כמה מאות הן בעלות עסק.

היקף הנשים המועסקות בענף החינוך מהווה סוגיה אסטרטגית בשוק העבודה החרדי, מסיבות הנוגעות למדיניות הממשלה, אופי ההוראה בסמינרים, מבנה ותפקוד הרשתות החרדיות, ריבוי המשרות החלקיות, השכר הנמוך, אי שמירה על זכויות העובדת, וסלקציה בעייתית בקבלה לעבודה. צעדי המדיניות המתבקשים חייבים להביא בחשבון את הצרכים הקהילתיים, המעמד המיוחד של מקצוע ההוראה והחיבור בין תעודה מקצועית לזהות חברתית חינוכית בקרב נשים חרדיות.

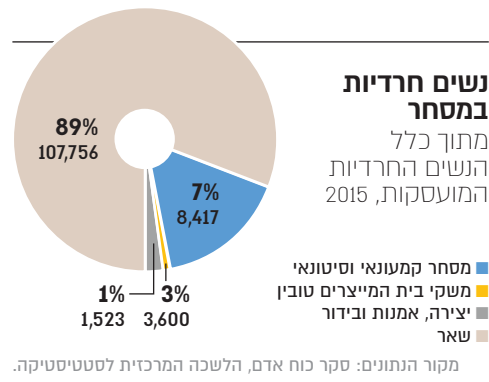
בענפי הבריאות, הרווחה והסעד, כקטגוריה שנייה בגודלה במונחי מגדר, ניתן לשער כי מדובר בדומיננטיות של החלקים היותר נמוכים והפחות מקצועיים. ניתוח משלחי היד מלמד כי כ-4,000 נשים הוגדרו כסייעות בתחום הבריאות ומשלחי יד נלווים לעבודה סוציאלית. רק 1,800 הגדירו עצמן כבעלות משלח יד בתחום הבריאות, כאשר יש להניח שמדובר באחיות עם הסמכה פחות יוקרתית, וקומץ רופאות שחלקן עולות חדשות ומיעוט מתוכן חרדיות מלידה.

הכניסה של נשים חרדיות לתחומים פרופסיונליים סימנה את המיצוי של תפקידי ההוראה במערכת החינוך החרדית. המודעות של הורים, של מנהלי סמינרים ושל קובעי מדיניות לקושי הגובר במציאת מקום עבודה בהוראה הביאו להתפתחות הדרגתית של הכשרה מקצועית לנשים חרדיות במסגרת הסמינרים, אשר שיאה היה בתחילה בהכשרה חלופית לתואר הנדסאית של מה"ט במשרד הכלכלה במגוון מגמות. מעט מאוחר יותר ובמקביל החלה הפנייה של בנות ונשים חרדיות ללימודים אקדמיים במסגרת גופים ו"פלטפורמות" כמו מבח"ר, המכללה החרדית בירושלים ומוסדות אקדמיים לא חרדיים.

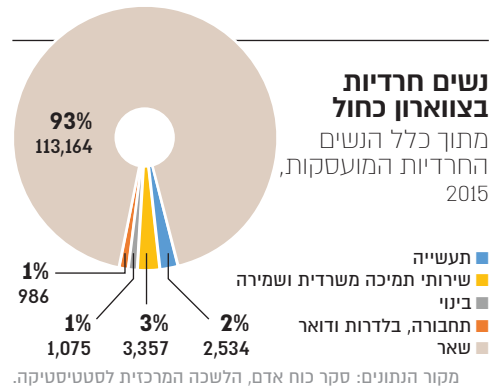
התבוננות על משלחי היד, החל בשרטוט, דרך עיצוב גרפי והנהלת חשבונות וכלה בתחומי המחשבים, מלמדת על ההשפעה של הסמינרים על משלח היד וענפי התעסוקה של נשים חרדיות. נשים חרדיות בוגרות סמינרים מגדירות עצמן באמצעות ההכשרה שקיבלו, ומעוניינות למצוא תעסוקה בתחום זה. הקושי של נשים אלו, באקראיטציה ובמיומנויות רחבות יותר, כרוך לא מעט בהקשר הלימודים בסמינר ובתכניות הלימודים בהכשרה החלופית.

ענף המסחר הקמעונאי והסיטונאי מבוסס בחלקו הגדול על מספר גדול של עסקים משפחתיים קטנים. 3,000 נשים הוגדרו במשלח יד של מוכרות, המועסקות במשק הפנימי הקטן, בעסקים יותר גדולים בריכוזים החרדיים, ויש להניח כי גם בריכוזים לא חרדיים או בערים מעורבות. קבוצה גדולה של נשים מצויה בקטגוריה של משקי בית המייצרים טובין, במגוון אינטראקציות כלכליות ותעסוקתיות פנים חרדיות.

המרחבים של בישול, תפירה והוראה פרטית מזוהים עם נשים, ומאפשרים תעסוקה על הגבול של הכלכלה הפורמלית. בתחום היצירה, האמנות והבידור אפשר לשער כי מדובר על נשים המפעילות חוגים ופעילויות בדרמה, כתיבה יוצרת, אמנות והרצאות, בקנה מידה קטן, כמו גם מסחר ביצירות של אמניות חרדיות.

הצווארון הכחול החרדי, בדומה לכלל האוכלוסייה היהודית, פחות נשי בהיבט מגדרי. בתעשייה יש נשים בענפים המסורתיים של עץ, טקסטיל ומזון, ופחות בענפים המחייבים הכשרה מקצועית, השכלה אקדמית או תעודות. הגדרות משלח היד של 1,352 נשים בתחומים של עיבוד עץ, מזון וטקסטיל מרמזים להרכב של משלחי היד בענף זה. בתחומי הבינוי, התחבורה, הבלדרות והדואר, התעסוקה בעיקרה נעשית במעטפת הנלווית לענפים אלו.

בתחום השירותים של תמיכה משרדית, נשים מועסקות בניקיון, כאשר בהגדרה לפי משלח יד הוגדרו 1,800 כעוסקות בניקיון וחצי מתוכן כעובדות במסגרת משק הבית. בקטגוריה זו הוגדרו 1,600 נשים שמשלח ידן נכלל בתחום הטלמרקטינג או נציגי מכירות בטלפון.

נתונים רכים בדיווח עצמי מתוך הסקר החברתי

הסקר החברתי, הכולל בתוכו מדגם קטן של נסקרים, כמו גם חוסר יכולת להבחין בין חרדים לבין קבוצות דתיות נוספות בישראל, מביא נתונים על שוק העבודה ואוריינטציות כלפי שוק העבודה, שיש להתייחס אליהם בזהירות מכמה סיבות:

1. גודל המדגם וצורת המדידה.
2. הכללה של קבוצות דתיות שההתנהגות שלהן בשוק העבודה שונה מהותית מההתנהגות של האוכלוסייה החרדית, אך הן נכללות באותה קטגוריה.
3. בסקר נכללים חלקים העוסקים באיסוף נתונים (אחוז המועסקים) לצד שאלות תפיסתיות הנוגעות למוטיבציה ליציאה לשוק העבודה ועוד. באשר לנתונים הנאספים בסקר כוח אדם, כמו גם בסקר החברתי, קיימת העדפה להסתמכות על סקר כוח אדם, בעיקר כאשר לא מתקיימת חפיפה בין הנתונים. באשר לשאלות הנוגעות למוטיבציות ולחסמים, יש מקום ללמוד מהתשובות רק ככלי לאינדיקציה על מופעים קיימים, אך מבלי להסיק מהם מסקנות על מידת השפעתם והיקפה.

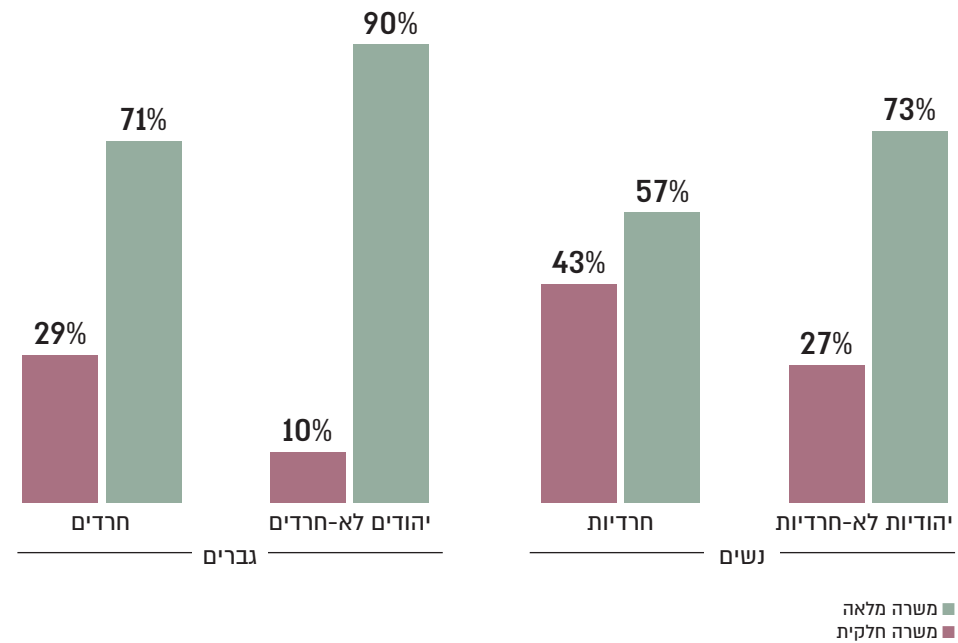
שני התחומים אשר בהם נאספו נתונים ייחודיים בסקר החברתי נוגעים בחלקיות משרה, בהתפלגות שעות העבודה, בנגישות לעבודה ובעמדות ומוטיבציה בשוק העבודה.

חלקיות משרה

העבודה בחלקיות משרה נפוצה יותר בקרב הציבור החרדי מאשר בציבור היהודי הלא חרדי. חלק מההסבר לתופעה זו יכול להיות כרוך במבנה המשרות בתחום החינוך, במקצועות חברתיים ובארגוני חברים המותאם למשק הבית החרדי.

היקף משרה

לפי הגדרה דתית ומגדר, 2014

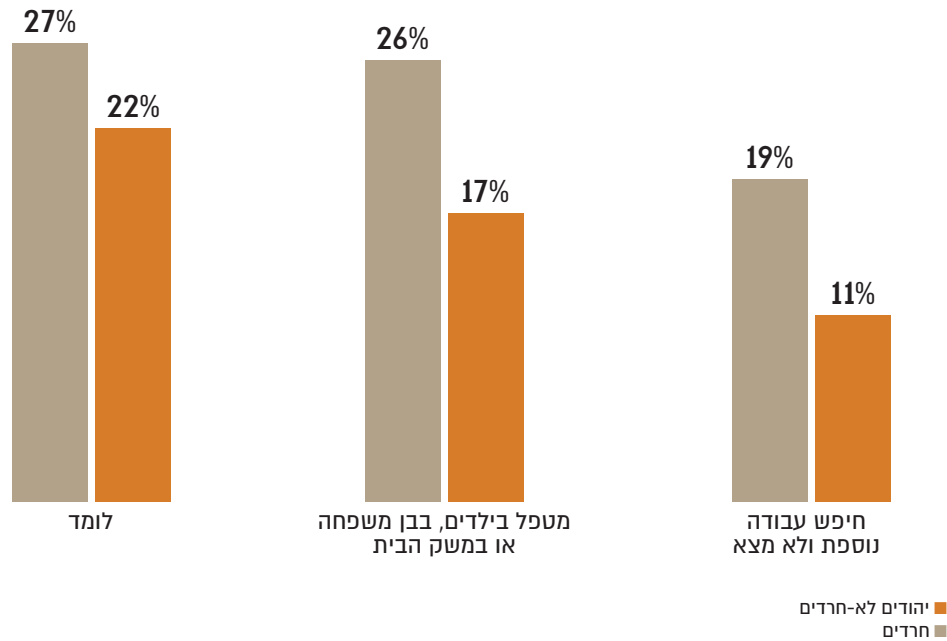
מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מספר שעות העבודה של נשים חרדיות וגברים חרדים קטן ממספר השעות של מועסקים יהודים לא חרדים. כאשר מצרפים את השכר הנמוך יחסית של נשים חרדיות לשעות עבודה, עם מספר שעות העבודה הנמוך, בהשוואה לנשים יהודיות שאינן חרדיות, מתקבלת תמונה של תת עבודה המסבירה גם את השכר הנמוך של האישה החרדית.

מתוך נתוני הסקר החברתי עולה כי כ-19% מקרב החרדים הסבירו את העבודה במשרה חלקית בחוסר יכולת למצוא עבודה במשרה מלאה. אחוז זה הוא כמעט כפול מאחוז היהודים הלא חרדים שדיווחו על קושי זה (כ-11%). בקבוצה אחרת של מועסקות, ייתכן שמשק הבית מזהה יתרונות הנוגעים לאיזון בית-עבודה ע"י תעסוקה במשרה חלקית.

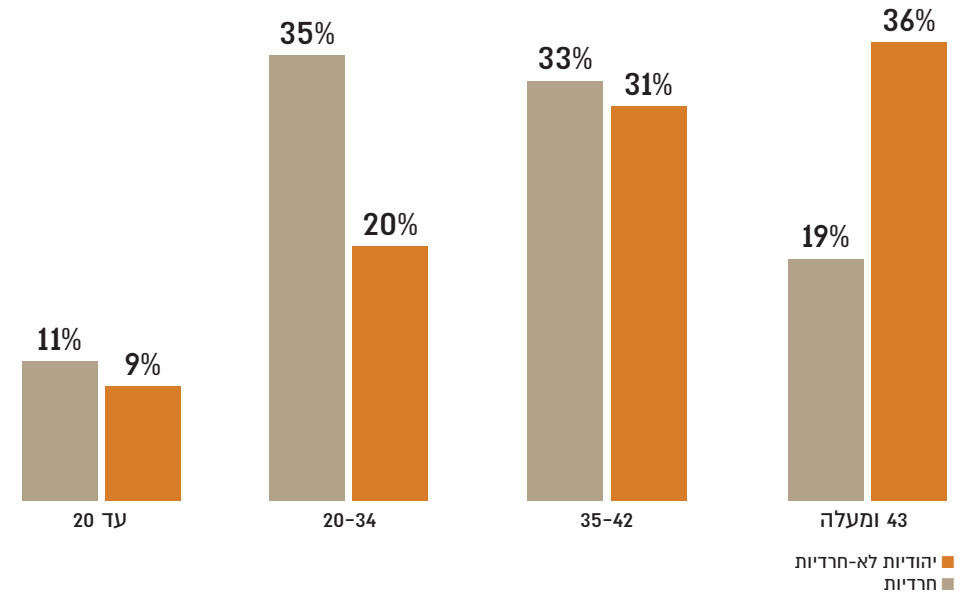
סיבה עיקרית לעבודה במשרה חלקית

לפי הגדרה דתית, 2014

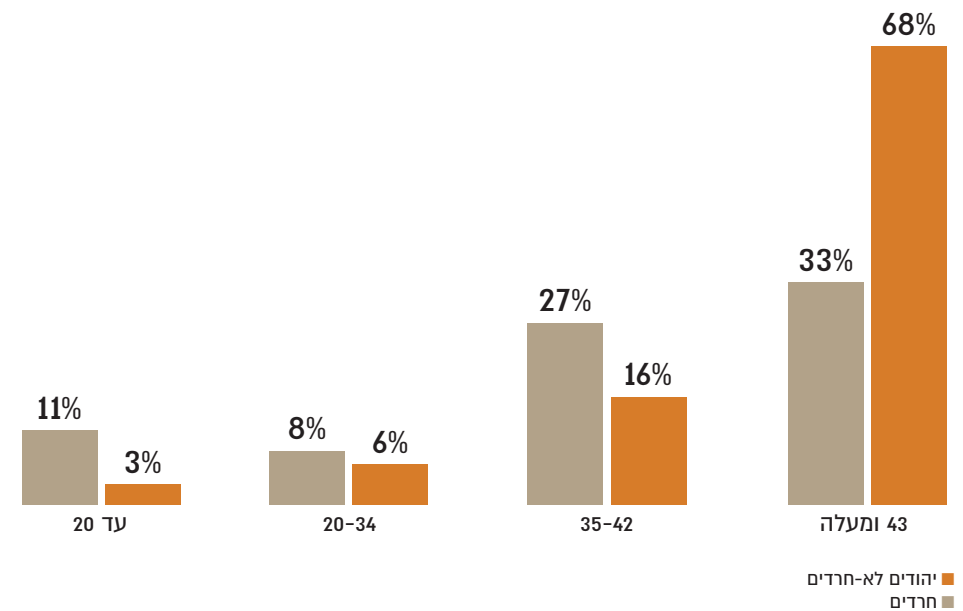
שעות העבודה השבועיות של נשים

לפי הגדרה דתית, 2014

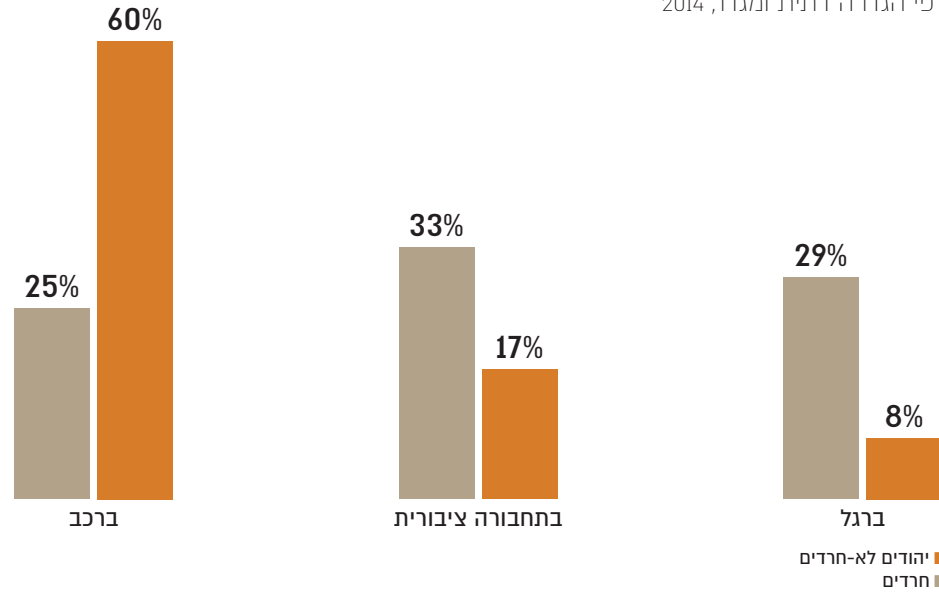
שעות העבודה השבועיות של גברים

לפי הגדרה דתית, 2014

אופן ההגעה לעבודה

לפי הגדרה דתית ומגדר, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

שביעות רצון ממקום העבודה

מתוך פילוח נתוני הסקר החברתי עולה כי 52.0% מהחרדים המועסקים מרוצים מאוד ממקום עבודתם הנוכחי, לעומת 40.3% מהיהודים הלא-חרדים. אולם, השכיחות המצרפית של "מרוצה" ו"מרוצה מאוד" גבוהה.

מבין החרדים המועסקים שלמדו לימודים על תיכונים, 62% מעידים כי עבודתם קשורה במידה רבה עד רבה מאוד לתחום לימודיהם האקדמיים או העל-תיכונים ושכיחות זו זהה אצל היהודים הלא-חרדים. מבין שאר החרדים המועסקים, 69% דיווחו כי את המקצוע שבו הם מועסקים רכשו במקום העבודה (הנוכחי או הקודם). נתונים אלה מתיישבים עם התמונה של פילוח לפי ענף כלכלי בסקר כוח אדם, כאשר אנשי חינוך ומי שרכשו תעודות ותארים בהכשרה מקצועית ("הכשרה חלופית") בסמינרים או תואר אקדמי, בולטים בתיאור משלח היד. ייתכן גם כי מגמת ה"תכליס" ברכישת השכלה אקדמית ותעודות מקצועיות משתקפת בנתונים אלה.

נשאלים חרדים ולא חרדים מקרב האוכלוסייה היהודית מרוצים במידה זהה מרמת הכנסותיהם: כ-60% מהחרדים ומהיהודים הלא-חרדים דיווחו כי הם מרוצים עד מרוצים מאוד מהכנסותיהם. הממצאים על השאיפה לעבוד בהיקפים שלא יתנגשו עם הלימוד בכולל או עם משק הבית, לצד שביעות הרצון מהשכר ומהעבודה, מעידים על תת עבודה.

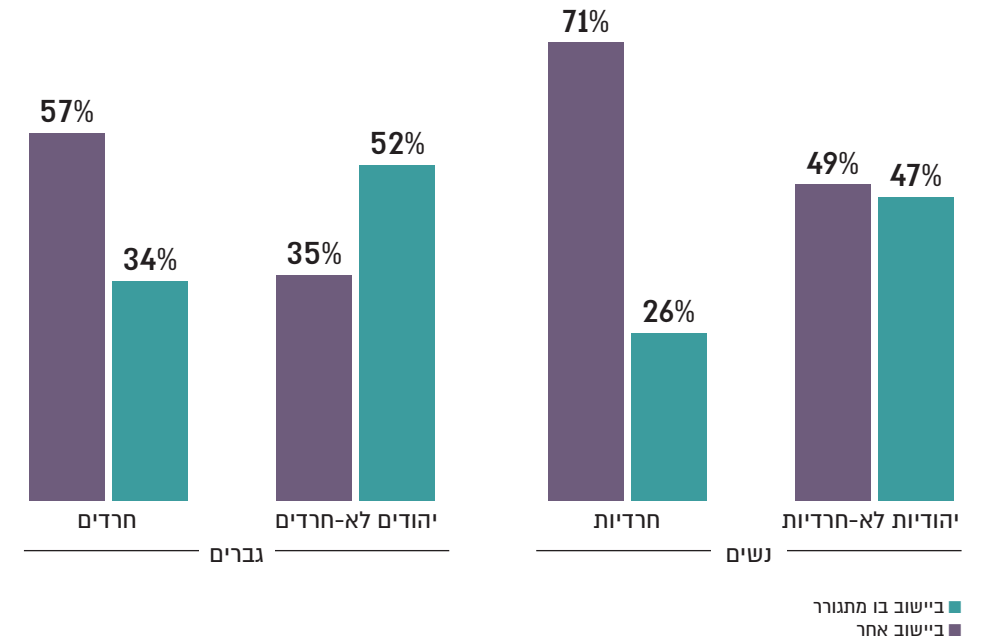
השאיפה לעבוד בהיקפים מצומצמים, כך שהעבודה לא תתנגש עם הלימוד בכולל, או הציפיות הקהילתיות מהאישה החרדית במשק הבית, מצטרפות לשביעות הרצון מן השכר. ייתכן כי

קרבת עבודה-בית

אינדיקציה נוספת לכך שהתעסוקה במגזר החרדי היא "פנימית", בעיקר בתחום החינוך, אפשר לראות בנתונים על קרבת מקום המגורים למקום העבודה. לפיכך סביר גם להניח, כי מצב זה משפיע על משק התחבורה החרדי, נוגע במאפיינים מסורתיים וקשור אף בבעלות על כלי רכב.

קרבת המגורים למקום העבודה

לפי הגדרה דתית ומגדר, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

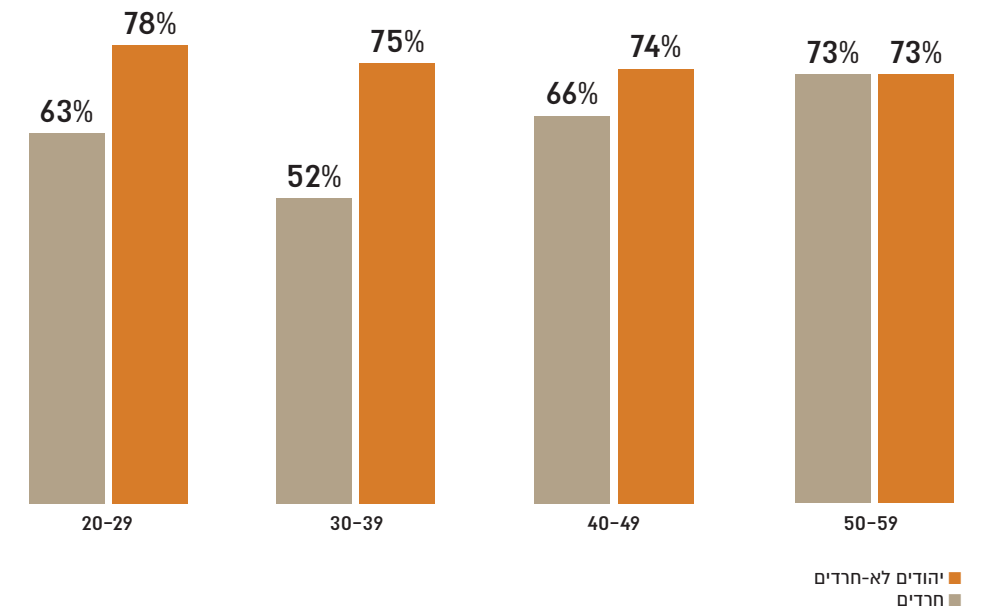
הדיווח על שכיחות אופן ההגעה לעבודה ממחיש אפיונים אלה, כאשר חרדים נוטים יותר להשתמש בתחבורה ציבורית כדי להגיע למקום עבודתם (33%) או ללכת ברגל (כ-30%), לעומת היהודים הלא-חרדים שרובם המוחלט (כ-60%) משתמש ברכב פרטי כדי להגיע למקום העבודה. בחלק מקבוצות יותר מסורתיות, כמו חסידי גור ואחרים, נשים אינן נוהגות מטעמים קהילתיים.

הממצאים הללו מלמדים כי תת העבודה בציבור החרדי משקפת בחירה והעדפה תרבותית של משק הבית, אף שנתון כזה עומד במתח עם נתונים ממחקרים אחרים שנעשו בקרב סטודנטים חרדיים ובקרב נשים חרדיות. יתר על כן, התחזקותם של משלחי יד פנים חרדיים, כמו בישול, טיפול בילדים ושירותים מסחריים תומכי עבודה, מרמזת כי ייתכן שחלים שינויים מוגבלים בתחום זה.

אוריינטציה כלפי שוק העבודה

אחת משאלות היסוד על האוריינטציה כלפי העבודה בוחנת את תפיסת העבודה כהכרח קיומי או הגשמה עצמית. 63% בממוצע מהנשאלים החרדים המועסקים משיבים, כי אילו היו יכולים להרשות לעצמם לא לעבוד, עדיין היו עובדים. לא נמצאו הבדלים בין גברים לנשים.

אוריינטציה חיובית כלפי שוק העבודה
לפי הגדרה דתית וקבוצת גיל, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בירור מוטיבציות בעבודה הוא אחד השדות המורכבים ביותר למחקר. בדיקה כזו בחברה החרדית, המקדשת לימוד במסגרת אליטה של תלמידי חכמים שאינם משתתפים בשוק העבודה, ובעלי בתים הקובעים עתים לתורה, מחייבת בירור של תפיסות ביחס לעבודה. היחס אל העבודה בחברה החרדית שונה מזה של החברה המערבית בהיבט של מימוש עצמי וביטוי למעמדו של האדם

כסובייקט הנושא עצמו. כלל היחס אל העבודה במחשבת ישראל מורכב ואינו מהווה חלק מן האתוס הפוליטי-פילוסופי המקדש את העבודה.

לסיכום

התעסוקה החרדית בשוק העבודה הישראלי המשתנה תושפע ממגוון התפתחויות פנים חרדיות, כלכליות, חברתיות ופוליטיות. משקי בית חרדים, פרנסי הציבור וקובעי מדיניות יעצבו את הסביבה בתוכה יתמודדו מועסקים חרדים עם אתגר הפרנסה וההשתלבות בשוק העבודה. בעשור וחצי האחרונים התעצבה המדיניות הממשלתית סביב יעד בלעדי של העלאת שיעור ההשתתפות של חרדים, ללא קשר לממדים הנוגעים להתמדה, תת-עבודה ומוביליות. יעדי הממשלה אף נוסחו במונחי שיעור השתתפות ללא מרכיבים של איכות או הקשר של חילוף מעוני. המדיניות הזו כוונה יותר כלפי גברים, כפי שמשקף מאי השוויון המגדרי במימון תכניות לימודים גבוהים והפעלת שיקולים הבוחנים תעסוקת נשים בהקשר ההשפעה הפוטנציאלית של שיעור ההשתתפות של גברים. מדיניות זו אינה חפה, לעיתים, משאיפה לעצב מבחוח את פני החברה החרדית.

התמונה לפיה החרדים נמצאים במדרגה נמוכה יותר בשוק העבודה בשאלות בפרמטרים של שכר, אקרידטציה התמדה וסיכויי מוביליות, מקפלת בתוכה השלכות מאקרו כלכליות ומסמנות קושי יומיומי בפרנסה, בחברה החרדית פנימה. ללא שינוי הפרדיגמה במדיניות הממשלתית בתחומי העבודה, האקרידטציה המקצועית, הביטוח לאומי, המיסוי, ההשכלה הגבוהה, וכמובן החינוך, הפרספקטיבה העתידית אינה אופטימית. שינוי זה נוגע לא רק בעבודת הממשלה, אלא מרמז על הכרעות פנים חרדיות של מנהיגי הציבור, מנהלי המוסדות ומשקי הבית. הכרעות אלה הכרחיות בכל הנוגע לכלל המועסקים, אולם רלבנטיות במיוחד עבור הנשים שאינן מגשימות את פוטנציאל ההשתכרות שלהן.

חלק ניכר מן הנשים החרדיות, בניגוד לדימוי של האישה החרדית המפרנסת, נשחקות מאוד בשוק העבודה עקב מאפייני ההכשרה אותן הן מקבלות בסמינרים פנימה, ומשום מדיניות האקרידטציה ברמה הלאומית. ריכוז הנשים במשק הפנימי הציבורי, בשכר חציוני נמוך וללא פרספקטיבה עתידית, מהווה אתגר אשר המדינה והציבור החרדי פנימה ידרשו אליו. זהו המרחב שבו יכול להתממש פוטנציאל גדול של החברה החרדית עבור כלל ישראל, כמו גם נושא חברתי ראוי בפני עצמו.

ד רווחה

פרק זה מציג נתונים הנוגעים בממדים שונים של מושגי העוני, רמת החיים והרווחה האישית של הציבור החרדי. הנתונים המוצגים הינם ממקורות שונים כמו נתוני הביטוח הלאומי, משרד הרווחה וסקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, וממוסגרים בהיבטים מוחלטים ויחסיים, אוכייקטיבים וסובייקטיביים. אלו מציגים תמונה מפוצלת ומציאות המשקפת אתגרים תיאורטיים ומתודולוגיים כתשתית לאתגר מדיניות נרחב

מושג ה"עוני", כמו גם "רמת חיים" ו"רווחה חברתית" הנקבעות ביחס אליו, הם מושגים מורכבים המתארים תופעות חברתיות רב-ממדיות, המתעצמות כאשר מתייחסים אליהן בהקשר של החברה החרדית. למורכבות הקיימת מתווספות הטיות חברתיות-תרבותיות וסוגיות דתיות ואמוניות, המעצבות קשיים ייחודיים הן באיסוף הנתונים והן בפרשנותם. ההעדפות הייחודיות של הציבור החרדי יוצרות אורח חיים מובחן בהיבטים שונים של רמת חיים, תפיסת עוני ועמדות סובייקטיביות בנושא של שביעות רצון ותקווה לעתיד. המושגים השגורים שבהם מתוארת החברה הכללית אינם הולמים תמיד את המציאות האובייקטיבית והסובייקטיבית בחברה החרדית. בפרק זה נעשה שימוש במושגים כפי שהם מופיעים בשיח המחקרי והציבורי הקיים בתחום. עם זאת, יש מקום למחקר עתידי שיאפשר התייחסות מובחנת ומתאמת לתפיסות ולצרכים הייחודיים של החברה החרדית בנושא.

עוני

1. מדידת עוני

הצורך לבחון את העוני כמושג וכתופעה חברתית, הביא ליצירת גישות שונות להמשגה, הגדרה וחקירה של תופעת העוני, וגישות אלו מייצרות צורות מדידה שונות. בישראל, כמו במרבית מדינות העולם המערבי, מקובל למדוד עוני באופן יחסי באמצעות מדידת הכנסות. ממדי הכנסות נחשבים לאינדיקטורים נגישים ופשוטים למדידה, המגדירים את כוח הקניה ומאפשרים השוואות למדינות אחרות ולאורך זמן.

המדד השכיח ביותר במדידת העוני באמצעות הכנסות הוא "קו העוני". קו העוני נמדד על פי רוב באמצעות אחוז של חציון מתוך ההכנסה ו/או ההוצאה הכספית, כאשר כל מי שנמצא מתחת לקריטריון שהוגדר – נחשב עני. מדידת קו עוני יחסי מייצגת תפיסה של התבוננות על החברה במונחים של אי שוויון כלכלי-חברתי, מוביליות וסולידריות, ופחות במונחי מינימום לקיום. מכאן, שכל משקי הבית והיחידים, שהכנסתם נמוכה באופן משמעותי מהמקובל בחברה שבה הם חיים, ייחשבו עניים.

קו העוני הרשמי בישראל מוגדר כסכום המהווה 50% מההכנסה החציונית במשק. מדי שנה נערכות מספר מדידות הקשורות לקו העוני, ולפיהם מחושבים מדדים כלכליים-חברתיים נוספים הקשורים לרמת החיים, פערי העוני ועומק העוני. כמו כן נמדד עוני קבוע לעומת עוני זמני.

את נתוני העוני מחשבים על פי נתוני סקר ההכנסות המשולב של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ונתוני הביטוח הלאומי. השיטה שבה משתמש המוסד לביטוח לאומי נסמכת על נתוני הכנסות של משק-בית, המתורגמים ללוחות שקילות הלוקחים בחשבון את גודל המשפחה. נתונים אלו משמשים את מקבלי החלטות בבואם לקבוע מדיניות לטיפול בעוני ובמדי אי שוויון, בהתאם לזיהוי אוכלוסיות מובחנות ובתוכן גם האוכלוסייה החרדית.

שאלת העוני בקרב חרדים מנקזת אליה בצורה בולטת את בעיית האומדן והמדידה של החברה

החרדית. המדידה המקובלת של "חרדים" הסתמכה על "מוסד לימודים אחרון" של אב משק הבית, כאשר החרדים מדווחים על ישיבה גבוהה. מעבר לבעייתיות הכללית של גישה הכורכת מין בשאינו מינו, הגדרה זו מייצרת קשיים שונים בזיהוי קבוצות אוכלוסייה וקביעת מדיניות לצורך התמודדות עם עוני. בין השאר, מדד זה מכליל חרדים לאומיים הלומדים בישיבות הגבוהות, ומסנן מקבוצת החרדים את אלו שפנו למסלול של השכלה אקדמית. עדות נוספת לבעייתיות הכרוכה בהגדרה זו ניתן למצוא במספרים הנמוכים יחסית של החרדים לפי מדידה זו, ביחס לנתונים של מערכת החינוך, תוצאות הבחירות וממצאים הנשענים על שיטות מדידה והגדרות אחרות.

עקב המגבלות בצורת המדידה והגדרת חרדים לפי מוסד לימודי אחרון של האב במשק הבית, גיבש מנהל המחקר של הביטוח הלאומי כלי חדש. המדד, המכונה "גוטליב-קושניר", מבוסס על מספר משתנים המזהים מידת חרדיות, בנוסף למוסד הלימודים האחרון. מפתחי המדד טענו כי הוא מקטין את טווח הטעות שקיים בין הסקר החברתי לבין המודל הקלאסי, מתחום שבין 66% ל-86% במדידה הקלאסית, לתחום שנע בין 41% ל-67% במודל זה. יחד עם זאת, עדיין מדובר בטווח טעות משמעותי.

מכון טאוב, שנדרש בדו"ח מצב המדינה 2013 לשאלת הקשר בין השכלה, תעסוקה ושכר במגזר החרדי, השתמש במדד אחר לבחינת האוכלוסייה החרדית. מדד זה מתבסס על מודל גיאוגרפי מבוסס הצבעה בבחירות, בתיקונים והתאמות שונות. אולם, כ-25% מן הציבור החרדי מתגורר בריכוזים מעורבים, לא כולל אשדוד ובית שמש, ומתוכו הרוב מתגוררים בשכונות מעורבות, ללא יכולת לאפיין את האזור כמובהק.

מצב זה מבהיר, כי בדיון אודות העוני בחברה החרדית קיימת בעיה של אי-הסכמה סביב הנתונים, כמו גם קושי להצליב ולהשוות בין נתונים שונים המתבססים על הערכות ושיטות מדידה שונות. מאז שנת 2014 מונהגת בכל סקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שיטת מדידה חדשה מבוססת הגדרה עצמית וכך גם במוסד לביטוח לאומי. במסגרת זו, מתבקשים מרואיינים ממשפחות יהודיות לדווח על הגדרתם הדתית. בהתבסס על הגדרה זו נמצא כי מדדי העוני בקרב האוכלוסייה החרדית דומים לאלו שנערכו על פי אומדנים קודמים, אולם גודל החברה החרדית השתנה.

תחולת העוני של משפחות

לפי קבוצות אוכלוסייה, 2012-2014 (באחוזים)

	הכנסה לפני תשלומי העברה ומיסים			הכנסה לאחר תשלומי העברה ומיסים			שיעור הירידה בתחולת העוני לאחר תשלומי העברה ומיסים		
	2012	2013	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014
כלל האוכלוסייה	30.3	28.5	29.1	19.4	18.6	18.8	36.2	34.6	35.5
קבוצת אוכלוסייה של ראש משק הבית:									
יהודים	26	24	24.7	14.1	13.7	13.6	45.2	44	45.6
חרדים (לפי גישת בית הספר האחרון)	62.6	63.6	66.7	52.4	52.1	46.7	21.4	18.1	25.4
חרדים (לפי הגדרה סובייקטיבית)			65.8			54.3			17.5
עולים	35	34.4	35.1	17.3	18.5	18	50.4	46.3	48.8
ערבים	59.5	55.8	57.2	54.4	51.7	52.6	8.5	7.4	8

מקור התונים: ביטוח לאומי.

נמצא כי כ-54% מתוך המשפחות החרדיות חיות מתחת לקו העוני. יחד עם זאת, היקף האוכלוסייה החרדית שנמצאה בסקר הגיע לכדי 9.6% מהאוכלוסייה כולה (בניגוד ל-6.5% על פי אומדני 2013 בשיטת המדידה הקודמת). היקף המשפחות החרדיות, מתוך סך כל המשפחות החיות בעוני בישראל, עומד על 17.5%.

בהקשר זה יש לציין כי מהשוואה אחידה שנערכה בין נתוני השנים 2013-2014 עלה כי ממדי העוני באוכלוסייה החרדית עלו במקצת, למרות עלייה חדה בנתוני היציאה לעבודה של האוכלוסייה החרדית בשנים אלו. נתון זה מעלה את השאלה באשר להשפעת היציאה לעבודה של חרדים על חילוצם מעוני.

2. תחולת העוני וחומרת העוני

לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי לעיל, מתוך דו"ח העוני 2014, עולה כי תחולת העוני של משפחות חרדיות עלתה במקצת. לפי שיטת הזיהוי של "בית ספר אחרון", עלתה תחולת העוני מכ-52.1% לכ-52.4%, וזאת למרות הגידול בשיעור המועסקים ושיעור המשפחות החרדיות שבהן קיימים שני מפרנסים. במדידה שנערכה באותה שנה, ואשר נסמכה על הגדרה עצמית, שיעור העוני עמד על רמה גבוהה יותר של כ-54%.

תחולת העוני של משפחות, נפשות וילדים

לפי קבוצות אוכלוסייה, 2013-2014 (באחוזים)

	2014			2013		
	משפחות	נפשות	ילדים	משפחות	נפשות	ילדים
כלל האוכלוסייה	18.8	22	31	18.6	21.8	30.8
קבוצת אוכלוסייה של ראש משק הבית:						
יהודים	13.6	14.9	21.6	13.7	14.1	20
חרדים (לפי גישת בית הספר האחרון)	52.4	59	67.3	52.1	57.8	66.8
חרדים (לפי הגדרה סובייקטיבית)	54.3	59.7	66.1			
עולים	18	17.3	23.5	18.5	16.6	22.4
ערבים	52.6	54	63.5	51.7	55.7	66.4

תחולת העוני בקרב ילדים חרדים, על אף שנמדדה בצורות שונות בשנת 2014, נשארה כמעט ללא שינוי ועמדה על כ-66%, שהם בערך פי שלושה מתחולת העוני בקרב ילדים יהודים שאינם חרדים.

נתוני העוני של הביטוח הלאומי מעידים על יכולת החילוץ מעוני לאחר תשלומי העברה ומיסים. מדד זה נותן אינדיקציה על האפקטיביות של מערכת המס הפרוגרסיבית הנהוגה בישראל, לצד תשלום קצבאות, ויכולתם לחלץ משפחות מעוני. מהנתונים עולה כי האפקטיביות של הקצבאות, ביכולתן לחלץ מעוני משפחות ויחידים באוכלוסייה, גבוהה יותר מאשר יכולתן לחלץ ילדים מעוני. לפי הסברי המוסד לביטוח לאומי, הקושי לחלץ משפחות חרדיות מעוני מקורו בשתי סיבות

מרכזיות. האחת נוגעת לירידה הכללית ביכולת לחלץ ילדים מעוני. יכולת זו ירדה בין שנת 2013 ל-2014 בכ-11% באוכלוסייה כולה, בשל קיצוץ של 20% בקצבאות הילדים אשר השפיע לכל אורך שנת 2014. המשפחות החרדיות, המתאפיינות במספר ילדים גדול יותר, מגלות רגישות גבוהה לקיצוצים בקצבת הילדים. הסיבה האחרת קשורה במערכת המיסוי ובמס הכנסה, כאשר תרומת תשלומי החובה להפחתת העוני שליליים, מאחר שדמי ביטוח לאומי וביטוח בריאות משולמים על ידי כלל הציבור לרבות מעוטי הכנסה.

מעבר לאפיון כללי של שיעור העוני באוכלוסייה החרדית, יש צורך ביצירת אבחנות פנים-מגזריות, המתייחסות לא רק לסוגיות המקובלות בעניין, כמו השתתפות בשוק העבודה והשכלה השימושית לתעסוקה, אלא גם להשתייכות לחוג מסוים בתוך החברה החרדית (חסידים מול ליטאים), לאזור מגורים (פריפריה מול מרכז), לאמונה ועמדות דתיות ועוד.

עוני במשקי הבית החרדיים

לפי הרכב משק הבית ומספר המפרנסים, 2013

לפי הכנסה נטו		זוג, 1-2 ילדים	זוג, 3+ ילדים	סה"כ משקי בית בקטגוריה
מפרנסים 0	אחוז ממשקי הבית החרדיים	4%	10%	14%
	תחולת עוני בקטגוריה	80%	86%	
מפרנס 1 במשרה חלקית	אחוז ממשקי הבית החרדיים	6%	14%	20%
	תחולת עוני בקטגוריה	74%	87%	
מפרנס 1 במשרה מלאה או עצמאי	אחוז ממשקי הבית החרדיים	5%	10%	15%
	תחולת עוני בקטגוריה	31%	67%	
2 מפרנסים: 2 במשרה חלקית/ 1 חלקית ו-1 מלאה או עצמאי	אחוז ממשקי הבית החרדיים	5%	10%	15%
	תחולת עוני בקטגוריה	20%	49%	
2 מפרנסים: 2 במשרה מלאה/ 1 מלאה ו-1 עצמאי/ 3+ מפרנסים	אחוז ממשקי הבית החרדיים	3%	7%	10%
	תחולת עוני בקטגוריה	15%	23%	
סה"כ	משקי בית חרדיים בקטגוריה	23%	52%	74%

מקור הנתונים: סקר הכנסות, עיבודים: מכון אהרן.

מתוך נתוני סקר הכנסות והוצאות משקי בית עולה כי 52% ממשקי הבית החרדיים הם בהרכב של זוג עם שלושה ילדים ומעלה. נתוני הטבלה מראים, כי ביחס להרכב משפחתי של זוג עם מספר ילדים קטן (1-2), תחולת העוני בהרכבים משפחתיים גדולים יותר היא, כצפוי, גבוהה יותר. כמו כן, ככל שמספר המפרנסים קטן יותר תחולת העוני עולה. הנתונים ממחישים את ממדי העוני בחברה החרדית גם בקרב משפחות עם מספר מפרנסים. שיעור העוני בקרב משפחות גדולות עם שני מפרנסים (במשרה חלקית או אחד במשרה חלקית והשני במשרה מלאה) עומד על כ-50% בקטגוריה זו. קל וחומר במשפחות גדולות שיש בהן פחות משני מפרנסים (המהוות כ-35% ממשקי הבית החרדיים). שם שיעור העוני מזנק ל-90%-70%.

ההתמודדות של משק הבית החרדי עם העוני מהווה סוגיה המטרידה את מקבלי החלטות, בהקשרים של מדיניות חברתית בכלל ובטחון סוציאלי בפרט. בשעה שמערכות השירותים החברתיים מטפלות במשפחות המצויות במצבי נזקקות או סיכון, נדרש משק הבית החרדי להתמודדות עם עוני כלכלי. רבות מן המשפחות החרדיות הן משפחות גדולות עם מפרנס אחד בלבד או שני מפרנסים בחלקיות משרה. אפילו כאשר מניחים הכנסות נלוות ממוסדות קהילתיים וגמ"חים, יש במשפחות חרדיות רבות קושי לספק את הצרכים הבסיסיים של משק הבית. חלק גדול של ההכנסות במשק הבית החרדי מגיע ממערכות הביטחון הסוציאלי, קצבאות ייעודיות להבטחת הכנסה ומלגות לאברכים.

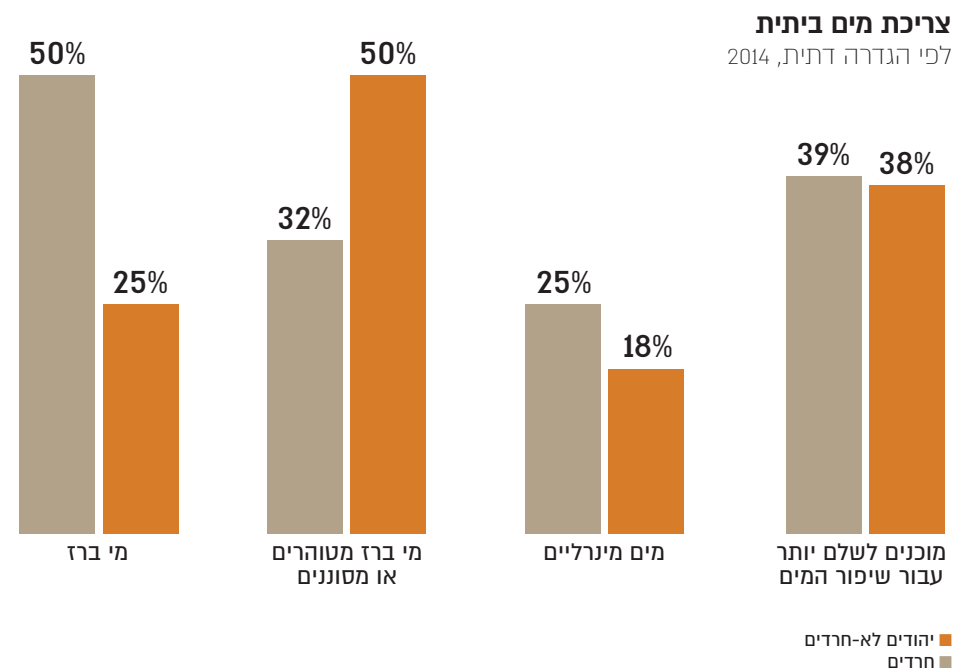
אל ההכנסות המוצהרות משכר, קצבאות, מלגות ותמיכה של גמ"חים, כנ"ל מצטרפים מרכיבים של מקורות בלתי פורמליים ולא מוצהרים במונחי עבודה או הכנסות אחרות. מכלול ההכנסות של משק הבית החרדי גבוה מספיק על מנת לקיים את המשפחות החרדיות בדוחק, אולם אינו מסמן יכולת לחלצם מעוני נוכח ההרכב ושיעור התעסוקה הנוכחי של החרדים. הרחבה בעניין מבנה ההכנסות וההוצאות של משק הבית החרדי נמצאת בפרק ז'.

המכון החרדי ישאף לכנס את הגורמים המופקדים על המדידה ומעצבים את השיח על העוני החרדי ברמה המוסדית ובהקשר האקדמי. מושגים כלליים ביחס לעוני במגזר החרדי השפיעו באופן ניכר על מדיניות הביטחון הסוציאלי ומדיניות העבודה והחינוך. ייתכן כי יש לקדם מדידה המכוונת לבחינת משקי בית חרדיים בהיבטים נוספים ולהבין את המאפיינים הייחודיים לציבור זה. ייתכן גם כי יש גם לבחון את משק הבית החרדי בכלים נוספים, איכותניים בחלקם, אשר יסייעו להבין את הצרכים של הציבור הזה ואת דפוסי הצריכה האופייניים לו.

העבודה של רשת הביטחון הקהילתית והיקפה לא נחקרו די הצורך, ובכוננת המכון החרדי להקדיש מאמץ מיוחד בתחום זה. הוותורים המדווחים עוזרים לשקף את מידת הפגיעות של צרכים קיומיים-בסיסיים, כמו גם להמחיש את סדרי העדיפות בהתאם לצרכים המקובלים באותה חברה. הממצאים הנוגעים לחרדים מעלים תמונה של ויתור מדווח גדול יותר מאשר באוכלוסייה היהודית הלא-חרדית, כמעט בכל הקטגוריות האפשריות. הקטגוריות הנפוצות ביותר בשתי הקבוצות הן ויתור על קירור או חימום מספק של הבית, וויתור על החלפת ריהוט בלוי, אך הן מופיעות בשכיחות גבוהה יותר של כ-10% בקרב משקי הבית החרדיים.

הקטגוריה החדשה של "אנשים החיים בעוני", המחליפה את המושג "עניים", נועדה לבטל את התיוג הקבוצתי ולכוון את המחר גם להתבוננות על ניתוח מיקרו של היום-יום ונסיבות חייהם של אנשים המתמודדים עם עוני. במסגרת זו בוחנים את דפוסי הצריכה בהיבטים של חסכון וניהול משק הבית. אפילו בתחום זה, השאלות של הסקר החברתי מתקשות להסביר את ההתנהלות הצרכנית החרדית, כאשר אחד מן האמצעים להקטנת ההוצאה כרוך במשק של עסקי מזון פנים חרדיים במחירים זולים, וצריכה קבוצתית של שירותים המקטינים עלות. כך, למשל, אפשר לשאול האם חלק מהצרכים נרכשים בקבוצות או ברכישה בבזארים המתקיימים במשקי בית. משק הבית החרדי מתנהל באורח חסכני, ומעבר לוותרים הכלכליים המדווחים, אפשר לזהות גם דפוסי צריכה חסכניים במישורים אחרים:

צריכת מים

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

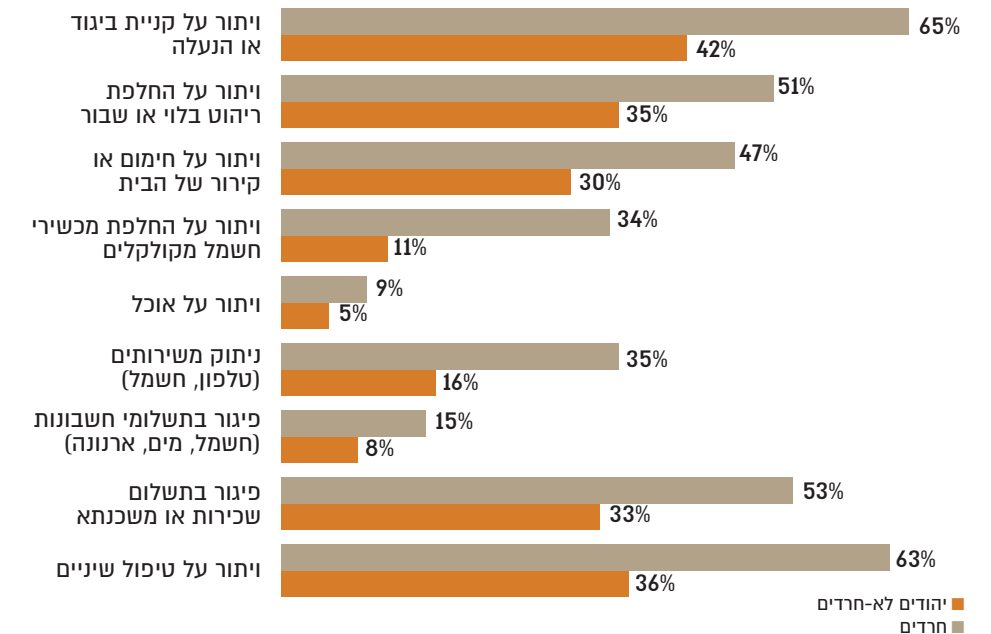
אינדיקציות התנהגותיות לקשיים כלכליים

דרך נוספת לעמוד על מידת המצוקה הכלכלית של הציבור אינה מתייחסת לנתונים עקיפים על רמת ההכנסה, אלא בוחנת באופן ישיר את התנהגותם של יחידים ושל משקי הבית. הסקר החברתי כולל שאלות המספקות אינדיקציות התנהגותיות מעין אלה. השאלות מעלות סוגיות הקשורות לסדרי עדיפויות של משק הבית ולדפוסי הצרכנות שלו. בחקר העוני, משק הבית החרדי נחשב שקול ומחושב, עד שיש המגדירים את החרדים "עניים חכמים". הדיווחים בסקר החברתי אכן מעידים כי משק הבית החרדי מתנהל מחד גיסא בדפוסי צריכה צנועים יותר, תוך ויתורים כלכליים גדולים, ומאידך גיסא בהישענות על מנגנוני סיוע קהילתיים.

ויתורים כלכליים

ויתורים עקב קשיים כלכליים

לפי סוג פגיעה והגדרה דתית, 2013

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

דיווחים על קושי בתשלומים ועל ויתורים כלכליים נחשבים בחקר העוני עדות למידת הפגיעות. לכאורה, הציבור החרדי מצוי יותר מקבוצות אחרות במצב שברירי, בין היתר כתוצאה מהמחויבות להשתתף ברכישת דיור לרגל נישואי הילדים. אולם רשת הביטחון הקהילתית, העומדת לרשות משק הבית החרדי, מתווספת למנגנונים של מדינת הרווחה, ולעתים אף מחליפה אותם. דפוסי

50% מן החרדים שותים מים מהברז לעומת 25% מהיהודים הלא-חרדים. מי ברז מטהורים או מסוננים שותים 32% מהחרדים לעומת 50% מהיהודים הלא-חרדים. עקב נתוני הצריכה הגבוהים של מי ברז כמי שתיה, רגילים או מסוננים, כ-40% מהחרדים ומהיהודים הלא-חרדים היו מוכנים לשלם יותר בחשבון המים שלהם כדי לשתות מי ברז טובים יותר.

תחבורה ונהיגה

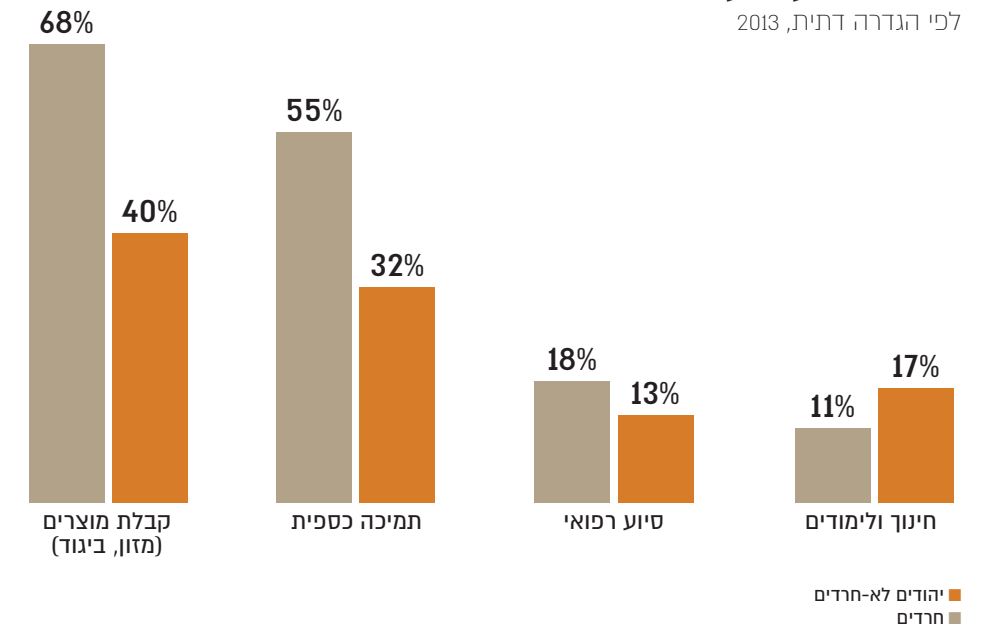
לפי הסקר החברתי בשנת 2014, ל-63% מהחרדים לא הייתה מכונית פרטית או מסחרית שעמדה לרשותם, לעומת 23% מהיהודים הלא-חרדים. בנוסף, רק 12% מהחרדים אינם משתמשים בתחבורה ציבורית, לעומת 35% מהיהודים הלא-חרדים.

סיוע מעמותות

קבלת סיוע מעמותות בתחומים רגישים של מזון, תמיכה כספית וחינוך מסמנים בדימוי העוני הכללי בישראל ביטוי למשבר תפקוד ומצב של תלות. בחברה החרדית אין בהסתייעות במנגנונים קהילתיים משום תיוג שלילי או ביטוי של תלות באותו אופן. מסיבה זו, בנוסף לשכיחות הגבוהה של חרדים שביב קו העוני, אחוז החרדים הנעזרים בעמותות או גמ"חים גבוה הרבה יותר. מנתוני הסקר החברתי עולה, כי בשנת 2013 21% מן החרדים קיבלו סיוע ללא תשלום מעמותה או ממתנדבים, לעומת 4% מהיהודים הלא-חרדים. אופני ההסתייעות השונים מפורטים להלן:

אופני ההסתייעות בעמותות

לפי הגדרה דתית, 2013

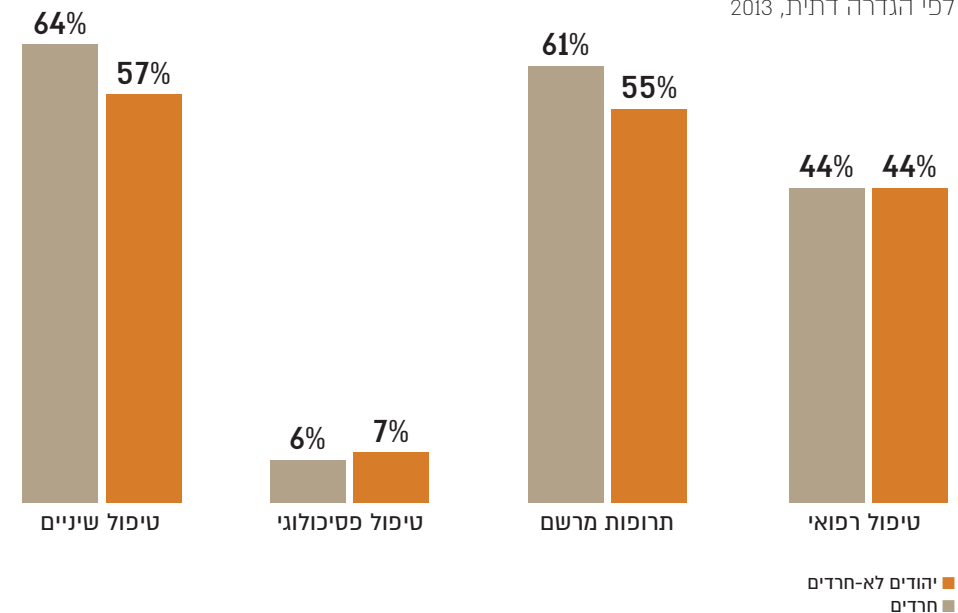
הגמ"חים מקיפים מגוון שירותים בתחומי סיוע שונים, החל בסיפוק צרכים בסיסיים, סיוע לחולים, כסאות לבתי אבלים, רהיטים, הכנסת כלה ותמיכה ביולדות, דרך הלוואות וסיוע בפתיחת עסקים וכלה באספקת תרופות וציוד רפואי, השאלת גנרטורים או סיוע למי שנתקע בצדי הדרך. המחקר המועט של הגמ"חים נסוב יותר סביב חוסנם הכלכלי, בעיקר בהיבט של קופות העיר לסוגיהן, מבלי לבחון לעומק את היקף המאפיינים ודפוסי ההישענות על מנגנוני החסד הקהילתי המגוונים.

בריאות

סוגיה נוספת שיש לה נגיעה גם למדידת העוני כרוכה ברמת ההוצאה לבריאות. גם בתחום זה, כפי שנמדד בסקר החברתי, ישנם קשיים הקשורים בהסתמכות על נתוני דיווח עצמי סובייקטיביים, היעדרם של נתונים אובייקטיביים, קושי בשאלות של התאמה בין-תרבותית וסוגיות של דיווח. לפי נתוני הסקר החברתי, בשנת 2013 רק 72% מהחרדים דיווחו על החזקת ביטוח בריאות משלים או פרטי, בנוסף לביטוח הבריאות הממלכתי, לעומת 86% מן היהודים הלא-חרדים. בקרב החרדים קיימת שונות בין הגברים לנשים – 68% ו-77% בהתאמה, בניגוד ליהודים הלא-חרדים, ששם השכיחות של ביטוח רפואי בקרב שני המינים זהה. מתוך החרדים שאינם מבוטחים בביטוח משלים דיווחו 60% כי הסיבה לכך היא קשיים כלכליים. הסקר החברתי אינו מספק סיבות אחרות, אך אפשר לשער שקיימת מודעות נמוכה בעניין או תפיסה תרבותית שונה באשר לנחיצות הדבר. נתונים נוספים מהסקר החברתי, העוסקים במצבם הבריאותי של החרדים, מתארים על בסיס דיווח עצמי את רמת ההזדקקות לשירותים רפואיים.

הזדקקות לשירותים רפואיים שונים

לפי הגדרה דתית, 2013

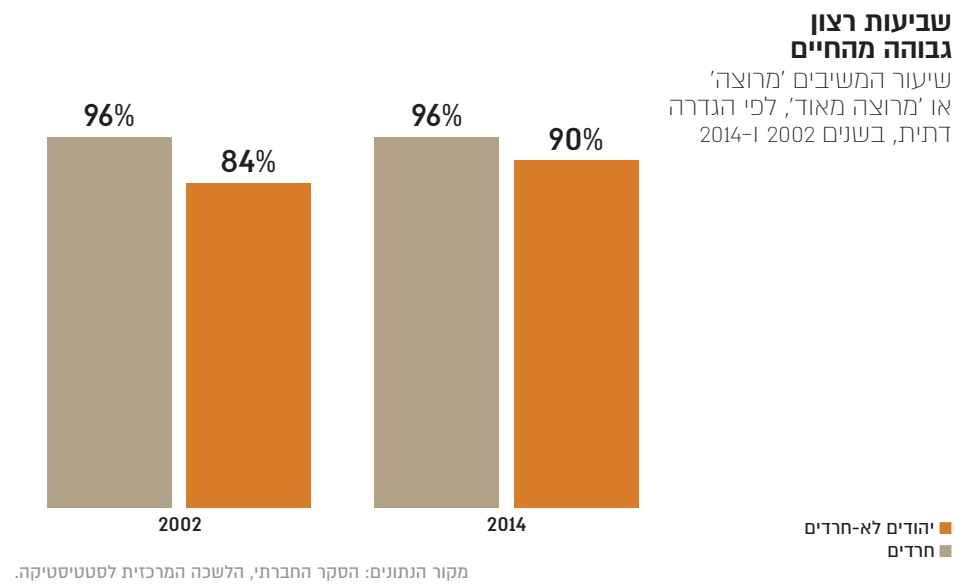

דיווחים סובייקטיביים על שביעות רצון וציפיות לעתיד מהחיים ומהמצב הכלכלי

מחקרים המודדים עושר ושביעות רצון הפכו נפוצים בדור האחרון, בהקשר הבחינה של רווחת אזרחים (Wellbeing). יחד עם זאת, מדידה סובייקטיבית מסוג זה רגישה במיוחד להבדלים בין-תרבותיים, לנסיבות חיים ועוד. יתר על כן, שביעות הרצון הכללית, כפי שהיא מדווחת, וציפיות לעתיד של אנשים מאמינים שזורים באמונה דתית. התייחסות לסוגיה, ללא ההקשר הדתי, יוצרת עיוות.

שביעות רצון מהחיים ומדדים כלליים

בסקר החברתי ניתן למצוא באופן ייחודי שאלות המודדות סוגיות אלה, המשמשות גם כאינדיקציות לקושי בהשוואה בין התשובות של חרדים ליהודים שאינם חרדים.

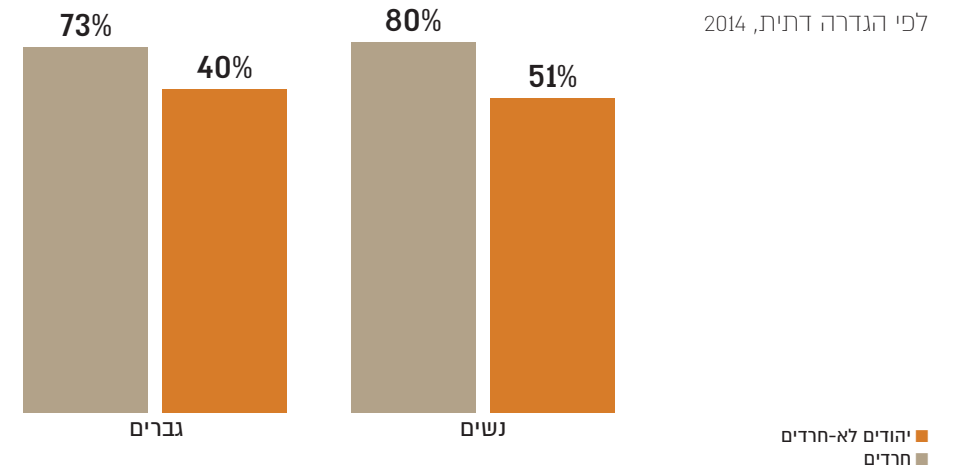

ניכר מהנתונים שהחרדים זקוקים לשירותים רפואיים שונים יותר מאשר היהודים הלא-חרדים, ובעיקר לטיפול שיניים (64% לעומת 57%, בהתאמה) ולתרופות מרשם (61% לעומת 55%, בהתאמה).

אולם, במעבר מדיווח על צריכת שירותים לדיווח עצמי-סובייקטיבי על המצב הבריאותי, ניכרים פערים הפוכים בין החרדים ליהודים הלא-חרדים. 67% מן החרדים דיווחו כי מצב בריאותם טוב מאוד בדרך כלל, לעומת 48% מהיהודים הלא-חרדים. כאשר מתבוננים על המצב הבריאותי בהתאם לגיל ומגדר, עדיין נשמר הפער בין החרדים ליהודים הלא-חרדים:

דיווח על מצב בריאותי "טוב מאוד"

לפי הגדרה דתית, 2014

בקרב בני קבוצת הגיל 20-50 שיעור המשיבים על מצב בריאותי טוב מאוד עולה, אך באופן שמשמר את הפער בין החרדים ליהודים הלא-חרדים. כמו כן נמצא שאין הבדל מגדרי בתוך הקבוצות. בנוסף, 10% בלבד מהחרדים עד גיל 50 דיווחו על קיומה של בעיה בריאותית או פיזית, לעומת 21% מן היהודים הלא-חרדים.

נתוני הדיווח העצמי מתארים תמונה של הבדלים משמעותיים ובלתי מוסברים במצבם הבריאותי של החרדים לעומת שאר האוכלוסייה היהודית. הנתונים אינם מאפשרים לומר אם מדובר בצרכים שונים, במודעות שונה או בסיבה אחרת. הטענה הסבירה היא שמדובר בפערים תרבותיים בכל הנוגע להצהרות כאלו, כאשר אצל החרדים רווחת התפיסה ש"ברוך השם, הכל בסדר". אולם, השאלות המתעוררות מנתונים אלה מצטרפות לקושי רחב יותר עם השאלות המתארות דיווח על מצב סובייקטיבי.

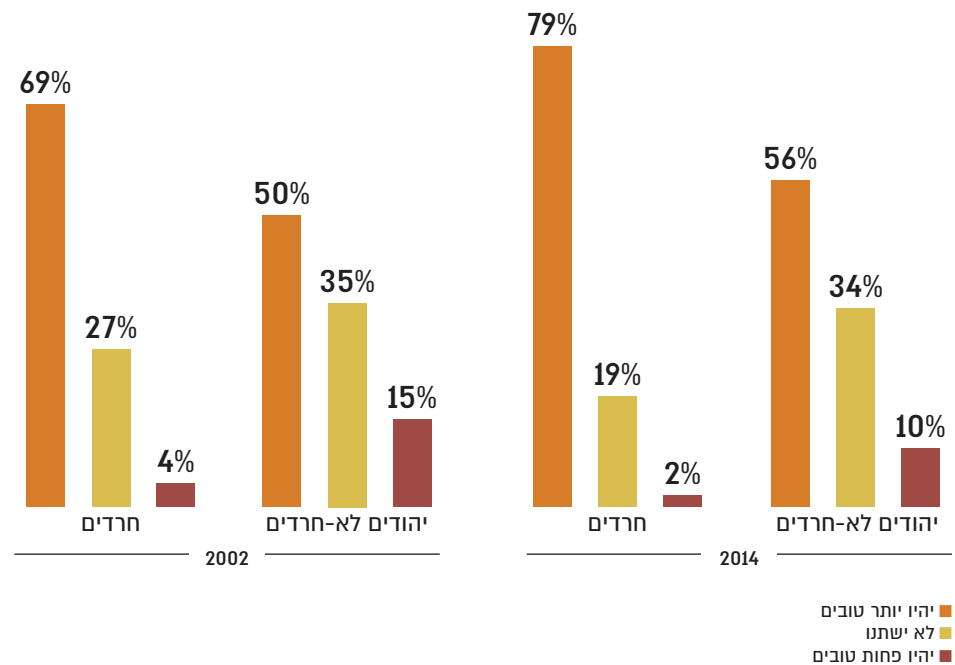
בדומה, אם נשווה את נתוני שביעות הרצון מהחיים של החרדים ושל היהודים הלא-חרדים לשביעות הרצון מהמצב הכלכלי, נגלה שבעוד שבראשון ישנו פער של למעלה מ-10%, שביעות הרצון של שתי הקבוצות מהמצב הכלכלי בינונית ודומה (64% מהחרדים לעומת 61% מהיהודים הלא-חרדים). השוואת הנתונים עשויה להצביע על כך ששביעות הרצון הכללית של החרדים אינה תלויה במצב הכלכלי, בעוד שייתכן שהציבור היהודי הלא-חרדי מושפע יותר ממצב זה. ייתכן שאפשר להסביר את הנתונים ברצייה, בהגדרה נבדלת של אושר ובמרכזיות של האמונה הדתית המספקת בטחון ואושר, כפי שנמצא גם במחקרים במערב אירופה. כך או כך, שאלות מסוג זה המופיעות בסקרים ממשלתיים, מעוררות קשיים.

הערכת העתיד

בדומה לשאלות הנוגעות לשביעות רצון ועושר, גם הנושא של השוואת התקוות לעתיד מעלה קושי בהסברת הנתונים.

הערכת החיים בשנים הקרובות בהשוואה להיום

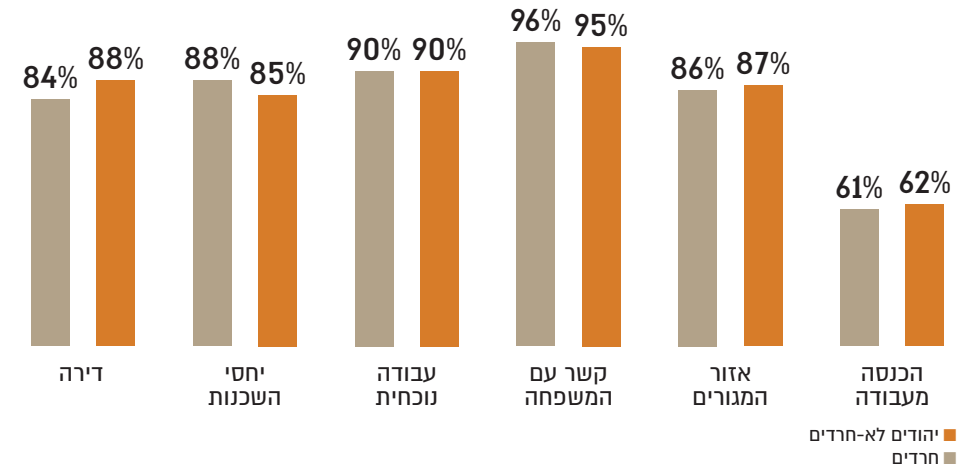
לפי הגדרה דתית, בשנים 2002 ו-2014

הערכת החיים של החרדים מתאפיינת כאופטימית יותר בשתי נקודות הזמן מאשר זו של יהודים לא-חרדים, וקיים פער של כ-20% בין הקבוצות בהערכת החיים כטובים יותר בעתיד (79% ו-56% בהתאמה). בשתי הקבוצות ניכרת עלייה בולטת בתפיסה שהחיים יהיו טובים יותר בין 2002

שביעות רצון גבוהה במדדים שונים

שיעור המשיבים 'מרוצה' או 'מרוצה מאוד', לפי הגדרה דתית, 2014

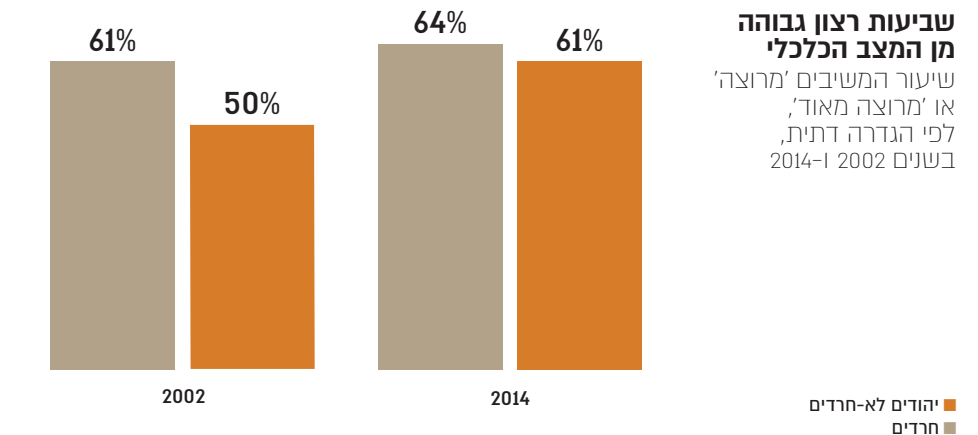

החרדים מדווחים על שביעות רצון גבוהה יותר מהחיים. 96% מהחרדים מרוצים עד מרוצים מאוד באופן כללי מחייהם, לעומת 84% מן היהודים הלא-חרדים. אצל החרדים המגמה יציבה בין השנים 2002 ו-2014, לעומת עלייה ניכרת בשביעות הרצון של היהודים הלא-חרדים בשנים אלו. הנתונים מלמדים כי גם החרדים וגם היהודים הלא-חרדים מדווחים על שביעות רצון גבוהה במרבית המדדים, ללא פערים משמעותיים.

אולם, בעוד ששביעות הרצון מהכנסה מעבודה של החרדים והיהודים הלא-חרדים זהה (62%), רק 54% מהחרדים מצליחים לכסות את כל ההוצאות החודשיות של משק הבית שלהם, לעומת 67% מהיהודים הלא-חרדים. ממצא זה מרמז על סדר עדיפות אחר ואוריינטציה הנבדלת ביחס לעתיד.

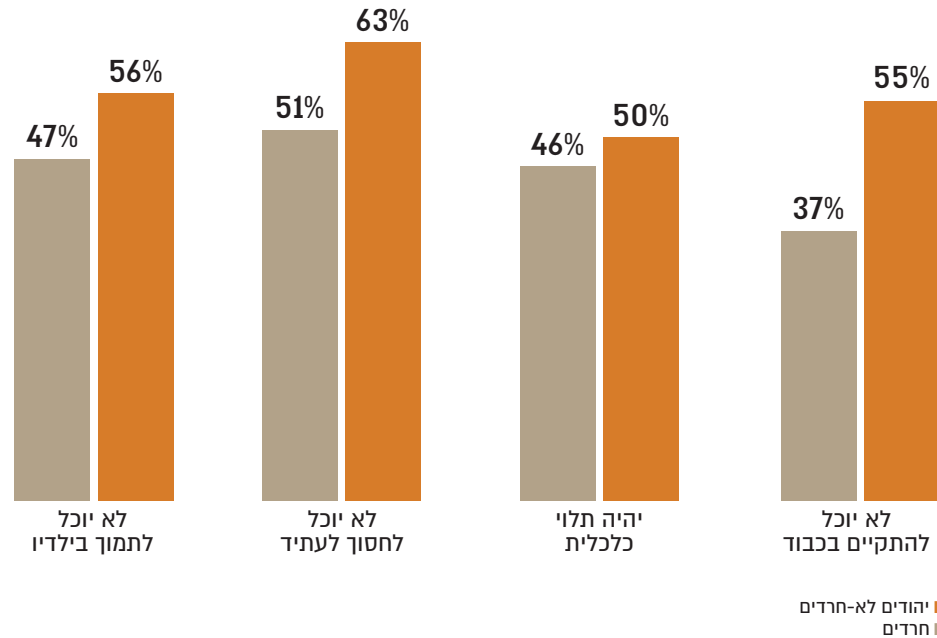
שביעות רצון גבוהה מן המצב הכלכלי

שיעור המשיבים 'מרוצה' או 'מרוצה מאוד', לפי הגדרה דתית, בשנים 2002 ו-2014

חששות בנוגע לעתיד הכלכלי

שיעור המשיבים 'מוטרד' או 'מוטרד מאוד', לפי הגדרה דתית, 2013

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

החרדים גם מוטרדים פחות בנוגע לעתיד הכלכלי שלהם: 47% מן החרדים מוטרדים מאי יכולת לתמוך בילדיהם בעתיד, לעומת 55% מהיהודים הלא-חרדים. 51% מן החרדים מוטרדים מכך שלא יוכלו לחסוך כסף בעתיד, לעומת 63% מהיהודים הלא-חרדים. 46% מן החרדים מוטרדים מהאפשרות שיהיו תלויים כלכלית באחרים. 37% מן החרדים מוטרדים שלא יוכלו להתקיים בכבוד לעת זקנה, לעומת 55% מן היהודים הלא-חרדים. תשובות אלו עשויות לעורר שאלות של תקפות או התאמה תרבותית, על רקע הפער בין הקשיים הכלכליים האובייקטיביים ושיעור העוני הגבוה של החברה החרדית, כפי שתוארו בתחילת הפרק, לבין שביעות הרצון הגבוהה והאופטימיות היחסית באשר לעתיד הכלכלי והכלכלי.

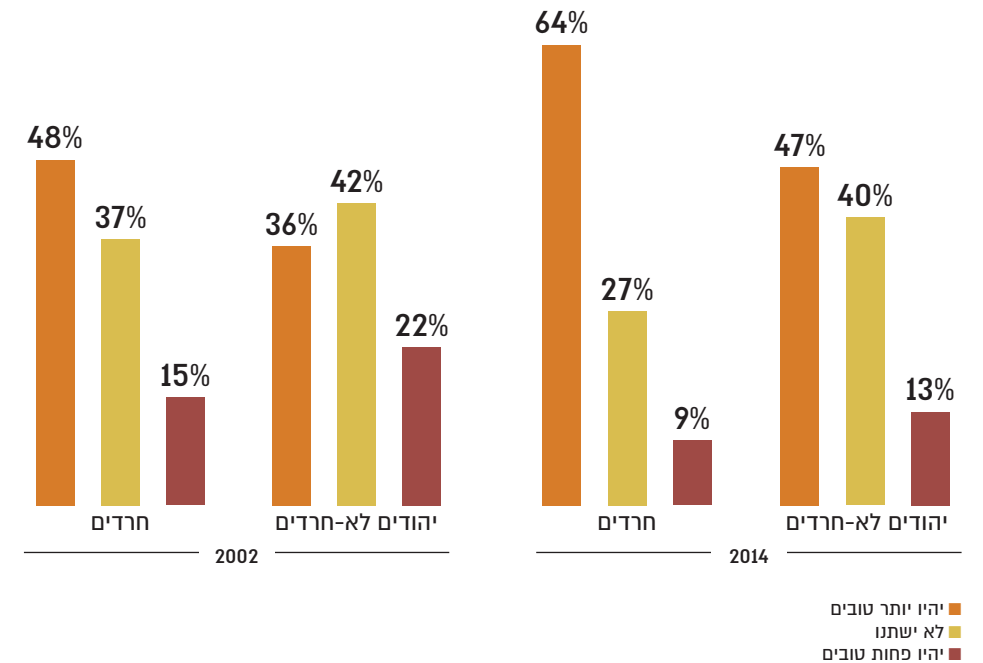
שימוש בשירותי הרווחה

את פרק הרווחה חותמים נתונים ממשלתיים שנמסרו ממערך המחקר של משרד הרווחה. אפשר לראות בנתונים אלה עדות לצרכים של הציבור החרדי בתחום הרווחה, אך לא פחות מכך, ביטוי למידת האמון שלהם בשירותים אלה ומידת התאמתם התרבותית. המחקר אודות השימוש בשירותי הרווחה בקרב החרדים נמצא בראשיתו. משרדי הממשלה פיתחו בשנים האחרונות מגוון של שירותים מותאמים בריכוזים החרדיים. תהליך זה סייע לציבור החרדי

ל-2014, אך אצל החרדים העלייה ניכרת יותר. ההבדלים בין חרדים לבין יהודים שאינם חרדים נוגעים בליבה של תפיסת העתיד ואופן כינונו. בשעה שאדם שאינו דתי סובר שמקור הריבונות נמצא באדם המכונן את עתידו, הרי שאדם דתי בכלל וחרדי בפרט מאזן בין ביטחון בקב"ה ובין ההשתדלות הנדרשת מצדו.

המצב הכלכלי האישי בשנים הקרובות בהשוואה להיום

לפי הגדרה דתית, בשנים 2002 ו-2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

האופטימיות של החרדים משתקפת גם בתחום הכלכלי. יותר חרדים צופים כי מצבם הכלכלי יהיה טוב יותר מאשר יהודים לא-חרדים (64% מול 47%). מאז 2002 חלה עלייה בשתי הקבוצות בציפיות הכלכליות, אך גם כאן בקרב החרדים העלייה גדולה יותר (16% לעומת 11%).

לעבור מיחס של הסתייגות בכל הקשור לשירותי הרווחה, למצב בו היקף הפונים לקבלת שירותי רווחה ברשויות המקומיות משתווה ואף גבוה מן הממוצע הארצי. לפי שנתון משרד הרווחה, כ-16% מהאוכלוסייה הכללית בישראל רשומה במחלקות הרווחה המוניציפליות. להלן טבלה של נתונים מערים חרדיות מובהקות, שעשויים לשקף את תמונת המצב של נוכחות המשפחות החרדיות בשירותי הרווחה.

רישום בשירותי הרווחה

בערים החרדיות, 2014

עיר	כלל האוכלוסייה	רשומים במחלקות (נפשות)	אחוז רשומים במחלקות מתוך האוכלוסייה
ביתר עילית	44,900	9,154	20%
מודיעין עילית	60,000	16,200	27%
בני ברק	172,500	26,005	15%
אלעד	42,600	10,131	24%
סה"כ	320,000	61,490	19%

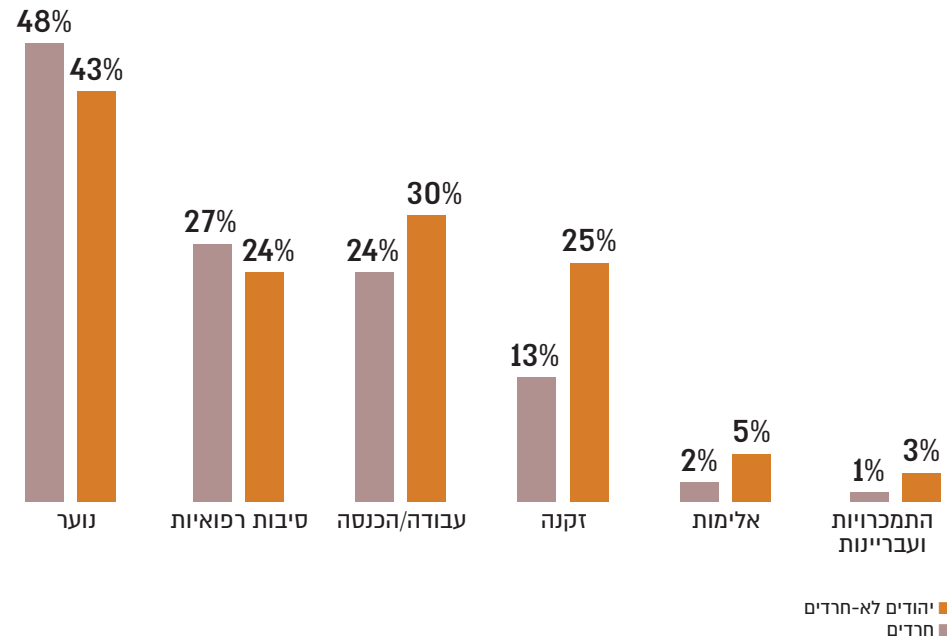
מקור הנתונים: משרד הרווחה.

על פי נתוני הערים החרדיות המובהקות, השיעור הממוצע של השימוש בשירותי הרווחה דומה לשיעור השימוש בהם באוכלוסייה הכללית.

בחינת אשכולות הנזקקות מחייבת התייחסות לשאלה על ההבדלים בין האוכלוסייה היהודית הכללית לבין האוכלוסייה החרדית. קיימת שכיחות זהה של חרדים ויהודים לא-חרדים בעילת נזקקות הקשורה לסיבות רפואיות. אולם, בעילת נזקקות הנובעת מתפקוד לקוי של הורים או של ילדים ונוער, קיימת שכיחות גבוהה יותר (במעט) של נזקקות באוכלוסייה החרדית. לעומת זאת, בעילות הנזקקות מהכנסות או זקנה קיים פער הפוך, ואלו נפוצות יותר משמעותית בקרב היהודים הלא-חרדים. יתכן כי השוני נובע ממאפיינים חברתיים ותרבותיים, אולם אפשר לשער כי המהלך של לגיטימציה למערכות הרווחה העירוניות טרם הושלם, ולפיכך ייתכן כי תחומים כמו אלימות במשפחה פחות מדווחים עדיין.

אשכולות הנזקקות בקרב הרשומים במחלקות הרווחה

לפי הגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: משרד הרווחה.

לסיכום, פרק זה מציג נתונים הנוגעים בממדים שונים של מושגי העוני, רמת החיים והרווחה האישית של הציבור החרדי, מתוך מגוון מקורות נתונים ומסגרות מושגיות. אלו מציגים תמונה מפוצלת ומציאות המשקפת אתגרים תיאורטיים ומתודולוגיים כתשתית לאתגר מדיניות נרחב.

המפגש בין השירותים האישיים והחברתיים במדינת הרווחה לבין המגזר החרדי מהווה נושא המצוי בתכניות העבודה של המכון החרדי, ואף נעשתה התקשרות ראשונית עם מחלקת התכנון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. המכון החרדי, כחלק מקהילת המחקר של החברה החרדית, ישאף לפתח שיח וכלים האמורים לבחון במגוון כלים מתודולוגיים את ההשקפה, הערכים והעמדות של החרדים. לשם כך ייעשה שימוש גם בכלים ייעודיים לבחינת החברה החרדית. ההתבוננות בחברה החרדית והמחקר אודותיה צריכים להיעשות לא רק בכלי מחקר של כלל החברה הישראלית, אלא בגישה יותר מגוונת באמצעות פיתוח כלים המנתחים מופעים חברתיים מבפנים ועושים שימוש במושגים פנים מגזריים.

הנתונים המוצגים בפרק זה עוסקים במבנה ההכנסות וההוצאות של משק הבית החרדי. הנתונים מצביעים על הפערים הגדולים הקיימים, בינם לבין משקי הבית היהודים שאינם חרדים, בגובה ההכנסות וההוצאות ובהרכבם. פערים אלה מתקשרים לסוגיות נוספות שנדונו בפרקים קודמים במסמך זה, העוסקות בנושאים של תעסוקה ועוני. קובעי המדיניות שיעסקו בסוגיות אלה נדרשים לנתונים טובים יותר, ובעיקר כאלה שישקפו את השונות הפנים חרדית, בין קבוצות ומגזרים שונים

הכנסות והוצאות

המושג "משק בית" במדינת ישראל מייצג יחידות משפחתיות שונות, בממדים דמוגרפיים, כלכליים, חברתיים וערכיים. משק הבית החרדי פועל בתוך הסביבה הכלכלית של מדינת ישראל בתנאים ייחודיים. האופנים שבהם החברה החרדית מאזנת בין המבנים הדתיים ואורחות החיים, ובין מילוי הצרכים הכלכליים של משק הבית, מקפלים בתוכם השלכות על המדיניות הכלכלית בכללה, וצריכים לשמש מושא לחקירה בקרב קובעי המדיניות.

בשיח הציבורי-ישראלי נתפסת תופעה זו במונחים של "צריכה נבונה" ו"צניעות" מחד גיסא, ומעוררת עמדות שליליות המתייחסות ל"עבודה בלתי פורמלית" אשר טרם נחקרה מאידך גיסא. השיח בקרב קובעי המדיניות כיום נשען על צורות מדידה השואפות להציב את משק הבית החרדי באותם הקשרים של משק בית שאינו חרדי. צורת התבוננות זו מספקת תמונת חלקית בלבד. התפלגות ההכנסות של משקי הבית החרדיים, עפ"י סקר הוצאות משקי בית, מלמדת כי קרוב ל-50% מהחרדים העובדים מצויים בתחום ההכנסות שבין 4,000-10,000 ש"ח ברוטו. רק 18% מקרב החרדים העובדים מדווחים על הכנסות שמעל 10,000 ש"ח, כאשר לעומתם 40% מהיהודים הלא-חרדים מדווחים על הכנסות שמעל סכום זה.

פער זה משקף את המבנה הענפי ומקורות התעסוקה של המגזר החרדי בחלק הנמוך של הסקטור הציבורי במשק פנימי, המצוי לעיתים בתת-עבודה. מצבן של הנשים החרדיות אף קשה יותר; 65% מתוכן מדווחות על הכנסות של פחות מ-6,000 ש"ח. כמעט 40% מכלל הנשים החרדיות מדווחות על הכנסה של פחות מ-4,000 ש"ח, ההופכת את ההכנסות מעבודה למקור משני בכלל ההכנסות של משק הבית. ממצאים אלה מעלים שאלות קשות על התפיסה הרווחת ביחס לאישה החרדית המפרנסת, ולהזנחה הנלווית במדיניות העבודה.

הפערים אף גדלים כאשר יורדים לרזולוציות של נפש מתוקנת, עקב גודל משק הבית החרדי. לפיכך, עיון מעמיק יותר בנתוני ההכנסות צריך להבהיר האם למשק הבית החרדי ישנם מקורות הכנסה נוספים ומהם, ומהו מבנה ההוצאות האופייני לו.

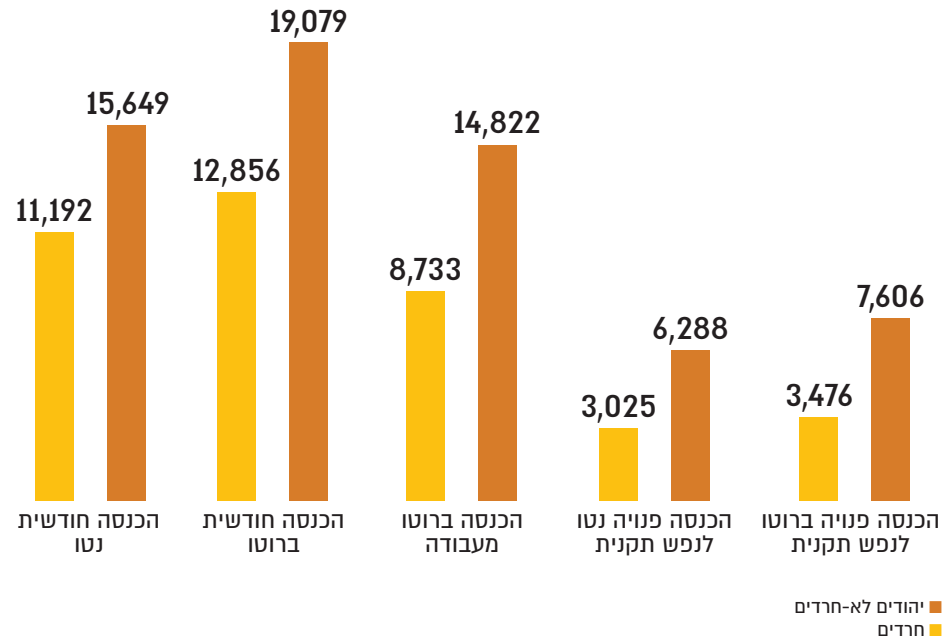
עם זאת, סקירה של נתונים ממשלתיים הכוללת היבטים אלה עדיין מותירה חלקים חסרים בסוגיית התנהלותו הכלכלית של משק הבית החרדי. התמונה חסרה היבטים הנוגעים למבנה הכלכלי-קהילתי של האוכלוסייה החרדית, המהווה חלק בלתי נפרד מכלכלת משק הבית החרדי, תוך התייחסות להכנסות כמו גם להוצאות. בנוסף, נדרשת התבוננות מפורטת ומעמיקה, המבוססת על היכרות תרבותית עם אופני הצריכה הייחודיים של הציבור החרדי. שאלות אלה על כלכלה ומשק פנימי, מוסדות צדקה וחסד, עזרה ותמיכה בלתי פורמלית ועוד, דורשות איסוף נתונים נרחב יותר במגוון כלים ומתודולוגיות ייחודיים.

החידה הגדולה על האופן שבו מאזנות משפחות חרדיות את ניהול משק הבית הגדול מצד אחד, והרכב ההכנסות וגודלו המצומצם מצד שני, לא נפתרה. פיענוחה נתון כיום להשערות וספקולציות שונות, שאינן מאוששות מחקרית. כדי להבין לעומק את אופן ההתנהלות של כלכלת משקי הבית החרדיים דרוש מחקר מעמיק יותר, המשלב כלים ומתודולוגיות מתאימים.

הכנסות

השוואת נתוני ההכנסות של חרדים לעומת יהודים לא-חרדים מצביעה על פערים מוכרים:

נתוני הכנסה ממוצעים לחודש
(בשקלים) לפי הגדרה דתית, 2013

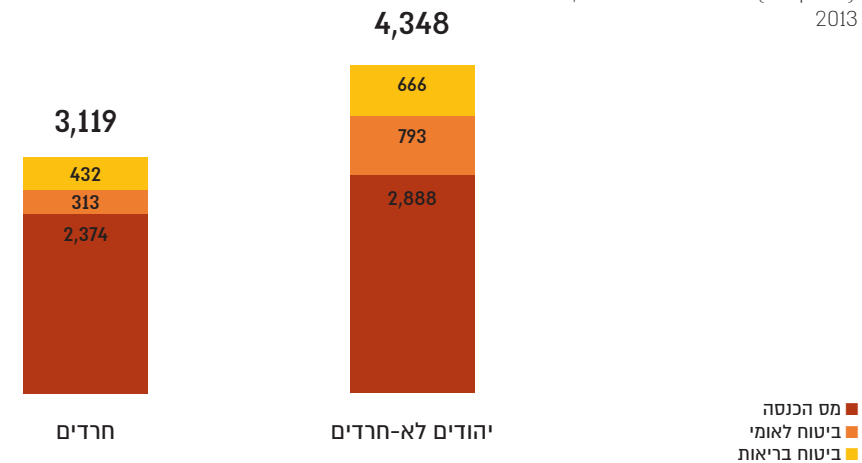

מקור הנתונים: סקר הכנסות מתוך סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אפשר לראות כי קיים פער של 40% בין ההכנסה החודשית נטו (הממוצעת) של חרדים לבין זו של יהודים לא-חרדים. לעומת זאת, ההכנסה הפנויה הממוצעת לנפש תקנית של חרדים היא כמחצית מההכנסה לנפש של יהודים לא-חרדים. גם ההכנסות הממוצעות מעבודה של חרדים הן כמחצית מאלו של היהודים הלא-חרדים.

יחד עם זאת, הפער בין ההכנסות החודשיות ברוטו (הממוצעות) של שתי הקבוצות גדול בכ-10% מהפער בין ההכנסות נטו, ועומד על כ-50%. פערים אלה יכולים להיות מוסברים באמצעות מבט אל שיעור תשלומי החובה של משקי הבית השונים, והרכבם:

תשלומי חובה חודשיים למשק-בית (בשקלים) לפי הגדרה דתית, 2013

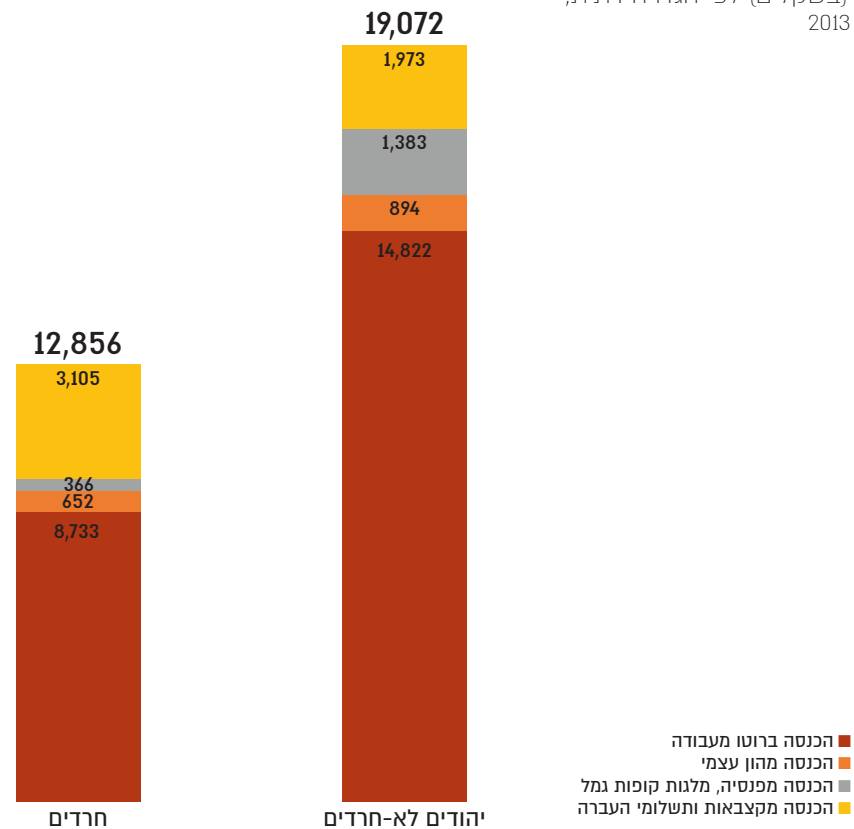

מקור הנתונים: סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בעוד שמשקי בית חרדיים משלמים בממוצע כ-3,000 ש"ח תשלומי חובה חודשיים, משקי בית יהודים לא-חרדיים משלמים כ-4,500 ש"ח. הנתונים מצביעים על ההבדל בתשלומים למס הכנסה וביטוח לאומי, כגורמים העיקריים להפרש בשיעורים בין שתי הקבוצות, כאשר פערי ההכנסה המשמעותיים עשויים להסביר הבדל זה.

מבט אל הרכב ההכנסות של משקי הבית החרדיים ושל היהודים הלא-חרדיים, מצייר את משקלן השונה של הכנסות מעבודה והכנסות ממקורות הכנסה אחרים במשקי בית של יהודים לא חרדים, ובמשקי בית חרדיים:

הרכב הכנסות חודשיות למשק-בית (בשקלים) לפי הגדרה דתית, 2013

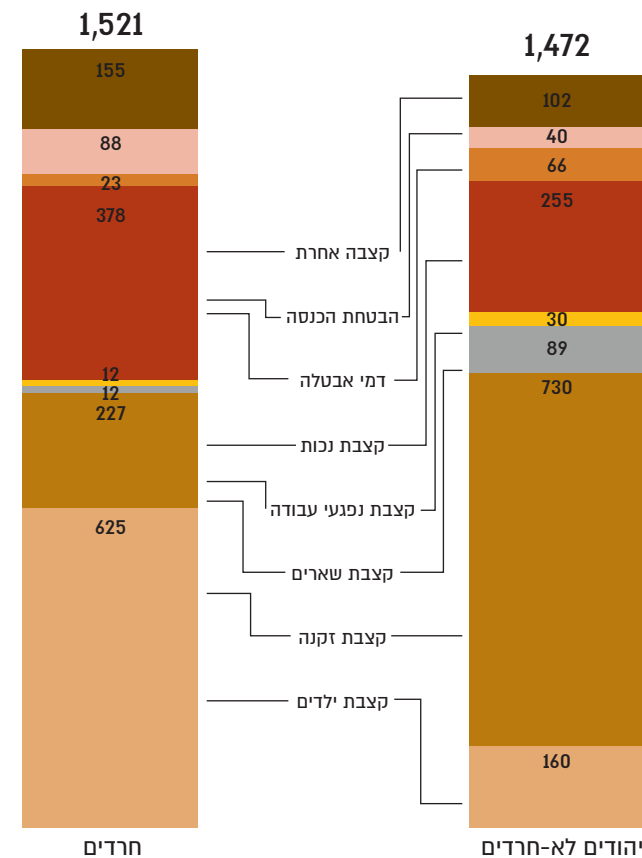
מקור הנתונים: סקר הכנסות מתוך סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הרכב מקורות ההכנסה ושיעורם היחסי מלמדים על פערים גדולים בין החרדים לבין יהודים שאינם חרדים. ההכנסות של החרדים מעבודה, קופות גמל והון עצמי נמוכות באופן משמעותי מאלה של יהודים שאינם חרדים. ייתכן שההבדלים בהכנסות מפנסיות וקופות גמל קשורים בדפוסי ההעסקה בציבור החרדי במשק הפנימי, המאופיין לעיתים בהיעדר הקפדה על דיני עבודה. ההכנסה מקצבאות ותשלומי העברה במונחים אבסולוטיים ויחסיים, היא היחידה הגבוהה יותר במשק בית חרדי לעומת משק בית יהודי שאיננו חרדי.

הכנסות של יחידים ושל משקי בית חרדיים מביטוח לאומי, שהם מרכיב מרכזי בסל הקצבאות, מהווים סוגיה חשובה בהיבטים של מדיניות רווחה, מיסוי ובטחון סוציאלי, הנושאת גם משמעויות פוליטיות. הרכב הכנסות זה של משק הבית החרדי מלמד על הדמוגרפיה השונה; ההכנסות מקצבאות ילדים מהוות רכיב גדול בהשוואה לאלו שאינם חרדים, בעוד שאצלם קצבאות הזקנה והשאיירים הם המרכיב הגדול יותר.

הכנסות חודשיות שוונות מביטוח לאומי (בשקלים) לפי הגדרה דתית, 2013

מקור הנתונים: סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

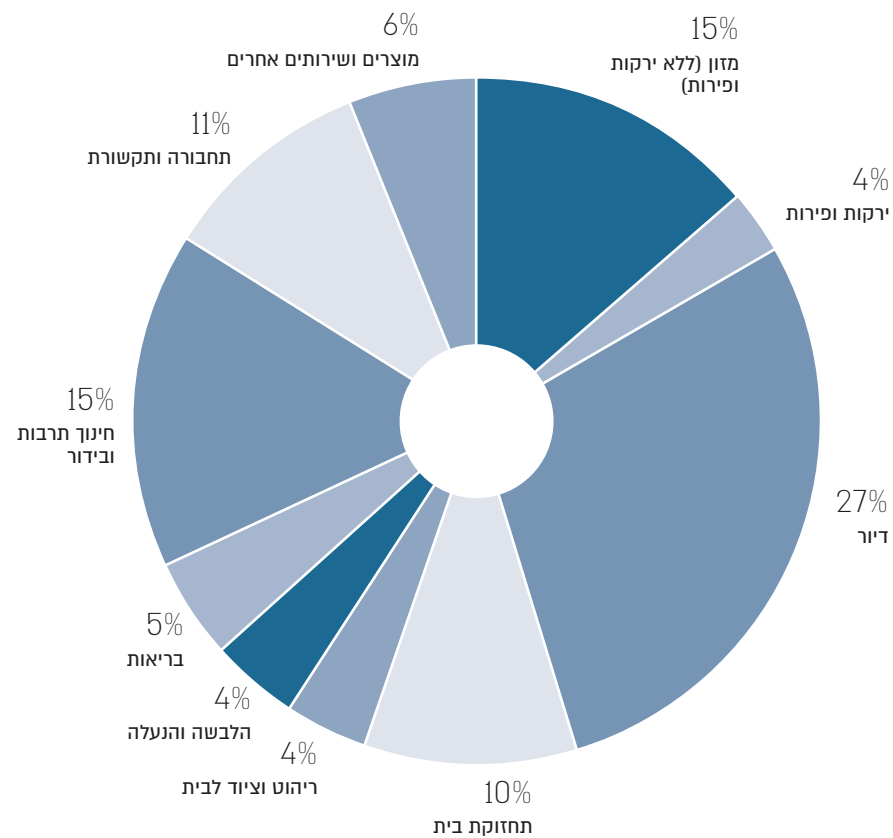
ההפרש הגדול יחסית בקבלת קצבת נכות בקרב החרדים מחייב הסבר. אפשר להעלות השערות שונות, בתוכן מיצוי טוב יותר, עוני וריבוי ילדים עם צרכים מיוחדים. האחרון עשוי להיות קשור לגודל המשפחות בציבור החרדי, המעלה את ההסתברות ללידתו של ילד בעל צרכים מיוחדים, כמו גם לעמדות בעלות חומרה משתנה, בקרב קבוצות בחברה החרדית, באשר לבדיקות והליכים רפואיים במהלך ההיריון.

בקצבאות תומכות העבודה ישנו היפוך, המשקף את ההבדלים בין חרדים לבין יהודים שאינם חרדים בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה. בשעה שיש יותר חרדים המקבלים הבטחת הכנסה ופחות המקבלים דמי אבטלה, בציבור שאינו חרדי המצב הפוך. במסגרת הדיון על הבטחת הכנסה יש לציין את התמיכה באברכים כמקור הכנסה מקביל שאינו מביטוח לאומי.

ההכנסות מעבודה למשק בית חרדי, ומקורות הכנסה נוספים, משרטטים תמונה מדאיגה: מדובר במשק בית גדול, המתקשה בהכנסות, עם רמת חיסכון נמוכה אשר – כפי שנראה להלן – מפצה על קשיים אלו בהקטנת הוצאות ובצרכנות זהירה. עם זאת, ללא חסכוניות ומקורות הכנסה פנסיונים, בתוך שנות דור, עם הזדקנות האוכלוסייה החרדית, עלול להתפתח דפוס עוני של קשישים חרדים בהיקפים נרחבים.

הוצאות

הרכב הוצאות צריכה חודשיות למשק בית בקרוב חרדים, 2013

מקור הנתונים: סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מהנתונים עולה כי ברוב הקטגוריות לא נמצאו הבדלים ניכרים בהרכב ההוצאות למשק הבית בין משקי הבית של יהודים לא-חרדים לבין משקי הבית של חרדים. שני מרכיבים של הוצאות צריכה נמצאו בעלי הבדלים גדולים יחסית בין שתי הקבוצות של משקי הבית. הבולט מבניהם הוא ההבדל בהוצאה היחסית של משקי בית לא חרדים על תחבורה ותקשורת (20% ו-11% בהתאמה). לעומת זאת, הוצאות של חרדים בסעיפי המזון, הדיוור ובקטגוריית "חינוך, תרבות ובידור" גבוהה יותר, אך בשיעורים קטנים יחסית.

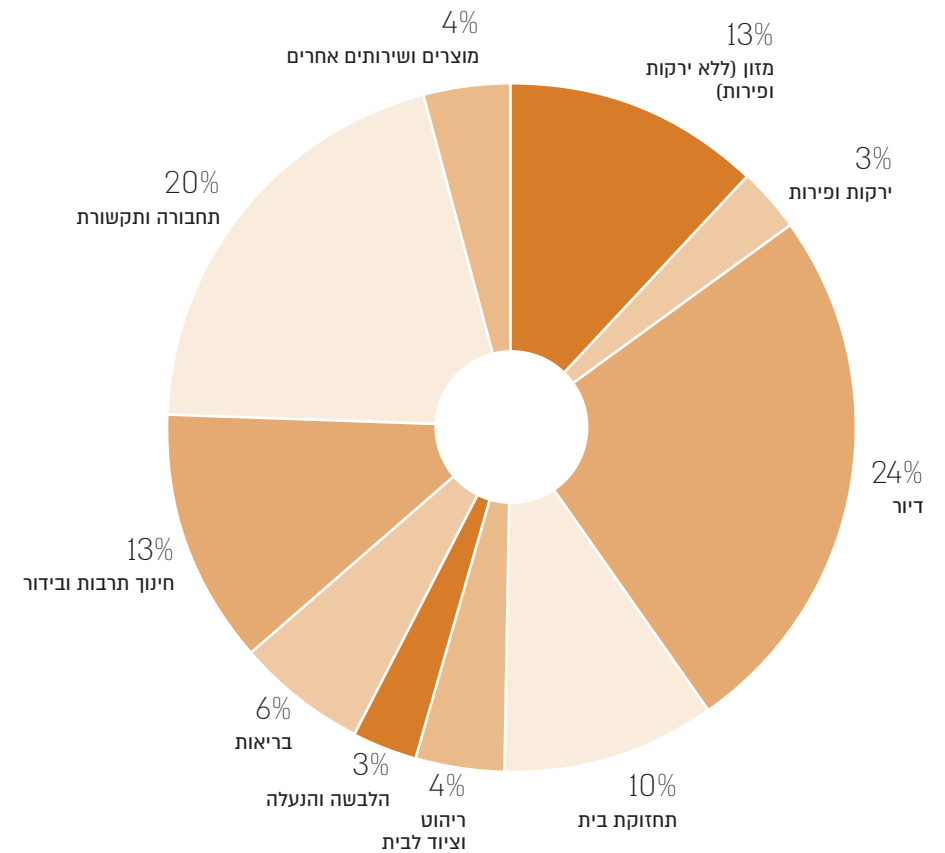
מאחר שהחרדים אינם נוהגים להוציא הרבה על תרבות ובידור, אפשר לטעון כי עיקר משקלה של

הקטגוריה האחרונה נובע מהוצאות על חינוך. כך גם הקטגוריה 'תחבורה ותקשורת' אינה מעידה הרבה, מאחר שחרדים עשויים להוציא יותר על תחבורה ופחות על תקשורת. שכן, השימוש במכשירים סלולאריים מצומצם יותר, וכך גם השימוש בטלוויזיה בכבלים, וממילא התשלום עליו. בהתאם לכך ייתכן, שחלק מהגדרות של סעיפי הוצאה צריכות לעבור התאמה תרבותית לחרדים, בייחוד בכל הנוגע לסעיפים של תרבות, בידור ותקשורת.

הרכב הוצאות צריכה חודשיות למשק-בית

בקרב יהודים לא-חרדים, 2013

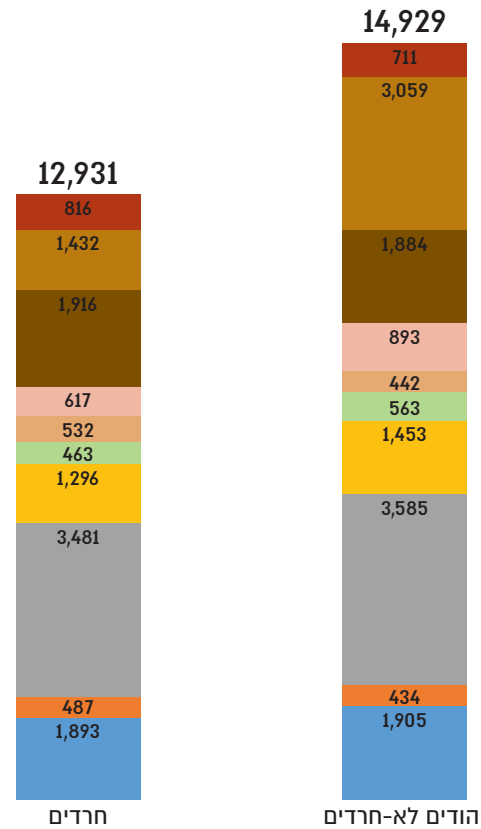

מקור הנתונים: סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הרכב ההוצאות של משקי הבית במונחים אבסולוטיים מדגיש את המקומות שבהם הוצאות הצריכה של חרדים ויהודים לא-חרדים דומים ושונים:

הרכב הוצאות צריכה חודשיות למשק-בית

(בשקלים) לפי הגדרה דתית, 2013

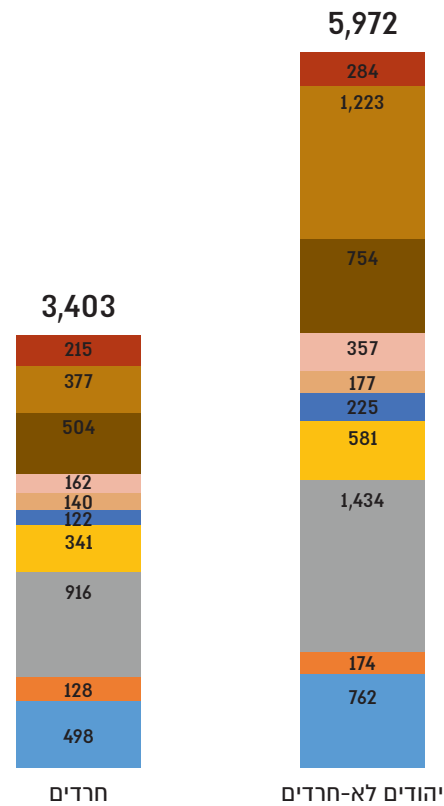
- מזון (ללא ירקות ופירות)
- ירקות ופירות
- דיור
- תחזוקת בית
- ריהוט וציוד לבית
- הלבשה והנעלה
- בריאות
- חינוך תרבות ובידור
- תחבורה ותקשורת
- מוצרים ושירותים אחרים

מקור הנתונים: סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הפער בהוצאות על תחבורה ותקשורת בין משקי בית יהודיים שאינם חרדים למשקי בית חרדיים הוא במונחים יחסיים פי שניים, אך במונחים יחסיים ואבסולוטיים פי שניים: משקי בית חרדיים מוציאים בממוצע כ-1,500 ש"ח על סעיף זה, לעומת משקי בית של יהודים שאינם חרדים המוציאים כ-3,000 ש"ח על אותו סעיף.

הפער בין הוצאות הצריכה של משק הבית החרדי ובין משק הבית היהודי שאינו חרדי – העומד על כ-20% – אינו מתאר את עומק ההבדלים בין שתי הקבוצות. מאחר שמספר הנפשות במשק בית חרדי גבוה משמעותית, יש צורך להשלים את התמונה בנתונים המותאמים לנפש מתוקנת:

הרכב הוצאות צריכה חודשיות לנפש מתוקנת (בשקלים) לפי הגדרה דתית, 2013

מקור הנתונים: סקר הוצאות משקי-בית, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התמונה העולה מן הנתונים מלמדת כי הפער בהוצאות הצריכה לנפש מתוקנת, בין שתי הקבוצות מזנק לכ-75%. משמעות הדבר היא כי משק בית חרדי מוציא על נפש מתוקנת כמחצית ממשק בית יהודי שאינו חרדי.

לסיכום, הנתונים שהוצגו בפרק זה מצביעים על הפערים הגדולים הקיימים בגובה ההכנסות וההוצאות ובהרכבם, בין משקי הבית החרדים לבין משקי הבית היהודים שאינם חרדים. פערים אלה מתקשרים לסוגיות נוספות שנדונו בפרקים קודמים במסמך זה, העוסקות בנושאים של תעסוקה ועוני. קובעי המדיניות שיעסקו בסוגיות אלה נדרשים לנתונים טובים יותר, ובעיקר כאלה שישקפו את השונות הפנים חרדית, בין קבוצות ומגזרים שונים. כמו כן, נדרשת הרחבה והעמקה של ההיכרות עם המבנים וההסדרים האופייניים לקהילה החרדית, בהם ארוגה כלכלת משקי הבית החרדיים.

המכון החרדי פועל במישורים שונים להרחבת בסיס הנתונים העומד לפני מקבלי ההחלטות והעמקת הידע שלהם בכל הקשור לכלכלת משקי הבית החרדים, כבסיס להבנת קשרי הגומלין המורכבים בין תחומי הרווחה והתעסוקה. במסגרת זו פועל המכון באמצעות שלושה מחקרים שונים הנוגעים בשונות הפנים-חרדית בהתנהלות כלכלת משקי הבית, במדיניות המיסוי הנוגעת למשפחות מרובות ילדים, ולבסוף גם בתחום הגמ"חים, המשמשים עמוד תווך בכלכלה החרדית ונמצאים במוקד העניין הכלכלי-לאומי בעת הזאת.

בפרק זה נסקרים נתונים
הנוגעים למאפייני הדיור
של האוכלוסייה החרדית
בהיבטים של פריסה ומוביליות
גיאוגרפית, חזקת הדיור
וצפיפותו, וצרכי דיור עתידיים

דירות

דפוסי המגורים של החברה החרדית התפתחו שכבה על שכבה היסטורית, כאשר אל המוקד ההיסטורי של היישוב הישן בירושלים הצטרפו בתקופה המנדטורית ריכוזים נוספים, בעיקר בתל אביב ובבני ברק. במקביל למגמת ההתכנסות פנימה לאחר קום המדינה, וקביעת גבולות קהילתיים מובחנים, החלה הגירה מתל אביב לריכוזים חרדיים יותר, ובעיקר לפתח תקווה ובני ברק.

במקביל להתכנסות בבני ברק ובירושלים החלה מגמה של יציאה למרחב הכלל ישראלי. מוטיבציה חינוכית השקפתית הניעה את ההתיישבות בתוך ריכוזי העולים בעיירות הפיתוח (אופקים, אשדוד, נתיבות). בדומה, ההתיישבות סביב גוש דן שיקפה כוונה לכונן קהילות חרדיות בצמוד לריכוזי העולים בשכונות (בת ים, חולון, רחובות). בשלהי שנות החמישים, עם ההתגבשות מחדש של החצרות החסידיות שנכחדו בשואה, קמו מספר קריות חרדיות חסידיות מחוץ למטרופוליטניים החרדים המתהווים (נתניה, רחובות, בת ים). נסיבות מיוחדות, במובחי ההתפתחות הקהילתית, ודפוסי התארגנות של חסידים וליטאים במפגש עם ההתחזקות הדתית של עולי שנות החמישים, יצרו ריכוז גדול במיוחד באשדוד. המקרה של חיפה מסמן גם הוא התפתחות של מרכז חסידי (ויז'ניץ) שסביבו התלכדו קבוצות נוספות.

ההתחזקות הדתית שהתרחשה בשנות השמונים, בקרב יהודים שעלו מארצות האסלם, שינתה את אופיין של חלק משכונות העולים מאסיה ואפריקה, ויצרה ריכוזים חרדיים ספרדים. הגידול הדמוגרפי גרם גם לעיובי שכונות וריכוזים קטנים, ולהקמת קריות חסידיות בפריפריה, כגון ריכוזי חסידות גור בערד ובחצור הגלילית.

השילוב של הצורך החרדי בדויר עם המגמות הלאומיות של התיישבות מעבר לקו הירוק הביא לניסיון שלא צלח; בניית עמנואל כעיר חרדית גדולה. ייסוד הערים החרדיות החדשות, מודיעין עילית (יזמה פרטית), וביתר עילית (על תשתית שנועדה ליישוב של תנועת ביתר), סימנו מגמה של הקמת יישובים חרדיים בצמוד לקו הירוק. הקמת העיר אלעד כחלק מתכנית שבעת הכוכבים הייתה כרוכה, גם היא, בשאיפה של יזמים חרדים להשתלב במדיניות של משרד השיכון באותם עשורים. בתהליך הדרגתי שחל בשנות ה-90 גדלה הנוכחות החרדית ביישובים ובשכונות עירוניות ביהודה ושומרון.

באותן שנים, עקב מדיניות התכנון הממשלתית ומשרד השיכון, גדל מאוד הריכוז החרדי בבית שמש, עד כדי הפיכתה לעיר חרדית. ביישובים קטנים ובשכונות, עם ריכוז חרדי גָּל ודמוגרפיה חילונית מתדלדלת, נוצרו לא פעם קונפליקטים סביב אורחות החיים וזהות המקום.

זיהוי הפריסה הגיאוגרפית של הציבור החרדי והעדפותיו נבחנו בכמה מחקרים אקדמיים, ולא במפתיע על ידי חברות נדל"ן. מידע מועיל ואמין, על הפריסה הגאוגרפית של הציבור החרדי ברמה הארצית, יש בנתונים של פריסת מוסדות החינוך החרדיים ותלמידיהם לפי ישוב. כך, מחוץ לשני המרכזים הגדולים של בני ברק וירושלים, שלוש הערים החרדיות (אלעד, מודיעין עילית וביתר עילית) ושני הריכוזים הגדולים במיוחד של אשדוד ובית שמש, מתגורר כרבע מן הציבור החרדי בערים מעורבות, בתוכן פתח תקווה, חיפה, נתניה, תל אביב, נתיבות, רחובות, צפת, בת ים חולון חדרה, טבריה, אשקלון, קריית גת ועוד (ראו נתונים בפרק על החינוך).

אינדקסיה של השינויים הדמוגרפים בריכוזים חרדיים אפשר לראות בנתוני ההצבעה לבחירות. ניתוח ההצבעה למפלגת "יהדות התורה המאוחדת" יכול ללמד על גידול בליבה החרדית בריכוזים שונים.

שינויים במצביעי "יהדות התורה"

בין השנים 2009-2015

עיר	2009			2015		
	סך קולות מצביעים 'יהדות התורה'	קולות מצביעי 'יהדות התורה' מתוך סך מצביעים	סך קולות מצביעים	קולות מצביעי 'יהדות התורה' מתוך סך מצביעים	אחוז גידול במצביעי יהדות התורה	אחוז מצביעי 'יהדות התורה' מתוך סך מצביעים
עפולה	18,220	0.7%	23,208	426	1.8%	179%
קרית גת	22,667	3.6%	26,860	1,548	5.8%	59%
כרמיאל	23,494	1.7%	25,162	647	2.6%	54%
חיפה	136,506	2.2%	151,318	4,894	3.2%	44%
צפת	10,920	7.1%	14,278	1,404	9.8%	38%
בית שמש	23,790	20.3%	34,382	9,589	27.9%	37%
טבריה	16,233	2.6%	20,411	719	3.5%	35%
רחובות	56,337	3.0%	69,985	2,487	3.6%	19%
אשדוד	96,363	8.4%	115,145	11,132	9.7%	15%
פתח תקווה	100,123	3.4%	125,633	4,810	3.8%	13%
ירושלים	217,905	18.8%	258,879	53,948	20.8%	11%
תל אביב	226,390	1.0%	263,205	2,628	1.0%	1%

מקור הנתונים: ועדת הבחירות של הכנסת.

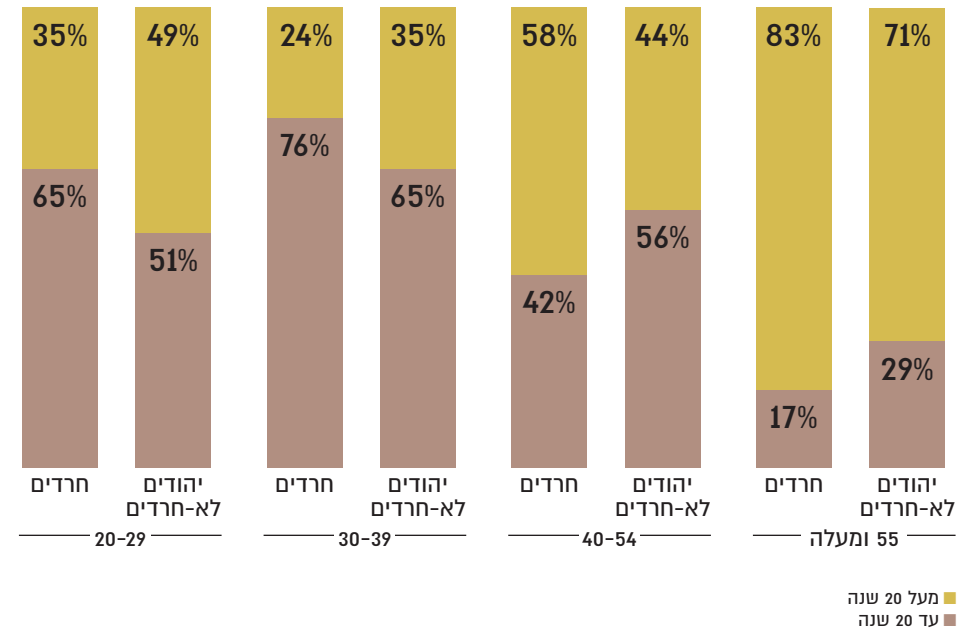
תמונת המצב של דפוסי ההצבעה למפלגת "יהדות התורה המאוחדת" בריכוזים אלו מלמדת על גידול שניתן להסבירו במובחנים של הגירה פנימית כמו גם גידול דמוגרפי. המחקר של הפריסה הגיאוגרפית החרדית, באמצעות ניתוח תוצאות הבחירות, מגלם בתוכו פוטנציאל למחקר עתידי.

מוביליות גיאוגרפית

בחינה של מוביליות גיאוגרפית מגלה כי ותק המגורים של משקי בית חרדיים גבוה יותר משל יהודים שאינם חרדים.

ותק מגורים ביישוב

לפי קבוצת גיל והגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

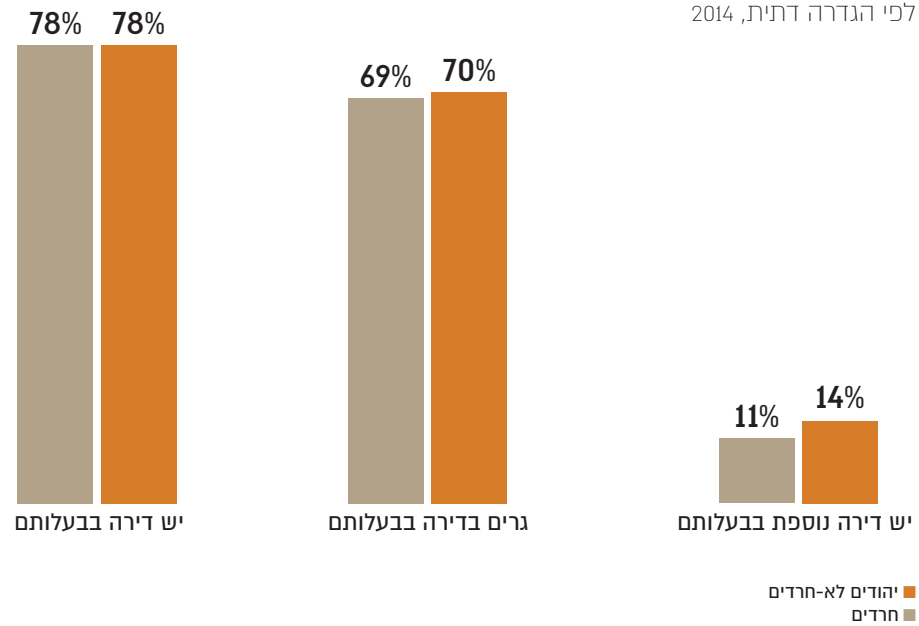
ותק היישוב בקרב האוכלוסייה היהודית הכללית, בהשוואה לאוכלוסייה החרדית, משתנה בהתאם לגיל ולרמת הוותק. כך, בקרב צעירים חרדים, הוותק יהיה נמוך משל האוכלוסייה הכללית, ואילו בקרב המבוגרים הוותק גבוה יותר. להבדלים אלו השפעות על מדיניות תכנון. התופעה של זוגות צעירים העוברים לריכוז חדש מסמנת מעבר חד פעמי, אשר לאחריו ישתקע הזוג הצעיר באותו ריכוז חרדי. חלק מן הריכוזים הללו כוללים מוסדות קהילתיים, שההשתייכות של משקי הבית אליהם מוודקת. אפשר להציע מספר השערות להסברת הנתונים: אוכלוסייה מבוגרת הצמודה לקהילה, ריכוזים חסידיים בקריות, קושי בהעברת משפחה גדולה בין יישובים, ויכולת כלכלית מוגבלת לשיפור הדיור. ייתכן גם, כי משק הבית החרדי במטרופולין החרדי משמש את הנכדים הלומדים ביישובות (לאחר עזיבת הוריהם לפריפריה), ואת בני המשפחה המורחבת. כך ניתן להסביר את הממצא, שלפיו יש ריבוי משקי בית חרדיים עם יותר מאדם נוסף שאינו מהמשפחה הגרעינית, אבל מתגורר בו.

חזקת דיור

חזקת הבעלות בישראל, בהיבט השוואתי, היא מהגבוהות בעולם כאשר מאפיין זה נוגע במבנה העומק של חברת מהגרים השבה לארצה ושואפת להקים בית. העדפה של בעלות על דירה, כביטוי של יציבות, משקפת את מבנה העומק הישראלי מעבר לחלוקות לפי רמת דתיות. אצל החרדים מתעצבת המגמה של חזקת בעלות גם מהסדרי הנישואין ורכישת דירות לזוגות הצעירים. המדיניות של הממשלה והפעילות הקהילתית מעודדות בעלות על דירות. עבור חלק מן החרדים זהו חידוש היסטורי, שכן רבים מן החרדים ביישוב הישן התגוררו בהקדשים קהילתיים בדמי מפתח.

חזקת דיור

לפי הגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

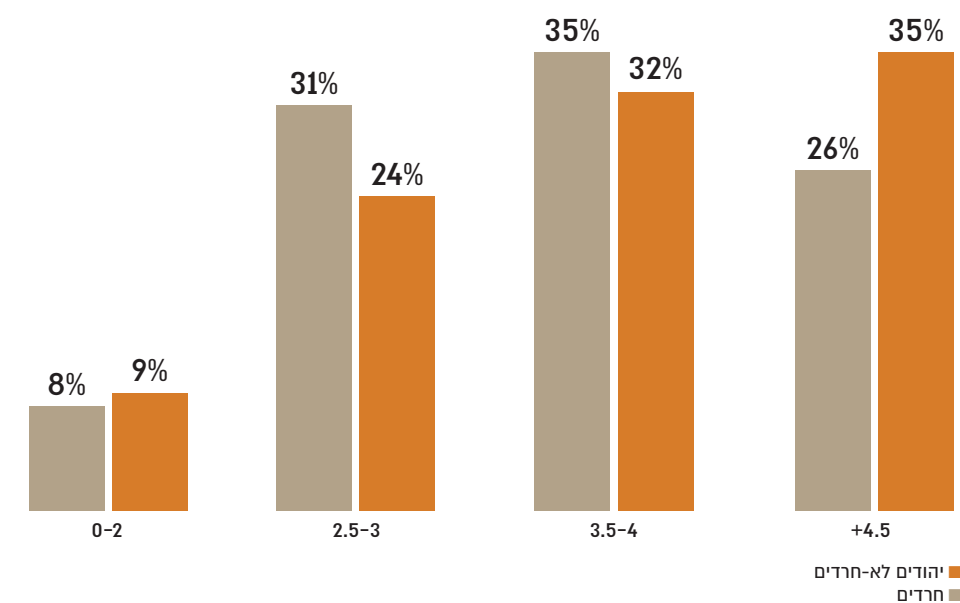
ל-78% מהחרדים ומהיהודים הלא חרדים יש דירה בבעלותם; 69% מהחרדים גרים בדירה בבעלותם, לעומת 70% מהיהודים הלא-חרדים. מתוך אלה שגרים בדירה שבבעלותם, ל-11% מהחרדים יש דירה נוספת בבעלותם, לעומת 14% מהיהודים הלא-חרדים. מתוך החרדים המתגוררים בדירה שכורה, 93% שוכרים אותה מאדם פרטי, לעומת 86% מהיהודים הלא-חרדים. היתר שוכרים דירות בדיור הציבורי ובמוסדות לימוד. הפער בשוק השכירות הפרטית, בין יהודים חרדים לאלו שאינם חרדים, נובע מהעובדה שמלאי הדיור הציבורי מרוכז במקומות שבהם יש פחות חרדים. ייתכן גם שיש סוגיות של חסמי זכאות או שמאפייני המתגוררים בדיור הציבורי שונה היסטורית. חלק מן החרדים בריכוזים ההיסטוריים מתגוררים במבנים השייכים לקהילה ו"בהקדשים". ייתכן שהקטגוריות של הלמ"ס מתקשות לזהות אותם.

צפיפות הדיור

גודל הדירות וצפיפות הדיור נחשבים פרמטר חשוב לרווחה, להתפתחות של ילדים ולתפקוד משק הבית. רמת הצפיפות של משק הבית החרדי היא פונקציה של גודל המשפחה והיכולות הכלכליות. לפי נתוני הלמ"ס, מרבית האוכלוסייה החרדית מתגוררת בדירות בנות 2-4 חדרים, בעוד שבקרוב האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית נמצא כי רובה מתגוררת בדירות בנות 3.5 חדרים ומעלה. הנתונים על גודל הדירות, כפי שהופיעו בסקר החברתי, אינם מפתיעים נוכח רמת העוני במגזר החרדי, דפוסים של משק הבית ובעיקר גודל המשפחה. יחד עם זאת, בדומה לנתונים אחרים, שאותם אוספת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, יש צורך לקבל אפיון נוסף, בתוך הקטגוריה של צפיפות דיור, בכל הנוגע למספר הגבוה של הנפשות לחדר.

גודל הדירה

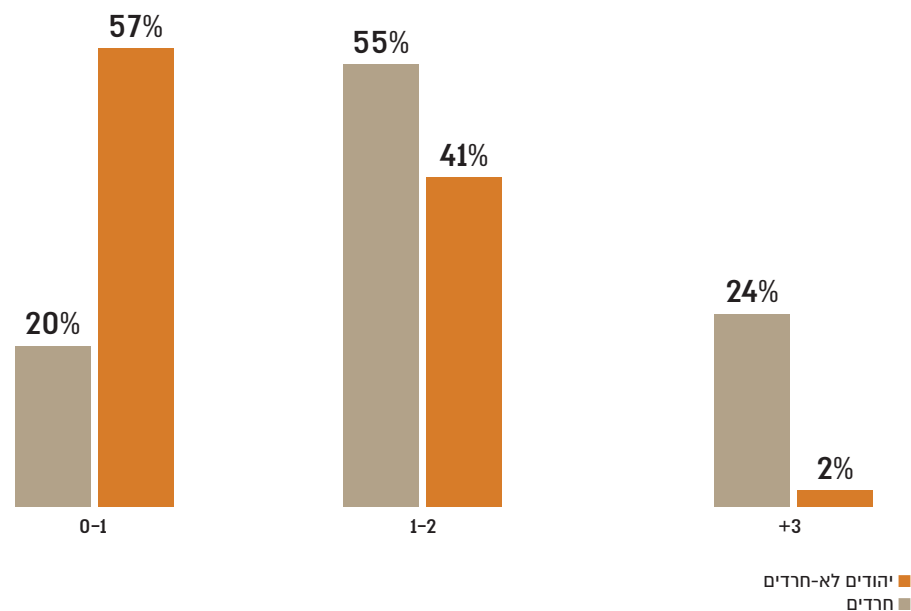
(בחדרים) לפי הגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

צפיפות דיור

(מספר נפשות לחדר), לפי הגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בעוד ש-24% מן החרדים מתגוררים בצפיפות גבוהה של למעלה משני אנשים לחדר, רק 2% מהיהודים הלא-חרדים דיווחו על צפיפות מגורים כזו.

צרכי הדיור

האתגר של דיור לציבור החרדי משלב בתוכו שני סדרי יום. הסדר האחד כרוך בצרכי הדיור החרדי כשלעצמם, הנדרשים לאזן בין צרכי התכנון הקהילתיים הייחודיים, ובין הצורך בנגישות למרכזים כלכליים וחברתיים, כמו גם היכולת הכלכלית של משק הבית החרדי. הסדר האחר נוגע במפגש הבין קבוצתי הרגיש, בכל הקשור ביחסי חרדים עם קבוצות זהות אחרות בחברה הישראלית. לפיכך יש עניין מיוחד לקובעי המדיניות להכיר את הנתונים הנוגעים לפרמטרים מרחביים של דיור, כמו גם לנתונים המתייחסים לקטגוריות אוניברסליות כמו גודל דירה, צפיפות והעדפות דיור. בהיעדר מדיניות כוללת, הפריסה של הציבור החרדי נקבעת בשילוב לא מתואם בין מגמות השוק השונות. כך, משקי בית בערים הגדולות, בירושלים ובחיפה, רוכשים דירות בפאתי השכונות החרדיות ובשכונות חילוניות מזדקנות. בבית שמש, בקריית גת, באחיסמך ובטבריה פועלים יזמים אשר מעצבים את המרחבים ואת הפריסה הגאוגרפית של חלק מן הציבור החרדי. בכסיף המתוכננת ובנצרת עילית בולט הניסיון של הממשלה לייצר מענים לצרכי הציבור החרדי, ולשלב במדיניות המרחבים כלפי ריכוזים שאינם יהודים.

בעשור הקרוב תקבע מדיניות השיכון את הפריסה הגאוגרפית של החרדים למשך שנות דור,

ובהיעדר קבלת החלטות מוסדרת יפעלו כוחות השוק בצורה העלולה לקפל בתוכה השלכות בלתי רצויות. עבודה ראשונה מסוגה בהקשר זה חוברה על ידי המכון החרדי, ואומצה על ידי משרד השיכון. בעבודה זו בוצעו אומדנים המצביעים על צורכי אכלוס שנתיים של האוכלוסייה החרדית. מאחר שהצורך ביחידות דיור בחברה החרדית מתעורר בעיקר עם נישואי זוג צעיר, צפי דמוגרפי של שכבות גיל רלוונטיות סייע לחישוב האומדן של הצרכים העתידיים של החברה החרדית.

אומדן צורך יחידות דיור לאוכלוסייה החרדית עד לשנת 2035

שנה	שנתון חרדי 22	מספר חתונות 84% נישואין (נתוני למ"ס)	דירות מתפנות 50% (מפטירות) באוכלוסייה החרדית	5% מהלא נשואים יצרכו דירה לבד	צורך ביח"ד (ללא חוסר קיים)
2016	17,399	7,307	744	139	6,702
2017	17,921	7,527	777	143	6,893
2018	18,458	7,753	811	148	7,089
2019	19,000	7,980	826	152	7,306
2020	20,140	8,459	862	161	7,758
2021	21,348	8,966	900	171	8,237
2022	22,629	9,504	940	181	8,746
2023	23,987	10,075	981	192	9,286
2024	25,480	10,702	995	204	9,911
2025	25,862	10,862	1,038	207	10,031
2026	26,250	11,025	1,084	210	10,151
2027	26,644	11,190	1,132	213	10,272
2028	27,044	11,358	1,181	216	10,393
2029	27,440	11,525	1,192	220	10,552
2030	27,769	11,663	1,245	222	10,641
2031	28,103	11,803	1,300	225	10,728
2032	28,440	11,945	1,357	228	10,816
2033	28,781	12,088	1,416	230	10,902
2034	29,086	12,216	1,418	233	11,031
2035	29,435	12,363	1,481	235	11,117
סה"כ צורך החל מ-2016		206,311	21,679	3,930	188,562
סה"כ צורך ביחידות דיור (אכלוס) עד 2035*					188,562

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות

* ללא התייחסות לחסר הקיים, העומד להערכת הצוות על כ-10,000 יחידות דיור

האומדן, המתבסס על אומדני אוכלוסייה שנערכו מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (פלטיאל, ספוקלר, קורנילנקו ומלדונדו, 2012), מצביע על צורך של כ-200,000 יחידות דיור לציבור החרדי עד לשנת 2035.

לצורך תכנון אסטרטגי, המיטיב עם צורכי האוכלוסייה החרדית כמו גם עם כלל האוכלוסייה בישראל, דרושה, ע"פ המלצות המסמך המשותף, עבודה מערכתית ושיטתית, הכוללת קביעת יעדים, פתרון משפטי וקשר מתמיד בין נציגים של משרדי הממשלה עם נציגי החרדים. סל הפתרונות, שהציע המסמך לצורכי הדיור של המגזר החרדי, משלב מספר דגמים הנוגעים לריכוזים חרדים שונים, והוא כולל מיצוי פוטנציאל בריכוזים חרדיים קיימים, הקמתן של שכונות חרדיות חדשות ביישובים הטרוגניים, יישובים חרדיים חדשים הצמודים ליישובים קיימים וזליגת קהילות חרדיות אל שכונות ותיקות נעזבות.

המכון החרדי מקיים שותפות עם משרד השיכון בכל הנוגע לתכניות אסטרטגיות ביחס למגורים של האוכלוסייה החרדית. הצורך העתידי להציע פתרונות דיור לציבור החרדי מחייב את המכון לשמש מרכז המשרת את קובעי המדיניות בסיפוק נתונים כמו גם בנייתו של כל הנוגע למגמות ולצרכים של הציבור החרדי.

פרק זה מביא מספר נתונים הנוגעים לחיי התרבות והפנאי של האוכלוסייה החרדית. דפוסי צריכת התרבות החרדית כתרבות תורנית דתית לצד מאפיינים של תרבות לתורניים מחייב למידה וחקירה נוספים. השאלה של פיתוח וצריכה של שירותי תרבות מותאמים בתחומים דוגמת דרמה, ספורט, מוזיקה, מחול ויצירה מהווה תחום חברתי עם השלכות מדיניות ברמה הממשלתית וברשויות המקומיות. תחום הנופש והפנאי מעורר שאלות של התאמת תשתיות כמו חופים ואתרים לאומיים ומהווה סוגיה שכבר עולה על סדר היום

תרבות ועיסוקי פנאי

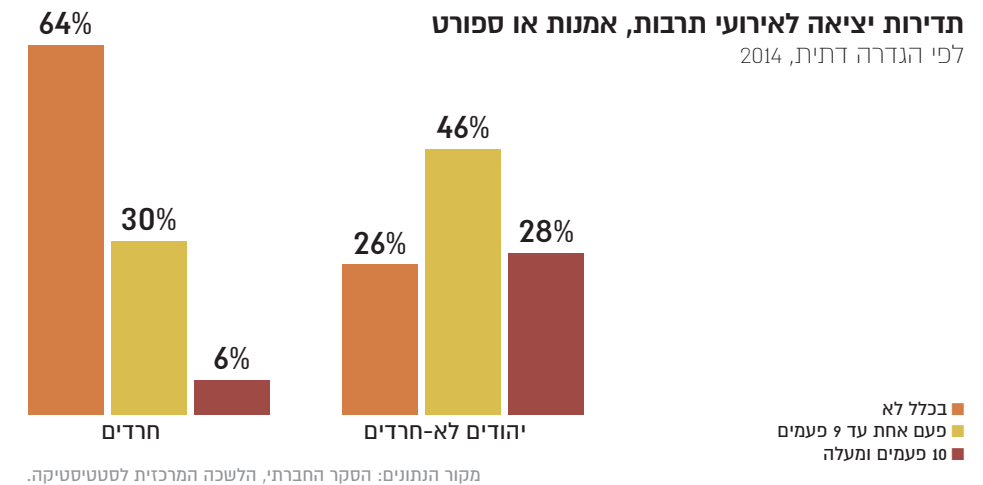
בתהליך הדרגתי נוכח שינויים חברתיים, הכוללים בין היתר גידול דמוגרפי, פיתוח שירותי פנאי חרדים וייעודיים, התאמת תשתיות (דוגמת מתנ"סים לציבור החרדי) ובעלות הולכת וגדלה על כלי רכב, נולדה תרבות פנאי חרדית. תרבות זו אינה בהכרח בעלת אופי או בסיס דתי מובהק, וחלקה היה בעבר נחלתם של חרדים מבוססים בלבד.

במקביל, התפתחה הבחנה תוכנית בין תרבות תורנית לתרבות לתורניים. אם בעבר הסתפקו החרדים בתרבות תורנית כשיעורי תורה, 'ישיבות בין הזמנים' ושיעורי חיזוק לנשים הרי שכיום ישנה דרישה לפתח תרבות כללית המותאמת לצרכי המגזר החרדי. כך, משק הבית החרדי מעוניין לצרוך תרבות בתנאים מותאמים בתחומי הספורט, המוזיקה, הדרמה והקולנוע. לצד צריכה והשתתפות בתרבות הפנאי, התפתחה צריכת נופש, בארץ ואף בחו"ל, בדומה לציבור הכללי. עם זאת קיימת שונות פנים-חרדית בצריכת תרבות הפנאי, בהתאם למוסכמות החברתיות המקובלות. קיים חוסר בנתונים העוקבים אחר דפוסי צריכת תרבות הפנאי בקרב חרדים, ומגמות השינוי וההתפתחות בהם. יתר על כן ההבחנה בין תרבות תורנית לתרבות לתורניים עדין לא באה לידי ביטוי בצורות המדידה. יחד עם זאת, התמונה הכוללת מלמדת על יותר דמיון לאוכלוסייה הכללית מכפי שאפשר לצפות.

בסקר החברתי נדגמת האוכלוסייה החרדית כחלק מהאוכלוסייה הכללית בישראל, ובהתאם לכך השאלות המופנות לנבדקים בכלל ובנושא זה בפרט, אינן מכוונות באופן מובהק לעולם המושגים והערכים של התרבות לתורניים. יתר על כן, סקר זה אינו מאפשר התבוננות על תתי-המגזרים בחברה החרדית, הנבדלים באופני צריכה של תרבות הפנאי.

תדירות יציאה לאירועי תרבות, אמנות או ספורט

לפי הגדרה דתית, 2014

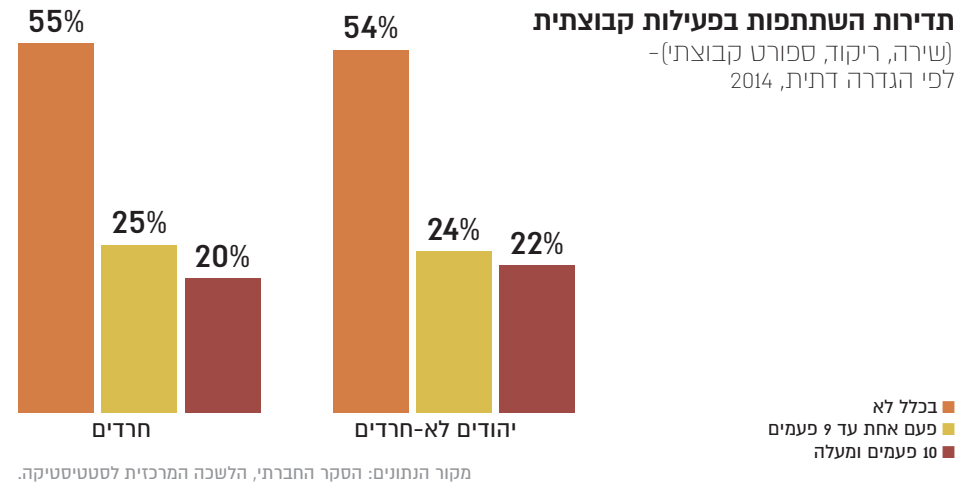
השוואת ההשתתפות בפעילויות קבוצתיות של שירה, ריקוד וספורט קבוצתי מלמדת כי אין הבדלים ניכרים בין הציבור החרדי לציבור היהודי שאינו חרדי. נתונים אלה משקפים כנראה את השיפור הניכר בתשתיות הפנאי החרדי בעיקר בהקשר המתנ"סים אשר מתקשים לעמוד בעומס, ואת הלגיטימיות הגדלה לפעילות חינוכית וקהילתית שאינה דתית באופן בלעדי.

כאשר בוחנים את היציאה לאירועי תרבות, אמנות וספורט מתגלה הבדל גדול, כאשר כ-75%

מהיהודים הלא חרדים יוצאים לאירועי תרבות לפחות פעם אחת בשנה, ואילו רק כ-35% מהחרדים משתתפים באירועי תרבות, אמנות וספורט. ניתן להעריך כי הלגיטימציה לצריכת תרבות מחוץ לריכוזים הקהילתיים נמוכה יותר, והעלות גבוהה יותר. יחד עם זאת, יש לציין שלמעלה משליש מהחרדים משתתפים באירועי תרבות, אמנות וספורט, היקף גדול מכפי שהיה בעבר.

תדירות השתתפות בפעילות קבוצתית

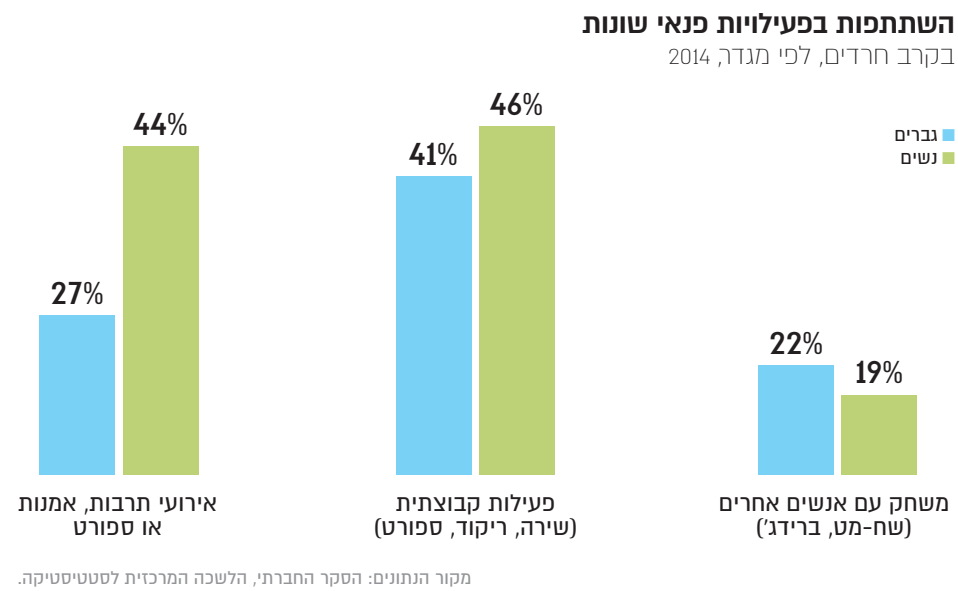
(שירה, ריקוד, ספורט קבוצתי) - לפי הגדרה דתית, 2014

אחד הממצאים שעליהם מלמד הסקר נוגע לפער מגדרי בהרגלי הפנאי בין גברים לנשים מהמגזר החרדי, כאשר ההבדל המובהק ביותר הוא בדפוסי צריכת התרבות.

השתתפות בפעילויות פנאי שונות

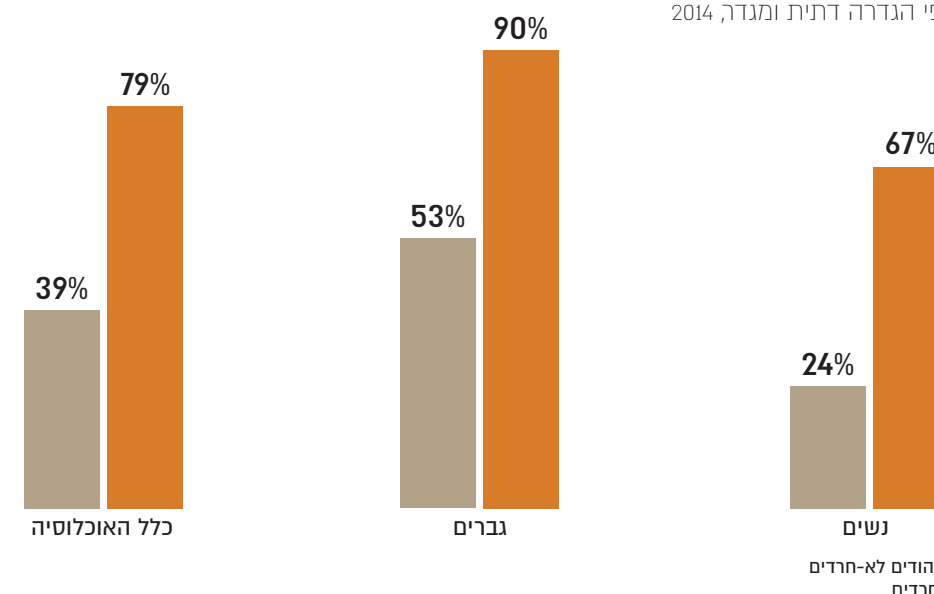
בקרוב חרדים, לפי מגדר, 2014

הנשים החרדיות מדווחות על השתתפות רבה יותר כמעט בכל סוגי פעילויות הפנאי השונות. ניתן להסביר הבדל זה בריבוי פעילויות תרבות והעשרה המותאמות לנשים דוגמת חוגים במתנ"סים שנפתחו בשנים האחרונות בריכוזים החרדיים. את צמיחת תרבות הפנאי אפשר גם לקשור לסוגיות של נגישות וניידות, ובתוכן מאפיינים חברתיים הכוללים בעלות על כלי רכב ורישיון נהיגה.

בעלי רישיון נהיגה

לפי הגדרה דתית ומגדר, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הנתונים מראים כי רק לכ-40% מן החרדים יש רישיון נהיגה: 53% מן הגברים, ו-24% מן הנשים, כאשר בקרב היהודים הלא-חרדים ישנו שיעור גבוה פי שניים של בעלי רישיון נהיגה, והוא עומד על כ-80%: 90% מן הגברים ו-70% מן הנשים.

בחברה החרדית הסוגיה של נהיגה של נשים נוגעת בשאלות מורכבות הקשורות להלכות צניעות ולנורמות קהילתיות. כך, בחוגים חסידיים ושמרנים, האיסור על נהיגת נשים מסביר את מיעוט בעלות הרישיון, ונשים מחוגים אלה המחזיקות ברישיון נהיגה מחזיקות באישור מיוחד. מיעוט הגברים שנוהג יכול להיות מוסבר גם בקשיים חברתיים וכלכליים. בקרב גברים צעירים שאינם נשואים קיימת מגבלה חברתית, מאחר ובמרבית הישיבות החרדיות ישנו איסור גורף על הנפקת רישיון קודם הנישואים. עבור גברים נשואים מדובר בעיקר באתגר כלכלי, במיוחד בשנים הראשונות של זוג צעיר, ובהתחשב בכך שהעלויות בהנפקת ואחזקת רישיון נהיגה בישראל הן גבוהות מאוד.

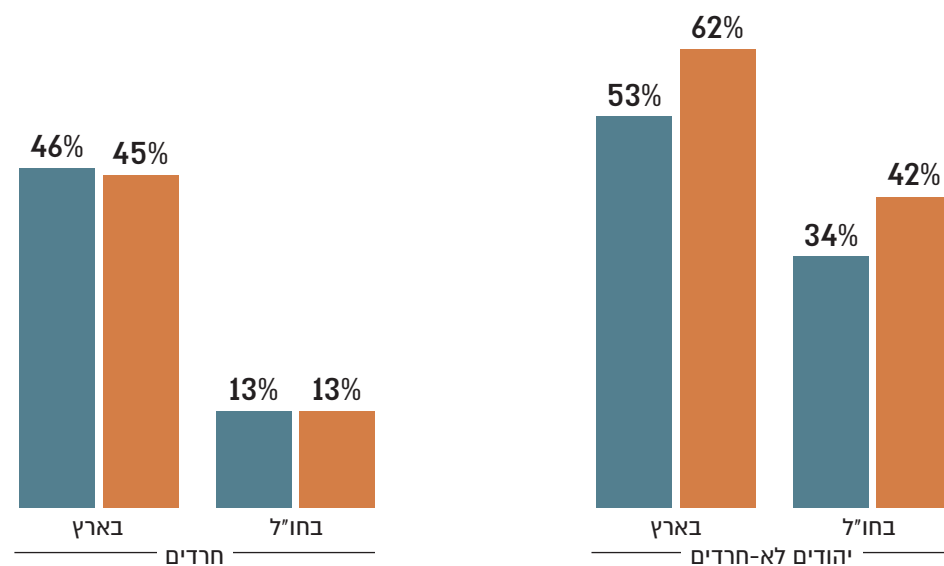
נופש

בתהליך הדרגתי שהתרחש על פני שנות דור השתנו דפוסי הפנאי החרדי גם ביחס לנופש. בעבר היה הנופש נחלתן של קבוצות מבוססות שנפשו בחו"ל ובכמה מוסדות יוקרתיים בארץ. הנופש העממי יותר נעשה במסגרת חינוכית של הסמינרים וכינוסים פוליטיים מקצועיים. הפריצה בתחום זה נעשתה בעולמם של תלמידי הישיבות ומשקי הבית כאשר במקביל התפתח עולם תיירותי חרדי מותאם. המופע התפתח בהקשר רחב יותר של שינויים בעמדות ביחס לטבע ולהיסטוריה של ארץ ישראל, כמו גם ליציאה ונוכחות במרחב הכלל ישראלי.

ניתן למנות סיבות נוספות לשינוי בדפוסי הנופש בעולם החרדי, ביניהם: הצמדה של הנופש לזמני החופשות בעולם הישיבות (שאינם מקבילים ללוח החופשות בחינוך הממלכתי), יצירת מסגרות תיירות ונופש בעלות צביון חרדי בהיבטים של אוכלוסייה ושל העמדת האפשרויות לקיום כל המנהגים המקובלים, וצמיחתם של שירותי הסעה פנים חרדיים, וחברות לשכירות רכב בלתי פורמאליות.

יציאה לנופש

לפי אזור הנופש והגדרה דתית, בשנים 2002 ו-2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

על פי נתוני הסקר החברתי 45% מן החרדים יצאו בשנה האחרונה לנופש או טיול בארץ, שכלל לינה מחוץ לבית, בהשוואה ל-62% מן היהודים הלא-חרדים. הפער בין הקבוצות גדל כאשר מדובר בנופש בחוץ לארץ, שהוא לעיתים קרובות יקר יותר.

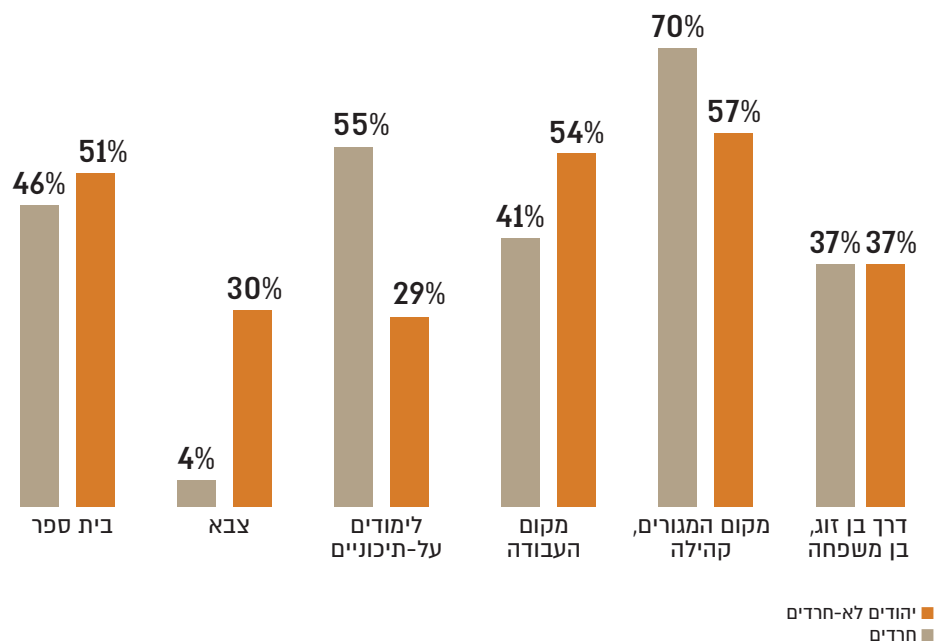
רק 13% מן החרדים יצאו לנופש או טיול בחוץ לארץ בשנה האחרונה, לעומת 42% מן היהודים הלא-חרדים. נתון זה עשוי להקשות ביחס לנסיעות המשלבות נופש עם אירוע משפחתי או דתי. אלה עשויים לכלול נסיעה של בני משפחה לאומן או לבית הרבי מחב"ד בניו יורק, או טיסה המאורגנת על ידי קהילה חסידיה להשתתף בחתונת בת האדמו"ר בחו"ל. אלה לא בהכרח נתפסים או מדווחים כנופש, מאחר שמוקד הנסיעה אינו כזה. הגידול בהיקף הנסיעות לחו"ל נלווה לתשתיות של שיווק טיולים מאורגנים לחרדים ואף התאמת מלונות שלמים בעיירות ופרברים הסמוכים לערים הגדולות באירופה. גם התופעה המתרחבת של משפחות הבחורות לחוג את חג הפסח בבתי מלון – שאינה נובעת דווקא משיקולים של פנאי, אלא מתוך המגבלה לקיים סדר של המשפחה המורחבת במסגרת ביתית – מאתגרת את המושגים המוכרים של "נופש".

יחד עם זאת, 51% מן החרדים לא יצאו לנופש כלל בשנה האחרונה – לא בארץ ולא בחו"ל, לעומת 28% מן היהודים הלא-חרדים. נתון זה מחייב בחינה בכל הנוגע לסיבות להימנעות מיציאה לנופש, העשויות להיות קשורות לעמדה דתית-הלכתית שמרנית האוסרת על יציאה כזו, לקושי כלכלי או להקשר תרבותי אחר.

קשרים חברתיים

חקר הקשרים החברתיים נועד למדוד רווחה של יחידים ולבחון את אופי סיפוק הצרכים החברתיים. השוואת שכיחות המפגשים ו"מקורות החברים הטובים" בין חרדים ליהודים שאינם חרדים חושפת דמיון רב. ההתגבשות של יחסי חברות נעשית בשתי האוכלוסיות בקרב קבוצת הגיל אולם לרוב מתקיימת בתוך המוסדות, הקהילה, ומחזור החיים של כל אחת מהן.

מקום ההיכרות עם חברים קרובים
לפי הגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

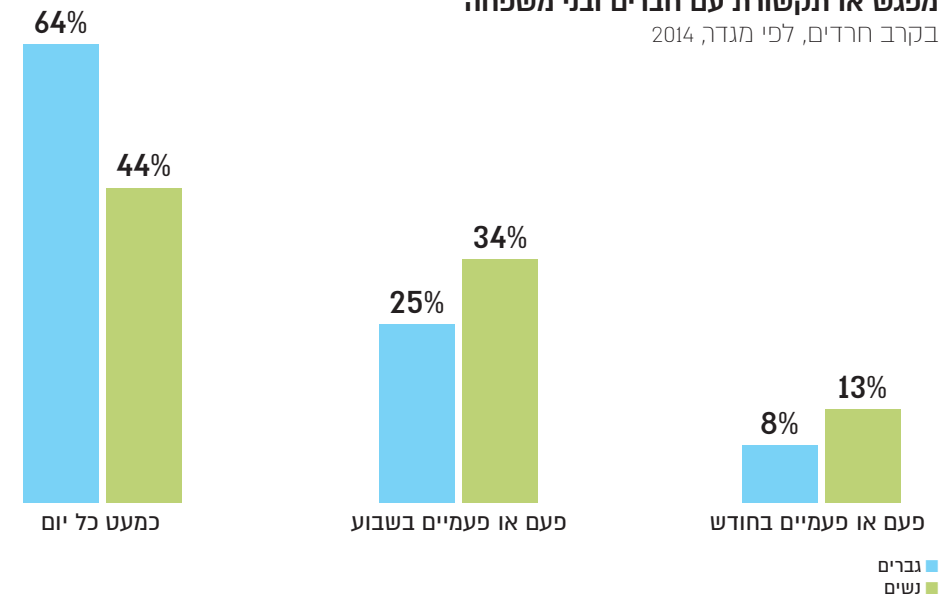
בהתבוננות על ההבדלים במקורות החברים הקרובים בין חרדים ליהודים שאינם חרדים, ניתן לראות כי המקורות הנפוצים ביותר בקרב חרדים הם סביבת המגורים והקהילה (70% לעומת 57% בלבד מהיהודים הלא-חרדים), והישיבה או הסמינר ("לימודים על תיכוניים") – 55% לעומת 29% בלבד מהיהודים הלא חרדים. לעומת זאת, בקרב היהודים הלא-חרדים בולטים גם מקום העבודה והצבא, כאשר אצל החרדים שכיחות מקורות אלה, באופן צפוי, נמוכה יותר. ניתן לשער על סמך הנתונים, כי הקהילה בסביבת המגורים של החרדים מהווה חלק משמעותי בחיים החברתיים. המפגש היומיומי המתמשך, בעיקר של גברים חרדים, במסגרת המוסדות הקהילתיים ובהקשרים דתיים כמו לימוד, תפילות, שבתות וחגים, מהווה מרחב משמעותי ליצירת קשרים חברתיים.

בסקר בשנת 2014 דיווחו כ-90% מהחרדים ומהיהודים הלא-חרדים על חברים עימם הם נפגשים

או משוחחים בטלפון. בקרב החרדים ישנו הבדל מגדרי, גברים חרדים דיווחו יותר על קיומו של קשר עם חברים מאשר נשים חרדיות (93% לעומת 88%). בקרב היהודים הלא-חרדים, לעומת זאת, לא נמצא הבדל מגדרי.

מפגש או תקשורת עם חברים ובני משפחה

לפי מגדרי, 2014

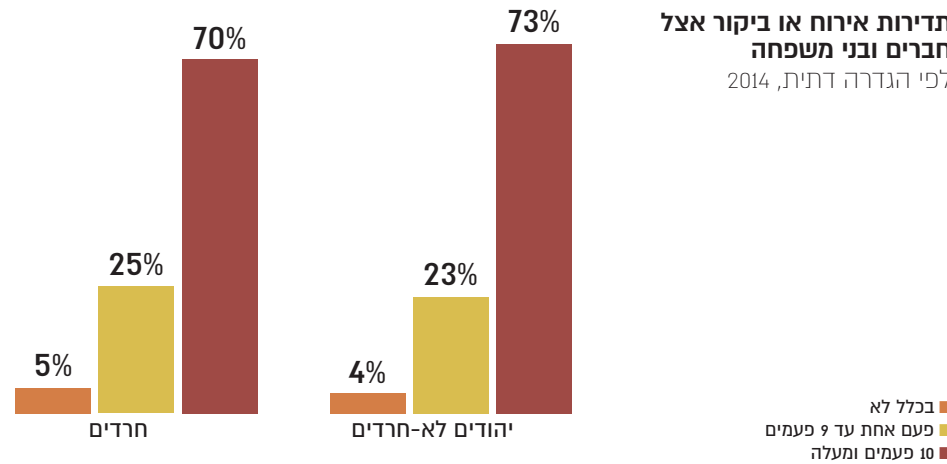

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

האינטנסיביות של הקשרים בין גברים חרדים גבוהה יותר משל נשים. כך, 64% דיווחו על מפגש או תקשורת עם החברים כמעט מדי יום. נשים חרדיות לעומת זאת דיווחו על קשר אינטנסיבי פחות, כאשר רק 44% דיווחו על מפגש או תקשורת עם חברים כמעט מדי יום.

תדירות אירוח או ביקור אצל חברים ובני משפחה

לפי הגדרה דתית, 2014

מקור הנתונים: הסקר החברתי, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התבוננות על קשרים חברתיים כוללת גם התייחסות לביקור אצל קרובי משפחה או חברים. השוואה של שכיחות ביקורים חברתיים בקרב אוכלוסייה חרדית ולא חרדית זהה, בצורה המאששת את מרכזיות המשפחה היהודית בחברה הישראלית בכלל.

לסיכום, פרק זה הביא מספר מצומצם של נתונים ראשוניים הנוגעים לחיי התרבות והפנאי של האוכלוסייה החרדית. הנתונים מציעים מספר כיוונים למחקר. דפוסי צריכת התרבות החרדית כתרבות תורנית דתית לצד מאפיינים של תרבות לתורניים מחייב למידה וחקירה נוספים. השאלה של פיתוח וצריכה של שירותי תרבות מותאמים בתחומים דוגמת דרמה, ספורט, מוזיקה, מחול ויצירה מהווה תחום חברתי עם השלכות מדיניות ברמה הממשלתית וברשויות המקומיות. תחום הנופש והפנאי מעורר שאלות של התאמת תשתיות כמו חופים ואתרים לאומיים ומהווה סוגיה שכבר עולה על סדר היום. ייתכן גם שהנופש החרדי צריך להבחן לא רק בהקשרים חברתיים, אלא אף כענף כלכלי.

המכון החרדי סבור כי פיתוח נושא המחקר של תרבות ופעילויות הפנאי חיוני לרווחתו של הציבור החרדי ועשוי לסייע בקביעת מדיניות מושכלת וחלוקת משאבים מתאימה בין קבוצות אוכלוסייה שונות בישראל.

סיכום

קובץ הנתונים הזה, המיועד לקובעי מדיניות ולשיח חברתי, הוא ניסיון ראשון בהצגת המורכבות של איסוף נתונים בתחומים שונים, בכל הנוגע לציבור החרדי. שכן, נתונים אמינים הם תנאי יסוד לקביעת מדיניות בכל הנוגע להשתלבות חרדים במערכות חברתיות וכלכליות בישראל. שולחן העבודה של מי שמעוניין לחקור את החברה החרדית רווי בנתונים ממקורות שונים, אשר רמת המהימנות שלהם מושפעת מאופי ההתמודדות עם הקשיים שמעלה איסוף נתונים, דגימה וסקירה בקרב ציבור זה.

הקשיים בחלקם נטועים בגבולות ההגדרה של "חרדיות", אחרים נובעים מאי הלימה בין קטגוריות המתאימות לאורח החיים של כלל החברה הישראלית לייחודיות של אורח החיים החרדי. אפילו קטגוריות דמוגרפיות עלולות לעורר קושי.

בסקרים רבים עולות בסמוי ובגלוי שאלות של אמונה, השקפה ואף הלכה. בהקשר זה יש להמליץ על מאמץ משותף של המכון עם אנשי מקצוע ומי שמופקדים על המדידה, על מנת לתקף צורות מדידה, דיווח ואיסוף נתונים, כמו גם להתאים את ניסוח השאלות למושגים ולערכים החרדיים. לצד הבעיות המבניות הללו עולות בעיות הנובעות מהקשרים של פוליטיקה ומרמת האמון במוסדות העורכים את איסוף הנתונים והמדידה. המכון החרדי שואף לסייע לקובעי המדיניות גם בנושאים אלה, ולתרום לשיפור השיח הציבורי.

המכון החרדי ישאף להביא לשיפור בתחום המידע למקבלי ההחלטות, ולשיפור השיח באמצעות מספר מהלכים:

1. הקמת שולחן עגול לעוסקים במחקר החברה החרדית, בניהול מסד נתונים, ושל מי שמופקדים על מדידה וניתוח מדיניות ומופעים חברתיים.
2. המכון ישאף לקדם סקרים ייעודיים לחברה החרדית המודדים מופעים שלא באמצעות הקטגוריות האוניברסליות, אלא מתוך בניית קטגוריות ייעודיות שיאפשרו דיאלוג עשיר בין ממצאים ממקורות שונים.
3. המכון ישאף לשמש מרחב שבו ייעשה מחקר של החברה החרדית בכלים איכותניים וכמותיים, המשלימים ומתקפים זה את זה על ידי מגוון גופים חוקרים מתוך גישה פלורליסטית לשיטות מחקר.
4. המכון ישאף לחבר מסמך משותף, המסכם עבודה משותפת, של גופים שונים בכל הנוגע לניהול ידע ביחס לחברה החרדית ולאתגרים שמולם ניצבים האזרח החרדי והמדינה.

המכון
החרדי
למחקרי
מדיניות